

A
CSIKSOMLYÓI
RÓM. KATH. FŐGYMNASIMUM
ÉRTESITŐJE

AZ 1896—97. TANÉVRŐL.

*

KÖZLI:
BÁNDI VASZUL,
IGAZGATÓ.

CSIK-SZEREDÁBAN.
NYOMATOTT GYÖRGYJAKAB MÁRTONNÁL.

1897.

A

C S I K S O M L Y Ó I

RÓM. KATH. FŐGYMNASIUM

ÉRTESITŐJE

AZ 1896—97. TANÉVRŐL.

*

KÖZLI

BÁNDI VAZUL,

IGAZGATÓ.

Csik-SZEREDÁBAN.

NYOMATOTT GYÖRGYJAKAB MÁRTONNÁL.

1897.

ALTORJAI BÁRÓ APOR PÉTER

(1676-1752.)

IRTA
BALLÓ ISTVÁN.

Előszó.

Van egy kor a hatalmas Róma történetében, midőn a fegyvereivel diadalmas város meghódolt egy meghódított nép szellemi fönsége előtt s azon állam, melynek egy szempillantásától remegtek a világ nemzetei, most meghajolt egy gyöngébb, csekélyebb nép előtt. Talán azért történt, mert belátta, hogy a műveltségben is csak úgy foglalhatja el az első helyet, ha más nép szellemi kincstárát a maga hasznára zsákmányolja ki. Tény az, hogy a római irodalom csupán akkor vett nagyobb lendületet, midőn a terjeszkedő görög műveltségnek útát nyitott.

De többen találkoztak e korban, kik féltették a római szellem önállóságát s hatalmas szavukat felemelték. Legtiszteletreméltóbb ezek közt M. Porcius Cato Censorinus,¹⁾ az ő s római jellem és puritán erkölcsök legbuzgóbb tisztelője, ki a görög műveltség térfoglalásában veszélyeztetve látta a tősgyökeres római szellemi és erkölcsi vonásokat. De szavai, melyekkel honfitársait óvatosságra intette, csak a pusztában hangzottak el s ő maga is belátván az alkalmazkodás szükségét, öreg korában volt kénytelen görögül megtanulni.

Erdélynek is, ennek az annyi viszontagság sújtotta kis országnak, megvolt a maga Catoja báró Apor Péter személyében; csakhogy míg Rómában a szellemi

¹⁾ M. Porcius Cato Censorinus K. e. 234—149-ig élt. Ő írta az első latin nyelvű történelmet „Origines” cz. alatt.

önállóság forgott veszélyben, addig Erdélyben az idegen szokások felkapása s a nemzetiök elhanyagolása miatt a nemzeti jellem volt kiveszőfélben. Mert itt a fejedelemség megszűntével nemcsak az idegen hatalom, hanem ezzel karöltve az idegen szokások és erkölcsök is elterjedtek, s míg amaz a nemzeti önállóságot tette semmivé, addig ezek a nemzeti bélyeget fenyegették végső veszedelemmel.

A római Cato szerencsésebb volt, mint az erdélyi. Amaz belátta, hogy korántsem oly nagy a veszedelem, minőnek látszott s meggyőződött arról is, hogy a római irodalom, tudomány és művészet felvirágzása csakis a görög segítségével történhetik, a mint ez tényleg be is következett. De az erdélyi semmi jót nem várhatott. Hiszen a nemzeti függetlenség elenyészésével csak a nemzeti nyelv, szokások és erkölcsök fentartása biztosíthatja a nemzet fenmaradását.

Ezért emelte fel lángszavát az erdélyi Cato. Leírta a régi szokásokat, erkölcsöket, hogy az idegenszerűség hajhászásában szenvedő honfitársak emlékezetében fellelevenítse ezeket s megmútassa, mennyire összeforrott ezekkel a nemzeti jellem; mintha jószemeivel előrelátta volna, mennyire kivetkőzik a nemzet a maga eredetiségéből. De kortársai nem akarták megérteni s ennek eredménye meg is látszott a tespedésen, mely a XVIII. században Erdélyt lenyűgözve tartá.

Igazán érdemes ezen erdélyi Cato pályafutásának tanulmányozása.

I.

Az Apor-család.

Az Apor-család egyike Erdély legrégibb családainak. A családban szájról-szájra szálló hagyomány egyenesen Árpád fiában egy állítólagos Opourban keresi az őst, ki diadalmas fegyvereit egészen Konstantinápolyig vitte.¹⁾ S e hagyomány csak támogatást nyert azon emlékekben, melyek a család régi sasfészkéhez Bálványosvárhoz fűződtek, hol egykoron nemzeti áldozatokat tartott a magyar. — Nem mellőzhető továbbá azon körülmény sem, hogy az Aporok birtokai (Alsó- és Felső-Volál, Karatna, Peselnek és Szárazpatak) egészen a legujabb időig nem a székely székekhez, hanem Felső-Fehérmegyéhez tartoztak s ezek lakói, mint jobbágyok, mintegy szigetet képeztek a szabad székelyek közt.

Nem csoda tehát, ha ezen emlékek hatása alatt a régi idők ködös homályaiban kereste elődeit a család és merész feltevésekkel iparkodott kielégíteni büszkeségét. Ezen eljárást némileg megmagyarázza az is, hogy a család neve régebbi oklevelekben Opour, Opor alakokban fordul elő.

A család szereplése a XIV. század elején kezdődik. Hogy úgy e századból, mint a későbbi időből milyen oklevelek vannak a család birtokában, nem tudom, mert minden utánjárásom mellett sem találtam engedélyt a családi levéltár felhasználására s így nagy részt Apor Péter adatait hasz-

¹⁾ Altorjai B. Apor Péter munkái. Közli Kazinczy Gábor Pest, 1863. (Monum. Hung. Hist. 2. oszt. XI. köt.) 12., 13. ll.

nálom, melyeket sok kutatás után állított össze. De már ő nagy sajnálkozással említi,¹⁾ hogy a régebbi időből való oklevelek legnagyobb részét elveszítette Apor Lázár, midőn Béli Pállal Konstantinápolyba menekült.

A családi hagyomány László vajdát, ki Venczel és Ottó alatt olyan nevezetes szerepet játszott, Opornak tartja, sőt ennek okleveleire is emlékezik, melyeket azonban az említett Apor Lázár elveszített.²⁾ Mindez azonban történeti adatokkal nem bizonyítható s az újabb vizsgálódások alapján kétségtelen, hogy a Borsa-nemzetségből származott.³⁾

Az első történeti alakok Oporfia János ispán fiai István, Miklós, Demeter és Péter, a kiknek Balázs ispán a János testvére Szárazpatakot adományozza 1311-ben.⁴⁾ Úgy látszik azonban, hogy az atyafiak osztozása nem ment valami simán, mert Széchenyi Tamás erdélyi vajda 1324-ben az István panaszára szükségesnek látta, hogy biztost küldjön ki a gyulafehérvári káptalan egyik tagjával, kik azután az erőszakoskodó Opor-fiúkat Sándort és Oport, továbbá István fiát Egyedet a vajda széke elé idézték.⁵⁾ Ugyanezen évből való a Károly király oklevele is, melyben megújítván a Sándornak Opor fiának és Egyednek István fiának Dok Kászorra vonatkozólag tett adományát, a gyulafehérvári káptalant a beigtatással bizza meg.⁶⁾

Ezután másfél századig jórészt a hagyományt kell követnünk, mely azonban itt-ott ellentétben áll a történettel. Így Apor Péter szerint a híres László vajdának két fia volt István és András, kik közül az előbbi a nápolyi hadjáratban szerepel, míg az utóbbi mint testvére helyettese erdélyi

¹⁾ Apor munkái 109. l.

²⁾ U. o. 9., 109. ll.

³⁾ Dr. Wertner Mór, László erdélyi vajda nemzete ége. Századok, 1890. évf. 726—731. ll.

⁴⁾ A gyulafehérvári káptalan 1320. átiró oklevelében. Apor munkái 94—96. ll.

⁵⁾ A káptalannak a vajda rendeletét magában foglaló jelentése. — U. o. 96—99. ll.

⁶⁾ U. o. 99., 100. ll.

vajda;¹⁾ holott tudjuk, hogy a nevezett hadjáratban Laczk András az erdélyi vajda, ki azonban a Hermann-nemzetségből származott.²⁾

Apor szerint István fia Péter, ezé Sándor, kinek három fia közül kettő a Mike-leány elrablásának esett áldozatul s csak István maradt életben.³⁾ Valószínűleg az ő ellenében jutott Sándor László 1360-ban Peselnek és Kászon birtokába.⁴⁾

Már eddig látható, hogy a leszármazásban zavar van, mert az említett Egyedről, István fiáról nem tud a hagyomány s e zavar még fokozódik. Apor szerint Istvánnak csak egy leánya van Helena, ki Burczia Apor Máténak, az Olaszországba szakadt Aporok ivadékanak, a felesége.⁵⁾ Ámde egy 1479-iki oklevélben Apor István özvegye és lánya Helena, Mihácz Benedek felesége, szerepelnek,⁶⁾ kik nem tartozhatnak az említett Istvánhoz, hanem ennek hasonlónevű fiához. Ennek gyermekei lettek azután István, ki 1506-ban az agyagfalvi gyűlésen szerepelt,⁷⁾ Lukács és Borbála.

István fiai István, László és Mihály; az előbbi építette a felső-torjai templomot 1516-ban, a második bécsi alvárnagy.⁸⁾ Mind a hárman kedves emberei Zápolya János erdélyi vajdának, ki azzal jutalmazta hűségöket, hogy a székely lázadásban részes Blaskó János és Imre, továbbá Becz Imre birtokait Szárazpatakon, Szent-Jánoson és Árokközi nevű helyen nekik adományozta.⁹⁾ Ezen ajándékokért hívek is maradtak Zápolyához Ferdinánd ellen, mi miatt több birtokukat veszítették el.¹⁰⁾

¹⁾ Apor munkái 9. l.

²⁾ Gróf Lázár Miklós, Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig. Századok 1880. évf. 737., 738. ll.

³⁾ Apor munkái 9., 10. ll.

⁴⁾ Beke Antal, Az erdélyi káptalan levéltára Gyula-Fehérvártt, Történelmi Tár 1889. évf. 763. l.

⁵⁾ Apor munkái 10., 11. ll.

⁶⁾ U. o. 100—103. ll.

⁷⁾ U. o. 17. l.

⁸⁾ U. o. 11., 15. ll.

⁹⁾ Báthori Zsigmond 1584-iki megerősítő oklevelében. U. o. 103—107. ll.

¹⁰⁾ U. o. 19 l.

István unokája (Balázs fia) Miklós Békés Gáspár egyik vezére,¹⁾ míg István (nem tudni, Lászlónak-e vagy Mihálynak a fia) a szerencsétlen Báthory Endre fejedelem benső embere.²⁾

A Székely Mózes felkelése, mely az erdélyi nemesség virágát 1603-ban a Barcaságon sirba vitte, az Apor-családot is nagy veszteséggel sújtotta. Nem kevesebben, mint ötön véreztek el, u. m. két János (idősebb és ifjabb), András, Lőrincz és Tamás³⁾ s hogy a csapás annál nagyobb legyen, Básta az idősebb és ifjabb János, valamint a Lőrincz birtokait, melyek Felső- és Alsó-Torján, Hidvégen, Szárazpatakon, Peselneken, Kantafalván és Márkosfalván voltak, még ezen évben Teleki Donáth György háromszéki kapitánynak adományozta.⁴⁾

Sokat visszaszerzett András fia Lázár, ki 15 évig kézdiszék alkirálybírája volt s mint ilyen járt I. Rákóczy György követeképen Lupul moldvai vajdánál, mert ez Rákóczy ellen fondorkodott s a Mikes fiúkat is, kik Tarnóczy Sára megszöktetése miatt kényszerültek menekülni, pártfogásába vette.⁵⁾ A fejedelemtől több Mikes-féle birtokot kapott, melyeket azonban 1639-ben, midőn a Mikesek kegyelmet nyertek, szó nélkül visszaadott nekik.⁶⁾ Midőn 1643-ban 48 éves korában elhalt, népes családot hagyott maga után. Első feleségétől Nagy Frusinától 4 gyermeke volt, míg a másodiktól Imecs Judittól 8. Minket az utóbbiak érdekelnek inkább, mert ezek az Apor Péter apjának a testvérei.

Apor Lázár 1628-ban vette el második feleségét Imecs Juditot, ki Imecs István sepsi-, kézdi-, orbai- és miklósvárszéki főkapitány és Tomori Petronella leánya volt. Gyermekei Lázár, Péter, István, János, Farkas, Zsigmond, Borbála, Zsófi.⁷⁾

¹⁾ Apor munkái 111. l.

²⁾ U. o. 19., 20. ll.

³⁾ U. u. 20. l.

⁴⁾ Básta adománylevele 1603. okt. 8. Székely Oklevéltár. Szerkesztette Szabó Károly, sajtó alá rendezte Szüdeczky Lajos. Kolozsvár, IV. k. 162—164. ll.

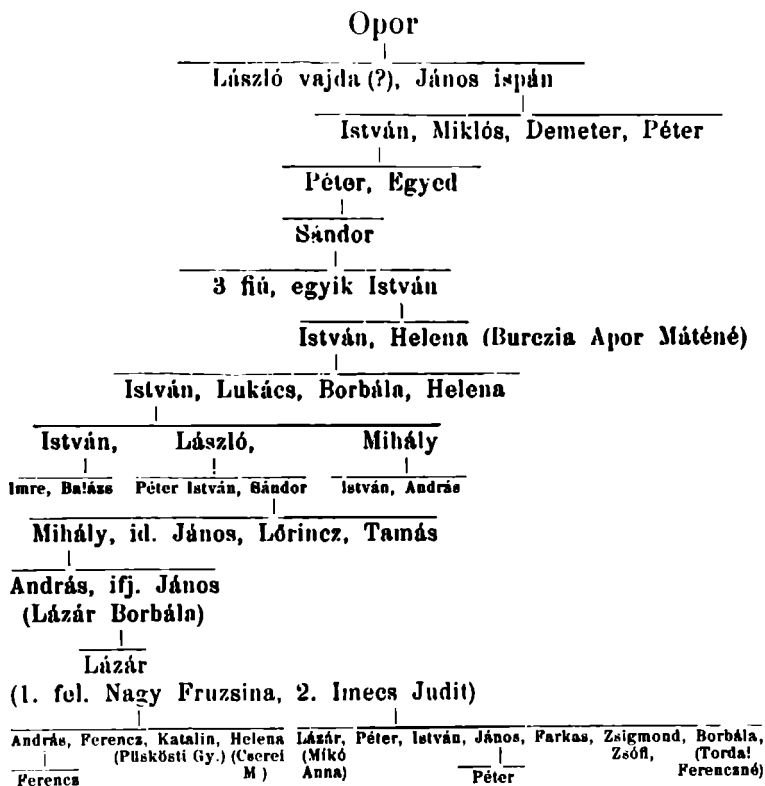
⁵⁾ Történelmi Tár 1885. évf. 750—753., 756., 757. ll.

⁶⁾ Apor munkái 24. l.

⁷⁾ U. o. 34. l.

E fiúk közül Lázár Nagy-Szombathban végezte tanulmányait s mint II. Rákóczy György hive részt vett a fenesi csatában. Apafi Mihály alatt Csik-, Gyergyó- és Kászonszék főkapitánya és ítélőmester ; 1683-ban halt el. Testvére Péter II. Rákóczy Györggyel Lengyelországba ment s itt esett el. Apáról való testvére pedig András Krimbe került tatár fogságba, honnan csak drága pénzen szabadult meg.¹⁾ A többi testvérek közül István és János, az Apor Péter apja, nevezetesebbek, kikről azonban lesz szó.

A családi leszármazást megmutatja az alábbi családfa, mely részint Apor Péter, részint a már említett források alapján készült.

¹⁾ Apor munkái 19—35. II.

E családfa melynél itt-ott a mellékágakat hagytam el, jobban megközelitheti a valóságot, mint az, melyet Nagy István közölt,¹⁾ ki az Apor Péter nagyapjának Lázárnak második feleségét nem ismeri.

A családi czimer korona felett meghajlott kar, mely markában kardot villogtat, felette csillag, vagy Kőváry szerint kereszt. A paizs felett ugyanez fordul elő. A korona zöld mezőben van, a czimerpaizs mezeje fehér vagy Kőváry szerint piros.²⁾

¹⁾ Magyarország családai. Pest, 1857. I. k. 55. l.

²⁾ Kőváry László, Erdély nevezetesebb családai, Kolozsvárt, 1854. 16. l. Nagy I. i. m. l. 57. l.

II.

Az ifjú évek.

(1676—1696.)

Báró Apor Péter, Apor János és Vajna Katalin fia, 1676. június 3-án született Altorján.¹⁾ A családot súlyos csapások látogatták meg, s az örömet, melyet Péter születése okozott, hamar felváltotta a bánat. Ez évben ugyanis borzasztó pestis dühöngött, mely az Apor-családból is szedett áldozatokat. Meghalt Péter nagyanyja Imecs Judith, meg Apor István négy éves fia László s Péter apja is december 2-án áldozatul esett.²⁾

A haldokló apa csecsemő fiának gyámjává Farkas nevű testvérét tette, de ezt is elragadta 1677-ben a pestis s így Péter Apor Istvánhoz került s ennél nevelkedett fel.

Gr. Apor István Apor Péter második apja, nevelője, egyike Erdély legtiszteltebb férfiainak, kinek egész jelleme maradandó nyomokat hagyott Péteren s így megérdemli, hogy megemlékezzünk róla.

Gr. Apor István gyermekkorában királyhalmi Petki István esik-, gyergyó- és kászonszéki főkapitány udvarában nevelkedett, kinek ugyancsak sok gondot adott a rakoncátlan ifjú. Hanem Petki gyakran használta a korbácsot s

¹⁾ Apor munkái 119. l. Téves Horányi Elek (Nova memoria Hungarorum Pars I. Pestini 1792. 177. l.) adata, melyszerint Apor P. anyja Kálnoki Borbála volt, mert Apor (munkái 59. l.) mondja, hogy anyja Vajna Katalin, Vajna Gábor és Czirják Helena lánya.

²⁾ Apor munkái 119. l.

mint rokonát azzal tüntette ki, hogy szőnyegre fektetve verte meg.¹⁾ A szigorú nevelés hatása meg is látszott, mert gr. Apor István — a mint a közügyek terére lépett — gyorsan emelkedett. 1666-ban már csiki alkirálybíró.²⁾ Béli futásakor Bethlen Farkassal és Mikes Kelemennel Konstantinápolyba küldetett, hol sikerült Lázár testvérét megszabadítani. Nemsokára Petki utóda Csik-, Gyergyó- és Kászonszékek főkirálybírója lett,³⁾ s már előbb 1684. márcziusban „szabad jóakarata szerint“ — mint ő mondja — magára vállalta a fejérvármegyei törcsvári harminczadosság tisztét a hozzá tartozó tömösi, brassai, bodzai és bereczki fiókharminczadokkal együtt 14,000 frt árendában, a mármarosai, deési, kolozsvári és láposi harminczadokat a fiókokkal együtt 9,600 frtban.⁴⁾

Az 1686. aug. 12-iki országgyűlés az 1. törvényezikben országos főadószedővé, a 10-ben pedig bizottsági tanácsossá teszi (consiliarius deputationis).⁵⁾

Az 1693. decz. 19-iki országgyűlésen gr. Bethlen Miklós helyett tartományi főbiztos.⁶⁾ 1694. decemberben Gyerőffi helyébe kormányzéki tanácsos.⁷⁾ Ugyanez évben báró lett. Lipót 1696. febr. 23-iki rendeletével orsz. kincstárnok,⁸⁾ mely állással évi 2000 frt fizetés járt,⁹⁾ s még ez évben tordamegyei főispán.¹⁰⁾

Apor az agg Bethlen Jánost váltotta fel e hivatalban, melynek rangját az 1697. ápr. 24-i kir. leirat állapította

¹⁾ Apor művei 36. l.

²⁾ Egyetemes Magyar Encyclopaedia. Kiadja a Szent István Társulat. Pest, 1861. III. 526. l.

³⁾ 1685-ben. Apor munkái, 40., 41. és 123. ll.

⁴⁾ Apor István szerződését l. Erd. Országgyűlési Eml. XVIII. k. 219—222. ll.

⁵⁾ Egyet. Magy. Encycl. 526. l.

⁶⁾ U. o.

⁷⁾ Gr. Kemény I. Diplomatarium Transilvanicum Tomus I. 375., 376. ll. (Az erd. muz. birtokában.)

⁸⁾ Apor munkái 131. l. Egy. Magy. Encycl. 526. l.

⁹⁾ Gr. Kemény I. Diplomatarium Transilv. Supplementum XI. 265. l. (Az ord. muz. birt.)

¹⁰⁾ Szaniszló Zsigmond Napló. Közli Torma Károly, Tört. Tár. 1890. évf. 96. lap.

meg, még pedig úgy, hogy első helyet foglal el a kormányzó, másodikat az ország generálisa, harmadikat a kancellár, negyedikat pedig a kincstárnok.¹⁾ A gubernium e főbb tisztviselőinek kihirdetése az 1697. júliusban tartott tordai országgyűlésen történt.²⁾

Apor Istvánt egyik kitüntetés a másik után érte. Még a megelőző évben a felség kegye (1696-ban) Mikes Mihálylyal együtt grófi rangra emelte.³⁾ A pápa pedig, mint a katolikus hit buzgó bajnokát, magasztalásokkal halmozta el.⁴⁾

1699-ben gr. Gyulaffi László halála után az ország generálisa lett, mely hivatal — az erd. fejedelemség megszűntével különben is csak cím lévén — az ő halála után véglegesen elenyészett.⁵⁾ 1704-ben halt el magtalanul, miután egyetlen fia hamar elhalt, és sem az első (Veres Borbála, Szeredai Péter özvegye), sem a második (Csin-talan Zsófia), sem a harmadik feleségétől (Farkas Zsuzsánna) nem maradtak gyermekei.⁶⁾ Végrendelete, melyet még 1698. márcz. 9-én készített Bécsben, leginkább mutatja, minő áldozatkész hazafi s buzgó katolikus volt. Közcélokra leginkább az egyházak számára 342,850 frtot hagyományozott, anyai birtokát 30,000 frttal együtt br. Apor Péternek hagyta, többi vagyonát pedig egyenlő arányban osztotta fel Apor Péter, Lázár és Farkas között. Ha pedig az Apor-család teljesen kihalt, birtokait az esztergomi érsek rendelkezése szerint katolikus czélokra fordítják.⁷⁾

Gr. Apor Istvánt első sorban a mély vallásosság jellemzi, mely még Bécsben is szemet szurt s egy 1700. nov. 3-án Bécsben kelt névtelen proverbium leginkább azért kelt ki ellene, mert minden vallásossága mellett sem volt elfogult, hanem a református ifjakat is nagyon szerette s

¹⁾ Gr. Kemény I. Dipl. Trans. Suppl. XII. 293, 294 ll.

²⁾ Gr. Kemény I. Erdély tört. ered. levelekben XXXVI. k. (Az erd. muz. birt.)

³⁾ Apor munkái 131. l.

⁴⁾ A pápa levele Aporhoz 1698. jul. 5. Gr. Kemény I. Erd. tört. ered. lev. XXXVI.

⁵⁾ Apor munkái 132. l.

⁶⁾ U. o. 62. l.

⁷⁾ Egy. Magy. Encycl. III. 528—530. ll.

különösen Cserei Mihály, a történetíró bizalmasa, volt. Nagy vagyonából, minő kevés volt akkor Erdélyben, igen sokat költött egyházi czélokra, templomokat építtetett, iskolákat, kolostorokat javíttatott. Nem csalódunk, ha azt a mély, néha tulbuzgó vallásosságot, melyet báró Apor Péternél találunk, legragyobb részben a gr. Apor István hatásának tulajdonítjuk.

Hazája és vallása érdekében kifejtett tevékenységének becsét különben eléggé hirdeti a király és a pápa kegye amaz előbb bárói, utóbb grófi rangra emelte, emez az egyszerű erdélyi főnemest magasztalásokkal halmozza el.¹⁾

Ily férfiú gyámkodása alatt kezdé meg életpályáját Apor Péter. Gyermekéveit jórészt Altorján töltötte az Aporok ősi házában, 1681-ben kezdette tanulni az ABC-ét,²⁾ 1683-ban már olvasni kezdett³⁾. Tanítói voltak Al-Torján Márton Miklós és Lörinczffy György.⁴⁾ Különösen az elsőt magasztalja, mert egy folytatban 57 évig volt altorjai tanító.⁵⁾

1686-ban ment Kolozsvárra s iskoláit a minor parvan kezdé meg.⁶⁾ 1687-ben elment gr. Apor Istvánnal Brassóba,⁷⁾ mely város nem akarta befogadni a császári őrséget, míg Veterani a következő évben ostrom alá nem vette s erőszakkal nem kényszerítette meghódolásra.⁸⁾

1693-ban végezte el a humanior iskolát. Ez évben a tanulók „praemialis comoediát” adtak elő a kolozsvári templomban s Apor annyira kitünt, hogy a szónoklatban a két első jutalmat nyerte el.⁹⁾

A kolozsvári iskola sanyaru sorsáról, hol Apor Péter

¹⁾ Gr. Kemény I. Erdély tört. ered. lev. XXXVII. k.

²⁾ Apor munkái 121. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o. 265. l.

⁵⁾ U. o. 191. l.

⁶⁾ U. o. 122. l.

⁷⁾ U. o. 124. l.

⁸⁾ Apor munkái 125. l. Apafi brassaiaknak máj. 9. Gr. Kemény I. Erd. tört. er. lev. XXXIV. k. Gróf Bethlen Miklós Önéletírása. Kiadta Szalay László. (Magyar Történelmi emlékek. Kiadja Szalay László 3. köt. Pest, 1860) II. köt. 94. 95. II.

⁹⁾ Apor művei 130. l.

7 évet töltött, ugyanő bőségesen emlékezik meg.¹⁾ Annak az akademiának, melyet Báthory István és Kristóf fejedelmek bőkezűen alapítottak, véget vetettek a XVII. század forrongásai; tanítói — a jezsuiták — elűzettek, birtokai lefoglaltattak. Midőn azután a német hatalmasodni kezdett Erdélyben, a jezsuiták is lassankint beszivárogtak, s bár egyelőre nem kaptak Kolozsvárt templomot, a városban való tanításra engedélyt nyertek. Apor leírása szerint azon a helyen, hol ma a piaristák temploma áll, volt egy ház, mely templomul szolgált. Az iskolák részint e körül, tehát a mai egyetem helyén, részint átellenben ott voltak, hol ma napság a piaristák rendháza áll. A tanulók részint benn az iskolák melletti czéllákban, részint künn háltak jószívű polgároknál. Az élelmi szert úgy kéregették össze a katolikusoktól s az ebédet is valamelyik könyörületes polgárnál főztették meg. A mi pénzt pedig éneklésből (temetéseknél) vagy nyáron a pátereknek tett munkából kaptak, abból szereztek be ruhájokat és könyveiket. Voltak bennlakók is, a kik évi 80 frtért teljes ellátást kaptak. Mulattatásra részint az iskola és seminárium melletti kertek, részint a monostori konvent udvara szolgáltak, hova gyakran mentek ki labdázni.

Tanítóik nagy gondot fordítottak a vallásos érzelmek ápolására is s nagy ünnepek alkalmával vagy a monostori templomhoz vagy a Rákóczy-emlékhez vitték ki, mert benn a városban nem volt tanácsos processiot járni.

Az egész nevelésben és tanításban, a mennyire Apor leírásából következtetni lehet, igen nagy helyet foglalt el a vallási rész s így bőséges alkalom volt, hogy Aporban azt a mély vallásosságot, melyet nagybátyja udvarában nyert, még jobban fejlessze, mi mellett még a tudományban is alapos kiképzést nyújtott. Ebben közreműködtek a jeles tanárok: Benedek Pál a maior parva iskolában, Benő István és Szentkirályi Mihály a principiában, Mindszenti

¹⁾ Apor munkái. 424—435. 1. Miklósvárszéki nagyajtai Cserei Mihály. Historiája. 2. kiad. (Ujabb nemzeti Könyvtár I. folyam. Pesten, 1852.) 183, 184. 1.

András a grammatikában, syntaxisban és poesisben, Héder-vári István, Alló Imre a rhetorikában¹⁾

Apor elvégezvén Kolozsvárt tanulmányait, 1693-ban Nagy-Szombatba ment,²⁾ hogy különösen a jogban és a bölcsészetben képezze magát. Nevével 1695-ben találkozunk a Szentiványi Márton „Curiosora et selectiora variarum scientiarum“ cz. művében,³⁾ hol a „Primorum A. A. L. L. et philosophiae baccalaureorum in academia Tyrnaviensi“ alatt Apor Péter „Transylvanust“ is említi, előtte Forgách Péter és Csáky László foglalnak helyet.

Mily haladást tanusított Apor, eléggé bizonyítja az említett körülmény, hogy két évi tanulás után „primus baccalaureus philosophiae“ lett, a mint maga is megemlíti.⁴⁾ Ez évben Bécset is meglátogatta.⁵⁾

A következő évben már a philosophia magistere lett.⁶⁾ Tanulótársai voltak br. Révai László, Kéri János, Körmöndi Imre, Szabó István, Sigrái István, Sente Miklós, br. Révai Albert, kik szintén mind magisterek lettek.⁷⁾

Ez a nagyszombati akadémia volt ez időben a tudományszerető fiatalság közös találkozó helye, hová az ország minden részéből tömegesen sereglettek. Nagyhirűvé tették jeles tanárai, kik közül Aport is tanították a philosophiában Hoffman Mihály, ki anyai ágon rokonságban lévén távolról Aporral (a Becz család utján), őt atyailag szerette,⁸⁾ Duboczki János a mathesisben, Madocsáni András az ethikában, Sometinger Frigyes és Stauner Bernát a császári (osztrák), Koiler Ferencz és Bencsik Mihály a hazai jogban.⁹⁾

¹⁾ Apor munkái 265. l.

²⁾ U. o. 130. l.

³⁾ Tyrnaviae 1702. III. Decas, 3. Pars. 49. l.

⁴⁾ Apor munkái 131. l.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ A Szentiványi művében a 47. lapon olvasható „Primorum Magistrorum A. A. L. L. et Philosophiae in Academia Tyrnaviensi promotorum“ cz. alatt: „Petrus Apor nobilis Hungarus Transylvanus 1696.“

⁷⁾ Szentiványi i. m. 47. l.

⁸⁾ Apor munkái 78. l.

⁹⁾ U. o. 265. l.

Apor 1696-ban végezte el nagyszombati tanulmányait ; szép előmenetelével hírnevet, dicsőséget szerzett az erdélyieknek s a 20 éves ifjú gazdag ábrándjaival tért haza, hogy életét kicsiny hazájának szentelje.¹⁾

Érdekes összehasonlítása a véletlennek, hogy mint vőfély 1697. október 22-én oly férfiú menyegzőjén vett részt, ki viszontagságos kora eseményeinek megörökítésével szerzett halhatatlanságot s méltó társa Apornak, a régi nemzeti szokások búzgó védelmezőjének.²⁾ E férfiú Cserei Mihály volt.

¹⁾ Apor munkái 131. l.

²⁾ Cserei 268. l. Ferenczy Zoltán, Cserey Mihály feljegyzései. Tört. Tár. 1893. évf. 246. l.

III.

Erdély története 1676—1696-ig.

20 évet láttunk Apor életéből. Láttuk, mint haladott fokról-fokra a tanulmányokban, mint tette fényessé az erdélyi nevét a nagyszombati egyetemen. Az összefüggés kívánja, hogy Erdélynek e húsz év alatti történetéről is megemlékezzünk.

Az a húsz év, melyről szólni akarok, igen nevezetes volt Erdély történetében. A kis ország, mely másfél századon át védőbástyája volt az ezerfelől szorongatott, nyomorogtatott Magyarországnak, lassankint veszített önállóságából.

Abban az évben, melyben Apor született, Erdélyt oly mozgalomban találjuk, melytől úgy a szegény magyarországiak, mint az erdélyiek igen sokat reméltek. A magyar elégtelennek ügyében Erdély vette át a vezérszerepet s az 1676. év szeptemberében tartott gyulafehérvári tanácsülés nagy szótöbbséggel határozta el a bujdosók megsegítését.¹⁾ Ez ügyben már a portával is javában folytak a tárgyalások; a Magyarországra készülő erdélyi had parancsnoka pedig Teleki Mihály is megkapta az utasítást.²⁾ De a porta habozása sokáig késleltette a szándék végrehajtását.

E mozgalomban nagy szerepet játszott a francia udvar, melynek követei egymást érték a fejedelmi udvarban. Az 1677. májusban kötött varsói szerződés véglegesen megállapította a bujdosók megsegítésének módozatait: Erdély hadat állít ki, a francia király zsoldról gondoskodik.³⁾

¹⁾ Deák Farkas A bujdosók levéltára 39. l.

²⁾ Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVI. 295—297. II.

³⁾ Történelmi Tár. 1890. évf. 519—524. II.

A tervbe vett hadjáratot tartóztatta Béldi Pál is, ki bár erős térítvény mellett szabadult ki a fogságból, hova folytonos nyugtalansága miatt került, nem szünt meg az ország nyugalma háborgatni, sőt több főúr szövetségében Teleki s az akkori erdélyi politika megrontására tört, felültette Háromszék, Csik, Gyergyó és Kászonszékek hadait.¹⁾ De az erélyes intézkedések 1678. januárban szétoszlatták a fegyverben álló rendeket, Béldi hiveivel a portára menekült.²⁾ Most már mi sem zavarta az erdélyi politikát, Telekiék Kővárt kiegészítették a varsói szerződést.³⁾ Csak a francia udvar húzta-halasztotta a megerősítést. A porta is szemet kezdett hűnyni az események előtt s így Teleki kiindulhatott. De hadjárata jórészt csak kalandozásokból állott s nagyobb eredményt nem tudott felmutatni.⁴⁾ Ezáltal nemcsak ő, hanem Erdély is elvesztette eddigi befolyását s a vezérszerep lassankint a vállalkozó szellemű Thököly kezébe jutott.

Erdély mindamellett folytatta eddigi politikáját, tárgyalta a bécsi udvarral s egyre-másra járatta követeit a francia udvarba is. De sem a békeajánlatok nem vezettek kívánt eredményre, sem a francia udvar nem sietett erélyes megsegítéssel. Némileg előmozdította az ügyet, hogy a porta végre 1681-ben ünnepélyesen kiadta az athnámét a bujdosók ügyében.⁵⁾

Apafi erre megválasztatta fiát fejedelemnek,⁶⁾ s augusztusban elindult hadaival.⁷⁾ Egyesült a bujdosó s a török sereggel, elfoglalta Bösörményt,⁸⁾ de Thökölyvel összement

¹⁾ Török-magyarokori Történelmi Emlékek I., VII. 490. s következő II.

²⁾ Gr. Bethlen Miklós Önéletírása, 494., 495. II. Cserei Mihály Históriája 97—101. II.

³⁾ Történelmi Tár 1890. évf. 531., 532. II.

⁴⁾ Angyal Dávid, Thököly Imre (Történeti Életrajzok) 170—174. II. Romy, Monumenta Tarczaliana I. 63—65. II.

⁵⁾ Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVII. 179., 180. II.

⁶⁾ U. o. 188—190. II.

⁷⁾ U. o. 338. I.

⁸⁾ Tört. Tár. 1887. évf. 329. I.

a barátság s így azután Apafi is hazatért.¹⁾ A következő évben újra kiment,²⁾ de csak másodrangú szerepet játszott Thököly mellett, kit a fejedelemség jelvényeivel tüntetett ki a szultán s az erdélyi seregnek az elfoglalt Fülek palánk-jainak lerontásával kellett megelégednie.³⁾

Erdély azután kénytelen volt résztvenni az 1683. hadjáratban, melyet a török Bécs ellen intézett. Itt sem jutott neki tényleges szerep. A török had súlyos veresége után az erdélyi had is, mely a Rábavidéket őrizte, hazatakarodott.⁴⁾

Bécs felszabadítása más irányt kezdett adni Erdély politikájának: Telekiék felhagynak a bujdosók pártolásával és simulni kezdenek a bécsi udvarhoz. Sietették ezt a német hadak nagyszerű győzelmei is. Közbenjárónak a lengyel királyt kérték fel.⁵⁾

Apafi Lengyelországon keresztül küldözget Bécsbe követeket, hajlandó kibékülni, csak Erdély a kötendő békébe befoglaltassék.⁶⁾ Az udvar is kíván egyezkedni, de fegyverei szerencséjében bizva nem sok kedvezményt ad s az 1685-ben Dunodnak adott utasítás bár elismeri Erdély függetlenségét a magyar király fennhatósága alatt, Erdélybe mégis a császári had befogadását és ellátását kívánja.⁷⁾

Az erdélyiek vonakodnak s Havasalföldről, melyet a bécsi udvar Erdélytől akart elszakítani, nem akartak lemondani.⁸⁾

A tárgyalásokat Caraffa tábornok folytatta, de nem sok eredménnyel, másfelől Bécsben is folytak az alkudozások. Itt létre is jött egy, az erdélyiekre nézve kedvező

¹⁾ Bethlen I. 528. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. XVII. 339. l.

³⁾ Bethlen I. 530—533. II. Cserei 129—131. II. Erd. O. E. XVII. 338. l.

⁴⁾ Tör. m. kori T. E. I., VIII. 352., 353. l.

⁵⁾ Gr. Kemény I. Erdély története eredeti levelekben. XXVIII. k. (Az erd. muzeum birtokában.)

⁶⁾ Tört. Tár. 1887. évf. 739, 740. l.

⁷⁾ Alvinczy P. Okmánytára. Mon. Hung. Hist. 1. oszt. XVI. 5, 6. l.

⁸⁾ Alvinczi Okmánytára 8—11. l.

szerződés, de Lipót nem sokat adott rá, halogatta a megerősítést is.¹⁾ A német had még 1685. őszén megszállott Bánffy-Hunyad körül és Mármarosban,²⁾ s a szegény fejedelemiség önállóságának napjai meg voltak számlálva.

Ezalatt tovább folytak a tárgyalások. 1686. júniusban létrejött Bécsben a harmadik u. n. Hallérféle szerződés, mely már befogadja Erdély néhány várába a császári őrseget s évi adó fizetésére kötelezi az országot.³⁾

Az erdélyiek vonakodtak elfogadni s Apafi egyre járatta követeit a portán segélykérés végett.⁴⁾ Thököly ez alatt beütött hadával s Hunyad körül táborozott.⁵⁾ Hogy nagyobb legyen a zavar, a német had is bejött iszonyu pusztitással és Scherffenberg generális az erdélyi várak átadását kívánta.⁶⁾

Erdély helyzete hova-tovább nyomasztóbb lett. Thökölyt ugyan kiverték az országból,⁷⁾ Scherffenberggel pedig alkudozni próbáltak. De a tábornok csak haladt előre, Szeben alatt szétverte az erdélyi hadat,⁸⁾ miközben az erdélyiek a diploma elfogadása felett tárgyaltak. Végre is Scherffenberg elengedte Kolozsvárt és Dévát s kiment az országból.⁹⁾

Erdély egyelőre megszabadulni látszott, de szabadsága nem sokáig tartott. Scherffenberg erdélyi kalandozásai csak a bécsi udvar politikájának leplezésére szolgáltak, mely szinteg alkudozott ugyan, de valósággal csak a kedvező alkalmat várta, hogy kezét tehessen Erdélyre.

Ez természetes is volt. Hiszen 1686. szept. 2-án kezébe került Budavára, így Magyarország birtokának kulcsa is s a fegyverei szerencséjében bizó bécsi udvar

¹⁾ Alvinczi Okmánytára 96—100. II.

²⁾ Bethlen I. 556. I.

³⁾ Szász K. Sylloge tractatus diplom. Leopold. 11—17. II.

⁴⁾ Alvinczy P. Okmánytára XIV. 137, 138. II.

⁵⁾ U. o. 161. I.

⁶⁾ U. o. 157, 158, 190. 191. II.

⁷⁾ U. o. 224—229. II.

⁸⁾ U. o. 368, 369. I. Bethlen II, 32. I.

⁹⁾ Alvinczi 415, Bethlen II. 44, 45. II.

csak arra használta az alkudozásokat, hogy altassa vele a szegény erdélyieket, mialatt fegyverei hatalmával teljes meghódolásra kényszerítheti s Apafi fejedelemségének minden biztosítékát megsemmisítheti. E körülmény magyarázza meg úgy az eddigi Dunod- és Hallerféle szerződések sikertelenségét, mint az ezutáni erőszakos foglalást s különösen Károly lotringeni herczeg 1687-beli eljárását.

1687-ben a beszállásolás híre fenyegette az erdélyieket, kik erre egyre alkudoztak Caraffával, ígértek nagy adót,¹⁾ de mind hiába. A portától kértek segédelmet²⁾, de ez sem adhat; a súlyos csatavesztések után bőségesen elég a saját baja.

A mohácsi diadal után Károly lotharingi herczeg Erdélybe nyomul, a városokat és várakat elfoglalja,³⁾ s okt. 27-én megkötí az erdélyiekkel a híres balásfalvi szerződést, mely szerint Erdély valamennyi városába és várába császári őrséget fogad be, évi adót fizet és hűséget esküszik a császárnak.⁴⁾ Bár az ország alkotmánya lényegesebb változást nem szenvedett, önállóságának napjai immár csak rövid ideig tarthattak.

Igaz ugyan, hogy a szerződés megígérte, hogy várak erőssége csak tavaszig marad, de ez csak hitegetés számba mehetett úgy a fejedelem, mint az ország részére, hogy így némileg leplezzék az udvar szándékát, mely e fegyveres erővel kiesikart szerződéssel jó formán hadi zsákmánynya tette az országot.⁵⁾

1688-ban bejött Caraffa generális, ki a meghódolás munkáját, melyet Károly herczeg a balásfalvi szerződéssel

¹⁾ Alvinczi P. Okmánytára. XV. 56—59. l.

²⁾ U. o. 185—187. l.

³⁾ Szalay L. Magyarorsz. Tört. V. 382. l.

⁴⁾ Egykorú másolatát l. Kemény I. Erd. tört. er. lev. XXXIII. k. Közölte még Szász K. Sylloge tract. dipl. Leop. 24—36. l.

⁵⁾ Igen tanulságos Jak Elek tanulmánya „Sándor Pál kapitliala a az erdélyi fejedelemség utolsó éveit“. Magyar Történelmi Tár. Budapest, 1874. XIX. kötet 146, s köv. II, XX. k. 4 és köv. II.

előkészített, véglegesen keresztülvitte,¹⁾ s a szebeni nyilatkozattal, melyben Erdély teljesen meghódolt a magyar királynak s továbbá fennállása biztosítékairól nem gondoskodott kellőképen, az ország függetlenségét sirba dönté.²⁾

A szebeni nyilatkozat hatása hamar érezhető lett. Caraffa mindjárt más hangon kezdett beszélni s az országnak is meg kellett győződnie, hogy utólagosan benyújtott kérelmei mennyire süket fülekre találnak a bécsi udvarnál. Caraffa tábornok semmit sem ad az erdélyiek kérésére s Nagy Pált is Bécsből, hova engedmények miatt ment fel, csak jó szóval bocsátották el.³⁾

1689-ben a császári hadak diadalma megrázza az egész Balkánt s így mi sem lön természetesebb, hogy Vay László bécsi követsége is sikertelen maradt. Az udvar teljesen megelégedett a balásfalvi szerződéssel, a szebeni nyilatkozattal s az így nyert helyzetet nem volt hajlandó megváltoztatni mind addig, míg gyökeresebben nem nyulhat bele Erdély ügyeibe.⁴⁾

1690-ben Teleki Mihály, a lángeszű diplomata, nagy vendégséget adott Sorostélyon, hol a fejedelem s az előkelőbb német tisztek is megjelentek. Nagy volt a vendégség s ez lön — mint egyik egykoru történetíró megjegyzi — „Apafi, Teleki, Heisler és Erdély tora“.⁵⁾

A fejedelem ápril 15-én hirtelen elhalt,⁶⁾ utolsó jó formán a fejedelmek közül, de tehetség dolgában sem első. Az erdélyiek a még 1681-ben megválasztott II. Apafi Mihályt ismerték el fejedelemnek, de a török is sietett felkafmányozni Thökölyt, kit Erdély elfoglalására meg is indita. Ez aug. 21-én meglepte Zernyest mellett az erdélyi és német hadat, szétverte s a véres csatamezőn lelte halálát Teleki Mihály is.⁷⁾

1) Szász K. Sylloge. 40—45. l.

2) Jakab E. i. tanulm. Magy. Tört. Tár. XX. k. 23—26 l.

3) Szász K. Sylloge 52—54. l.

4) U. o. 55—58. l.

5) Bethlen II. 107, 108. l.

6) U. o. 108. l. Cserei 194—196. l.

7) Cserei 197—203. l.

Mialatt az erdélyiek a bécsi udvartól segítséget kértek, Thököly is előre nyomult, szept. 15-én Keresztényszigeten Erdélyi fejedelemnek választatott meg,¹⁾ de még októberben a badeni örgróf hadai elől Moldvába hátrált²⁾. Bécsben pedig Bethlen Miklós kieszközlé a diplomát, mely Apafi nagykorúságáig halasztván ennek a fejedelemségben való megerősítését, a guberniumot felállítá, melynek hivatalnokait 1692-ben be is igtatták.³⁾ Sok tárgyalás folyt még egyes pontok felett, különösen az Apafi megerősítését illetőleg, de követők Alvinczy hosszú tárgyalások után sem tudott úgy szólva semmi eredményt felmutatni. Az udvar húzta-halasztotta a dolgot, a megerősítésről szó sem volt,⁴⁾ sőt az alkanczellárság felállítása, melynek széke Bécsben volt, határozottan mutatta a bécsiek centralizáló törekvéseit.

Apafi fejedelemsége tehát teljesen névleges lett s az a házasság, melyet 1695-ben Bethlen Gergely leányával kötött, csak sietette tragoediája gyorsabb kifejlődését. Még ennek megtörténte előtt 1695. januárban az udvar rendeletére Veteranival Bécsbe ment fel, honnan májusban tért vissza.⁵⁾

Nem hiszem, hogy tényleg bekövetkezett volna, mit Cserei állit, hogy az udvar katolikus hölgyet kívánt Apafinak adni, s menyasszonyi hozományképen Erdélyt is odaengedte volna.⁶⁾ Bécsben egészen másképen gondolkodtak Apafi jövője felől és semmi esetre sem volt szándékuk, hogy a fejedelemségben meghagyják. A házasság után, bár ez némileg az udvar hírével és beleegyezésével történt, az eredményeit előrelátó erdélyiek jóslatai is hamar kezdettek teljesedni.⁷⁾

¹⁾ Szilágyi S. Erdélyország tört. Pest, 1866. II. 375, 376. I.

²⁾ U. o. II. 377. I. Cserei 207. I.

³⁾ Szilágyi I. i. m. II. 381. s köv. I. Apor munkái 128. I. Szász K. Sylloge 69, 70. I. V. ö. a guberniumnak 1691-ben adott utasitást, u. o. 409. s köv. I.

⁴⁾ Szász K. Sylloge 378. s köv. I.

⁵⁾ Czegei Vass György és Vass László Naplói. Közli Nagy Gyula. (Magyar Történelmi Emlékek II. oszt. XXXV. köt.) 190, 200. Bothlen M. 140, 141. II.

⁶⁾ Historiája 237. I.

⁷⁾ U. o. 236—238. II. Bethlen M. II. 140, 141. II.

A mint a házasság megtörtént, mindjárt a következő 1696. évben tisztességes őrizettel ismét felkisértetett, s itt azután német birodalmi fejedelmi czimmal kárpótolták az elveszett fejedelemségért, de birtokait is egymásután szedték ki kezéből.¹⁾

Erdély tehát, mint fejedelemség, megszűnt élni, hanem külön tartomány gyanánt a magyar király fenhatósága alá került. Főhivatalnokait (kormányzó, kanczellár stb) országgyűlésen választja ugyan, de kinevezésök a királytól függ, évi adót fizet s tartja a német katonákat. A kormányzást illetőleg utasítást a bécsi udvartól, illetőleg az ottani erdélyi alkanczelláriától kapja, mely idő folytán igen nagy jelentőségre emelkedett.²⁾

¹⁾ Bethlen M. II. 161—163. II. Cserei 249. I. Tanulságosan írja le Jakab E. Az utolsó Apafi. Magy. Tör. Tár. XXI. k. 54. s köv. II. A római szt. birodalmi fejedelemségről szóló oklevelet 1701. aug. 31-én adták ki. U. o. XXI. k. 157, 158. II.

²⁾ Szilágyi S. II. 379. s köv. II.

IV.

A megpróbáltatások közt.

(1696—1711).

Mikor Apor Péter tanulmányai befejezése után haza tért, itt szomorú dolgokat kellett látnia. Az erdélyi katonai parancsnok Rabutin Vaudemont utódja csak eszköze volt a bécsi kormánynak s hallatlan erőszakoskodásával és önkényével vérig zaklatta a szegény erdélyieket. Gögje és hatalmaskodása nem ismert határt ugy annyira, hogy még a tanácsurakat is fejvesztéssel fenyegette.¹⁾ Azon eljárás azután, melyet a generalis tanusított, behatással volt az ország sorsára is. A katonaság jó formán büntetlenül fosztogatott, kiforgatta mindenéből a szegény népet s a mi még megmaradhatott, az alig volt elég a német executorok telhetetlen kapzsiságának kielégítésére. Pedig az adó ugyancsak súlyosan nehezedett az országra; a készpénzen kívül, mely kapuszám szerint 3—400 frtra is felrugott, nagy mennyiségű élelmi szert kellett beszolgáltatni s hogy ez se legyen elég, a katonaság részére még több száz teherhordó szekeret kellett kiállítani, melyek jobbára oda veszttek. Nem csoda, ha egyik egykoru „rettenetes portiozásnak“ nevezi.²⁾

Egy ideig még a közjövödelmek kezelése is az erdélyieknél volt, de ennek is lejárt az ideje. A sok visszaélés, melyet gr. Apor István kincstárnok s mások elkövettek, csak sietette a bécsi udvar szándékát, hogy kezet tegyen az

¹⁾ Bethlen M. II. 165. l.

²⁾ Cserei 275—277. ll.

egészre. Így történt, hogy 1699-ben b. Tavat és Eckler jöttek mint biztosok Erdélybe s miután úgy a harminczadok, mint az arany- és kénesóbányák kezelését átvették, egy-szerre véget vetettek egyesek tulkapásainak.¹⁾ Így vesztette el lassankint Erdély önállóságának minden feltételét.

Ezen év különben Apor Péter életében is fontos volt. A februárban tartott segesvári országgyűlésen, mely jórészt az adót és a pénzügyi dolgokat tárgyalta, regalista lett.²⁾ Ezen év áprilisában vele már Bécsben találkozunk, hova Petki Dávid, Boér Simon, továbbá gr. Mikes Mihály és gr. Csáki István kíséretében ment fel.³⁾ Mikesék a kath. vallás ügyében jártak, de Apor utazásának más volt a célja. Ez házassága volt.

A Kálnoki-családdal többféle összeköttetésben állottak az Aporok. Egyik Kálnokinak — Péternek — felesége Apor-leány volt,⁴⁾ s maga Kálnoki Sámuel leginkább Apor István befolyásával lett 1695-ben bécsi alkanczellár.⁵⁾ E hivatalra képesítette előbbi szereplése is. Ő volt az, ki 1686-ban Thökölyt Hunyad mellett felverte, később Sepsí-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszék főkirálybírója lett s 1690-ben Csik-Lázárfalván, a Thököly fogságába került, honnan csak nagy nehezen szabadulhatott meg.⁶⁾

Apor István tehát csak a rokonság és barátság kötelékeit kívánta szorosabbra csatolni, midőn öcsését Pétert leánykérőbe Bécsbe küldötte. Ugy látszik, hogy Apor Péternek nem nagy kedve volt a házassághoz,⁷⁾ de engedett a befolyásnak. Így aztán 1699. június 28-án Kálnoki Borbárával a Sámuel leányával megtörtént a lakodalma, melyen úgy Lipót király, mint József trónörökös képviseltették magukat s ezenkívül több herceg és egyik szemtanú Czegei Vass György szerint „méltóságos nagyrendű emberek“ je-

¹⁾ Bethlen M. II. 180—183. II. Cserei 279. 280. II.

²⁾ Apor munkái 132. I.

³⁾ Czegei Vass Gy. és Vass L. Naplói. I. gyűjt. 297. I.

⁴⁾ Apor munkái 46. I.

⁵⁾ Bethlen M. II. 136, 137, 151. II.

⁶⁾ Apor munkái. 47—49. II.

⁷⁾ U. o. 132. I.

lentek meg. Az összeadást, mert az esketés csak később történt meg, Kolonics bibornok végezte.¹⁾ Az új pár alig időzött egy pár hónapig Bécsben, mert már július 21-én Erdélybe indult; Kálnoki Sámuel és felesége Lázár Erzsébet, továbbá gr. Mikes Mihály, gr. Csáki István és Boér Simon Pozsonyig kísérték le őket.²⁾

A mint Apor haza ért, még ezen évben elnyerte a küllőmegyei főispánságot, de a bekövetkezett események annyira hátráltatták a beigtatást, hogy ezt csak 1701-ben végezhettk el Pekri Lőrincz és Korda Zsigmond.³⁾

Ezen eseményeket a Rákóczy felkelése képezte, mely nálunk is nagyon fogékony talajra talált. Az a kép, melyet fentebb láttunk Rabutin idejéből, hova-tovább sötétebb lett. Maga az ország majdnem teljes felfordulásban volt s erre nem kevés okot szolgáltatott gr. Bánffy György gubernator, ki jó formán tehetetlenül nézte a személy- és vagyonbiztonság teljes pusztulását, mihez még néha személyes érdekekből ő maga is hozzájárult.⁴⁾

Hogy a rendetlenség annál nagyobb legyen, jórészt az ő befolyásával a Gyulafehérvárt székelő teljes guberniumot az u. n. „substitutum gubernium continuum“ váltotta fel, mely mindössze 2 tanácsosból s néhány kisebb hivatalnokból állván, csak félszeg intézkedéseket tett.⁵⁾

Az ország- és vármegyegyűlések lanyhán, imígy-amígy folytak, mintha az emberekben teljes zsibbadtság vett volna erőt. A katolikusok és protestánsok folytonosan élben állottak egymással, egyik a másikat túllicizálta az udvarnál, minek következménye sűrű panasz és nagy elkeseredés lett. A három nemzet (magyar, székely és szász) folytonos torzszalkodásban élt egymással, mire legtöbb okot a szászok szolgáltatnak, kik a zavarosban halászni akarván, saját érde-

¹⁾ Mon. Hung. Hist. 2. oszt. XXXV. k. 301. l. Apor munkái 132. l.

²⁾ Czegei Vass Gy. és Vass L. Naplói i. gyűjt. 303. l.

³⁾ Apor munkái 133, 134. ll.

⁴⁾ Síralmas példákat hoz fel erre Bethlen M. II. 240, 246. ll.

⁵⁾ U. o. 188, 189. ll.

keiket túlnyomóan előtérbe tolták.¹⁾ Szóval Erdély hét főbűne — a három nemzet és négy vallás — súlyosbította a különben is válságos helyzetet. Ha mindehhez hozzávesszük Rabutin határtalan basáskodását, az adó s más terhek folytonos növekedését, nem csodálkozhatunk azután, hogy 1703-ban „a mely dolgot Kis Albert hetven talpással indíta áprilisben, májusban hétszáz, júniusban hétezer, deczemberben hetven-ezer számra“ nőtt.²⁾

Ily szomorú előzmények után köszöntött be az 1703. év, mely bőségesen elhozta Apór Péterre is a megpróbáltatás napjait. De ne előzzük meg az eseményeket.

A Magyarországon megindult forrongás hamar átcsapott Erdély határaitra is; Szilágy-Somlyó elveszett s a tűz harapózott befelé. Erdélyben mintegy 6000 válogatott lovas és gyaloghad volt s mindamellett Rabutin elvesztette a fejét; jóformán csak kapkodott, fonák intézkedéseket tett. A guberniumot Gyulafehérvárról Szebenbe költöztette, a városokba és várakba őrséget rakott, a határszélet Magyarországra felé ráczokkal pusztította s „ezzel voná — mint Bethlen Miklós mondja —³⁾ maga a fegyvert, tüzet és minden veszedelmet az országra.“ Aztán, hogy ennek nyomoruságát növelje, a főurakra és nemesekre 10,000 frtnyi adót vetett, melynek behajtására Küküllőmegyében és Udvarhelyszéken Apór Péter és Pekri Lőrincz nyertek megbízást.⁴⁾

Rabutin még azt sem akarta megengedni, hogy legalább némi erdélyi had felüljön; csak nagy bajjal sikerült őt rávenni, hogy Bethlen Sámuel mintegy 500 főnyi székelly haddal Deéstől nem messze Szent-Benedeknél foglaljon állást, de ezt felverték a kuruczok.⁵⁾ Hasonló sors érte Bonczhidánál Thoroczkai István aranyosszéki főkapitányt is, ki azután kurucz lett s midőn a szintén elkuruczósodott Teleki Mihálylyal együtt visszajött Erdélybe, „rettenetes

¹⁾ Bethlen M. II. 190—193., 186., 187. II. Cserei 285., 286., 293., 304., 305. II.

²⁾ Bethlen M. II. 303. I.

³⁾ Önéletírása II. 304. lap.

⁴⁾ U. o. II. 336. I. Apór művei 136. I.

⁵⁾ Bethlen M. II. 303—308. I. — Cserei 320, 321. I.

bódulás vala Erdélyben mindenfelől¹⁾ Guti István elfoglalta Gyulafehérvárt s Balázsfalvánál elfogta Pekri Lőrinczet tiszteivel együtt. A felkelés tüze még a legkeletibb székely székekhez is átcsapott.²⁾

Mindjárt 1704. elején meghagyta Apornak a gubernium, mely már csak a Rabutin parancsainak volt a végrehajtója, hogy menjen Medgyes vagy Ebesfalva felé s nézze meg, mennyire van a mozgalom. Guti István ugyanis Kaszás Pál és Vajó András ezeres kapitányokkal még január elején belitött s míg társai Kolozs felé szállottak, ő maga a Székelyföldre indult. Udvarhely-, Három- és Marosszéket felkelti s hadával Segesvár körül táborozott. De szerencsétlenségére, mert a Szebenből kijövő b. Tigétől Holdvilágnál csúfos vereséget szenvedett.³⁾ E hirre Csik és Háromszék leteszik a fegyvert, de három hét múlva újból felkelnek; most azonban vesztükre, mert Feketehalom mellett Graven ezredes teljesen szétszórta őket. A győztes német had az után boszuját Sepsiszek faluin tölté, melyeket nagy kegyetlenséggel dúlt fel.⁴⁾

Ezalatt Teleki Mihály Kolozsvárt ostromolta, de Rabutin az ő és Thoroczky István egyesült hadait Kocsárdnál megvervén, a várost fölmentette, azonban őrségét Szebenbe vitte, mire Kolozsvár a kuruczok kezébe jutott. Hasonló sors érte nemsokára Görgényt, Dévát, Kővárt, Hunyadot, Bethlent úgy, hogy csak Szeben, Brassó, Fogaras és Szamosujvár maradt német kézben.⁵⁾

Rákóczy tehát ura lett Erdélynek s eddigi hódításainak betetőzéséül a július 6-i gyulafehérvári országgyűlés őt fejedelemnek választá. Nagy hiba volt tőle, hogy nem

¹⁾ Cserei 323. l.

²⁾ Bethlen M. II. 313—315. l. — Cserei 322—327. l. Apor munkái 135, 136. l. — Szaniszló Zs. Naplói. Közl. Torma K. Tört. Tár 1890. évf. 313, 314. l.

³⁾ Apor munkái 137. l. Bethlen M. II. 345, 346. l. Cserei 328, 329 l. Szaniszló Zs. Naplói. Tört. Tár. 1890. évfolyam 315, 316. l.

⁴⁾ Apor munkái 138. l. — Cserei 327, 328. l.

⁵⁾ Apor munkái 138. l. — Szaniszló Zs. Naplói Tört. Tár 1890. évf. 317, 318. l.

tett erélyesebb intézkedéseket az ország megtartására, a mi bizonyára nagyobb súlyt adhatott volna hadműveleteinek. Így a harc szakadatlanul folyt tovább.

Ősszel Graven ezredes a csikiakat és háromszékieket támadta meg, de nagyobb ellenállásra sehol sem talált, csupán visszatérése alkalmával fejlődött ki egy kis csetepaté Sárkány mellett¹⁾.

A folytonos harcokat leginkább megérezte maga a szerencsétlen ország. A tömérdek bajt, mely az országot találta, kívánta orvosolni Bethlen Miklós, ki „Olajágot viselő Noe galambja“ czim alatt Anglia és Hollandia rendeihez emlékiratot irt. Kívánja ebben, hogy Erdély szabadon választhassa fejedelmét, ki úgy a magyar királynak, mint a török szultánnak évi adót fizessen, az ország alkotmánya épen maradjon s Rákóczy kívánalmainak méltányos teljesítésével a béke helyre álljon. E tervezet állította volna vissza a nyugalmat; de az irat Rabutin kezébe került s Bethlen hűséges szolgálatainak hosszú keserves rabság lón a jutalma²⁾.

Ezen év nem csak az országra hozott sok szerencsétlenséget, hanem az Apor-házra is. Mikor Kolozsvárt a kuruczok bevették, a család kincsei legnagyobbbrészt oda veszték.³⁾ Hogy teljes legyen a csapás, gr. Apor István a család támasza és büszkesége, november 11-én Szebenben elhalálozott. A veszteség Apor Pétert sujtotta legérzékenyebben, mert benne apját, gyámját, barátját, szóval mindenét veszttette el. Természetes, hogy halála hírére azonnal Szebenbe sietett, hogy legalább a temetésen jelen lehessen, mely azután Kolozsvárt történt meg.⁴⁾

De szegény Aport még más csapások is találták, melyek nyugalmit és békeségét hosszú időre tönkre tették.

¹⁾ Apor munkái 138. l. Cserei 331. l.

²⁾ Ezen emlékiratot l. Bethlen M. II. 396—415. ll. Ugyanezt és Bethlen vallatását Wesselényi István naplójában. P. Szathmáry Károly gróf Bethlen Miklós tragoediája. Tört. Tár. 1891. évf. 160. ll. Cserei 132, 133. ll.

³⁾ Apor munkái 138. l.

⁴⁾ Apor munkái 139. l. Cserei 140, 141. ll.

Erdélyben a forradalom tüze hova-tovább annál erősebb lánggal égett. Rákóczy erdélyi vezénylő tábornokká Forgáchot tette, ki hosszú és heves ostrommal 1705. januárban bevette Medgyest.¹⁾

A német had kezén állandóan Szeben városa maradt meg, hol a császárpárti erdélyi urak is, kiket Rabutin oda parancsolt, védelmet találtak. Itt maradt vissza Apor is bátyja eltemetése után. 1705. február vége felé Brassóba indult valószínűleg azért, hogy birtokaihoz közelebb lehessen. Rabutin azonban nem engedte elvinni családi kincseit, nehogy ezek a kuruczok kezébe kerüljenek, hanem a helyett ő maga kerítette hatalmába. Szegény Apor kifosztva kincseiből, 15 napi keserves utazás után ért Havasalföldön át Brassóba, miután a kuruczok miatt Erdélyen keresztül nem mehetett.

Alig ért Brassóba, arról értesült, hogy Rabutin még a megmaradt 900 frtját is lefoglalta s veszteségeiért valami segílyt sürgető kéréseire azzal fizették ki: mehet ő is Havasalföldre, hova már többen kivándoroltak, kik Erdélyben nem voltak biztonságban.²⁾ Nem csoda, mert ezen időben sok nyomorúság találta a szegény erdélyieket: ha Rákóczyhoz pártoltak, a németek, ha pedig a német mellett maradtak, a kuruczok állottak bosszút. Ezenkívül személyes szabadságuk is folytonos veszélyben forgott, mert Rabutin a legkisebb gyanura is hamar bezáratott akárkit s még hamarabb kiforgatta minden vagyonából. Azért azok, kik legálább személyüket akarták megoltalmazni, Havasalföld semleges területére húzódtak, itt akarták megvárni a nyugalom helyreálltát.

Szegény erdélyieken ismétlődött az 1690-i szomorú eset. Akkor azok, kik mint Thököly-pártiak nem érezték hon magokat biztonságban, a menekülő fejedelemhez köték sorsukat, idegenben keresvén oltalmat az elvesztett hon helyett.²⁾ Most mindazok, kiket ma a kurucz, holnap a labancz fosztott ki mindenéből, a folytonos és rettenetes

¹⁾ Apor munkái 140, 141. ll.

²⁾ Cserei 207. s köv. ll.

zaklatások és pusztítások elől Havasalföldön kerestek menedéket.

Egész karaván indult Havasalföldre: Petki Dávid, Boér Ferencz, Gyulai László, Bálintih György, Jósika István és mások.¹⁾ Maga Apor is vándorbotot vett kezébe s családjával együtt április 4-én Havasalföldre távozott. Előbb Bukarestbe sietett a vajda és főbb bojárok üdvözlésére, innen pedig Ploestre, hol már ekkor több erdélyi főúr tartózkodott. De soká nem tudták elviselni a nagy sanyaruságot s hazatértek. Apor maga maradt az agg Henter Ferencz ítélőmesterrel. Együtt tanakodtak, mit kellene tenni; végre abban állapodtak meg, hogy Apor kérdezze meg Bukarestben: van-e remény segítségre. Apor tehát Bukarestbe ment, felkereste Brankován vajdát, Kantakuzin Konstantin és Mihály hercegeket s előadta, hogy ő Henterrel együtt hű marad a császárhoz, csak legyen reményök valami segítségre. De a vajda és a hercegek semmi jóval nem biztatták, hanem tanácsolták: alkalmazkodjanak a viszonyokhoz, térjenek haza, különben is ők bármikor tanuskodnak a mellett, hogy csak a szükségtől kényszerítve távoztak.

Apor erre mindent megirt Rabutinnak úgy, a mint volt s tanácsot kért, de a levélvivő csak az átadásról szóló elismervénnyel jött vissza minden válasz nélkül. Aporék tehát összeszedték magukat s július végén haza jöttek, mivel kettőjüknek nem volt bátorságos a messze idegenben tartózkodni, s a kurucok is gyakran fenyegettek mindenféleképpen, ha haza nem térnek. De Aporékat nem annyira a fenyegetés, mint inkább a szükség birta visszatérésre.²⁾

De ide haza nem sokáig volt nyugta Apornak. Forgách tábornok, ki a széchenyi gyűlés után ismét Erdélybe jött, ráparancsolt, hogy haladéktalanul hozzá menjen. Apor csupán csak annyi időt kért, míg a segítség felől hall valamit. De ez csak üem jött. Erre október 4-én elindult

¹⁾ Cserei 347. l.

²⁾ Apor munkái 141, 142. ll.

Csik-Somlyóról; Medgyesre ment, hol id. Jósika Gábortól értesült, hogy az Erdély segedelmére jövő császári had már átkelt a Dunán. Két napig tanakodtak; végre elhatározták, hogy Apor ne menjen haza Somlyóra, hanem csatlakozzék Rákóczyhoz, de azért lehetőleg ne ártsanak a németnek.

Apor tehát elment Rákóczyhoz, ki október 31-én Magyar-Egregynél táborozott s várta a közeledő Herbeville császári generálist. A fejedelem nagyon barátságosan fogadta, harmad napra ismét magához hivatta nagy titokban s megkérdezte, mit hagyott nagybátyja. Midőn Apor elmondotta, a fejedelem jóval többet ígért, ha hű marad; azután Vártelekre rendelte őrségre. Itt maradt Apor egészen november 11-ig a híres zsibói csatáig, melyet Rákóczy Erdélylyel együtt elveszített Herbeville ellenébe, mert Erdély ezen időtől fogva lassankint teljesen a német birtokába került.¹⁾

E csata után nem maradt meg Apor a fejedelem mellett, hanem hazajött Csik-Somlyóra. Itt vette Horváth Györgytől a fejedelem levelét, melyben ez őt magához kéri. De nem ment. Ez alatt híre futott a német közeledésének; a csikiak forogni kezdtek s maga Apor is Moldvába készült. Álma azonban visszatartá. Reggel egy idegen jelent meg Rabutin levelével, melyben ez hűségre inti s mert eddig is csak szükségből keveredett a kuruczok közé, jutalmat ígért az uralkodótól. Apor a levélhozót Kászonfelé küldé el, nehogy gyanut keltsen. De a kuruczok rajta ütnek Csik-Somlyón s Aporékat a ferenczrendiek kolostorában ugyancsak szorongatják. Végre december 28-án megérkezett a várva-várt német segítség. Apor eléje siet s látszólag kedvező fogadtatásra talál.

A szenvedések sorozata 1706-ban kezdődött. A Rabutin- és Parajdiféle ezredek Csikba jöttek s Graven ezredes Rabutin nevében, mit sem adva ennek levelére, Csik-Somlyón a saját lakásában elfogja Aport. Két nap mulva Szent-Imrére vitték, hol tudtára adták, hogy akár lovon, akár

¹⁾ Apor munkái 142, 143. II. — Cserei 351—355. II. — Szaniszló Zs. Naplói. Tört. Tár 1890. évf. 319. I.

gyalog mehet a — fogságba. Hogy annál nagyobb legyen a csapás, ugyanazon Mill kapitány, ki Cserei javaira is kezet tett,¹⁾ mindenét elragadta s csak az maradt meg, mi rajta, feleségén s öt éves leányán Zsuzsán volt. Paraszt-szekéren vitték Brassóba, hol Chusani tábornok irt ügyében Rabutinnak.

Brassóban ugy Chusani, mint a Neiperg-ezred alezredese báró Wellenstein barátságosan fogadták s jól bántak vele úgy, hogy midőn a fellegrvárba került, alig érezte fogságát. A fellegrvár parancsnoka Weismüller kapitány még reggelire is meghitta. A tisztek játékkal, beszélgetéssel mulattatták s Apor csak azt sajnálta, hogy nem írhat s nem olvashat. Így tartott egészen fogsága végéig s a tisztek, mint Ebner, báró Formetin, Weismüller versenyeztek a jóságban.

Apor fogsága harmadik napján emlékiratot fogalmazott, melyben szemére hányta Rabutinnak, hogy adott szavát megszegte s hűségét illetőleg hivatkozott a havasalföldi vajdára és a két Kantakuzen herczegre. Ezen iratot elküldés végett Wellensteinnak adta, de cz — mert kissé erős kifejezéseket használt — visszaadta. Apor ismét hozzá küldötte s így az irat végre elment. Ennek annyi eredménye lett, hogy Wellenstein ezután Rabutin parancsából sok kihallgatást tartott vele.

Ezalatt Wellenstein Pater Miklós brassai harminczados által tudatta vele, hogy csak reméljen, mert ártatlansága nyilvánvaló. Egyelőre azonban csak annyit nyert, hogy a várban szabadon sétálhatott, sőt egy magára még a városba is kimehetett.²⁾

A hadi események pedig változó szerencsével folytak tovább. Alig volt vidék, hol kurucz és labonc nem kergette egymást. Rabutin öt ezreddel Kassa ostromára ment, de nem ért célzt s hadait majd felemésztette a nyomorúság. Alig vette ki lábát Erdélyből a tábornok, feltámadtak nyomában a kuruczok. Gr. Pekri Lőrincz ismét elfoglalta

¹⁾ Historiája 358. l.

²⁾ Apor munkái 143—146. ll.

Erdélyt sőt Brassótól nem messze Bothfaluig nyomult, s Szent-Péter felé portyázókat küldött, mire Wellenstein kirobogott lovasságával, de Pekri visszaverte. A német had azután a Székelyföldön állott bosszut.¹⁾

A szerencse ezalatt rövid időre Rákoczyra is mosolyogni látszott. 1707. áprilisben Maros-Vásárhelyt beigtatták az erdélyi fejedelemségbe. De kevés idő múlva távozott, Pekrire hagyván az ország védelmét. Ez azonban nem tudta megakadályozni a Rabutin bejövetelét, hanem előle Magyarországba hátrált.²⁾ A tábornok egyesült báró Tige hadaival, az ország több városát visszafoglalta s Acton ezredest Háromszékre küldötte. Ez gróf Mikes Mihály kurucz generálist Moldvába szorította, Csikban szétverte a kuruczokat s miután ismételt felszólítására sem hajoltak meg a gyergyóiak, a szent-tamási hegyeken át hirtelen Gyergyóban termett, az egész székben rettenetes dúlást és pusztítást tón, minek a Lázárok szárhegyi kástélya is áldozatul esett.³⁾ Ezután Csikban kisebb csapatot hagyván Passelli százados alatt, Al-Torján Apor házánál szállott meg, s Aport bizta meg, hogy válaszoljon a gyergyói követeknek.⁴⁾

Apor ugyanis ekkorra visszanyerte szabadságát. Mert ő, miután látta, hogy nem szabadulhat meg, egyenesen József királyhoz folyamodott kegyelemért s nem is sikertelenül. A felség udvari tanácsának meghallgatása után július 11-én Apornak szabadságát, birtokait és hivatalát visszaadta, miről ez nyomban értesült. De szabadságát még sem nyerte meg azonnal. Wellenstein egyelőre megszigorította fogságát s bár Rabutin még július 14-én levelet írt Wellensteinnak Apor szabadonbocsátását illetőleg, úgy küldé el, hogy ez Erdélybe érkezése előtt ne kaphassa meg. Wellenstein csak november 9-én éjjeli 10 órakor kaphatta meg Rabutin levelét; azonnal első dolga volt, hogy más nap reggel diszesen felszerszámozott lovat küld-

¹⁾ Apor munkái 147, 148. II. — Cserei 365—367. II.

²⁾ Cserei 375—386. II. — Szaniszló Zs. Naplói Tört. Tár 1890. évf. 324—326. II.

³⁾ Cserei 388, 389. II.

⁴⁾ Apor munkái 148—150. II. — Cserei 386—389. II.

jön Apornak, hogy a fellegrvárból a városba menjen. A mint ez megtörtént, sietett szabadságát visszaadni.¹⁾

Igy végződött tehát Apor két évi (1706. év elejétől 1707. év végéig) fogsága. Kiszabadulása után Al-Torjára ment s arra volt gonja, hogy a küküllői főispánságot visszakapja, melyet bezárásakor elvesztett. Meg is kapta, de Rabutin azt terjesztette elő a guberniumnak 1708-ban, hogy az udvar jobban szeretné, ha Apor Sepsi-, Kezdi-, Orbai és Miklósvárszék főkirálybírója lenne. Erre Rabutin Aport Szebenbe idézte, hol gr. Bánffy György gubernator barátságosan adta tudtára, hogy két hivatalt bátran viselhet. De minthogy szó nélkül távozott, ismét Szebenbe idézték, hol a gubernator megpirongatta hirtelen eltávozásáért.

Aport ezután még ezen évben megválasztotta főkirálybírónak a maksai gyűlés s beigtatása is megtörtént Léczfalván. Erre emlékiratban kérte a küküllői főispánságot, csakhogy ebből nem lett semmi. Ezt részben a megváltozott viszonyok okozták.²⁾

A német had terjeszkedését rettenetes adózás, nyomorúság követte s így a mozgalom nem szűnt meg, Rabutin ugyan físzszavetette Görgényt, de mihelyt 1708-ban távozott s utóda báró Kirchbaum jött be, Károlyi Sándor is benyomult, de nemsokára kivonult Magyarországra. De azért a kurucz-labancz háboru nálunk sem szünetelt.³⁾

Apor családjával együtt Brassóban vonta meg magát, várva a béke helyreálltát s főispánsága ügyének döntését. De mindakettő csak lassan haladt. Ügyét leginkább késleltette gr. Bánffy György gubernator halála, mely ezen 1708. évben történt.⁴⁾ E férfiú Erdély legválságosabb idejében foglalt el tekintélyes állást, s ha a német tulkapásoknak mindenben nem is tudott határt szabni, mégis sok mindennek vehette volna elejét, ha a pöffeszkedő generálisokkal szemben több erélyt és következetességet tanusít.

¹⁾ Apor munkái 151. l.

²⁾ U. o. 152, 288, 249. ll.

³⁾ Cserei 389. s köv. ll.

⁴⁾ U. o. 407—410. ll.

„A gubernium leányára szorulván” — mint Cserei mondja¹⁾ — Sárpataki Mártont küldötte fel Bécsbe, hogy az udvar a gubernium kiegészítéséről gondoskodjék. De ez csak 16 tagból álló deputatio választását rendelte el, melynek feje előbb Haller István, utóbb Wesselényi István lett.²⁾

Apor ügye egészen 1711-ig huzódott a főkirálybiróságot és a főispánságot illetőleg. Ezen év január 29-én a deputatio Wesselényi István, Conrád Sámuel, Jósika Gábor és Biró Sámuel aláírásával nemcsak az ország sérelmeinek orvoslását (adó alább szállítását, gubernium felállítását stb.) sürgeti, hanem kegyelmet kérven a visszatérők számára. Apor ügyében is nyilatkozott: a haza törvényei, de még inkább a már előfordult szomorú tapasztalatok miatt nem tartotta kívánatosnak, hogy Apor mindkét hivatalt viselje.³⁾

Ugy látszik, e felterjesztés döntött Apor dolgában. Mária Eleonora királynő, ki József halála után kormányozott, április 25-i leiratában határozottan nem nyilatkozott ugyan,⁴⁾ de később csak egyik hivatalban erősítette meg Aport, mit ez a megyesi gyűlésen nem vett tudomásul. Erre tudattak, hogy cserélje fel a két hivatalt, mire lemondott a királybiróságról. De ezalatt biztatni kezdték, hogy csak fogadja el ezt is, majd visszakapja a másikat. A hosszú tárgyalásnak az lett a vége, hogy csak a főkirálybiróságban maradt meg.⁵⁾

Apor mindezt, mint igen vallásos férfiú, nem ellenségeinek, hanem Isten akaratának tulajdonította s annyi csalódás után is benső áhitattal sóhajtott fel: „Fiat itaque semper voluntas Dei in me, domini enim voluntas est mea voluptas”.⁶⁾

¹⁾ Históriája 421. l.

²⁾ U. o. 421—423. ll. — Apor munkái 153. l.

³⁾ Gr. Kemény József, Appendix Diplomatarii Transilvaniae D. XX. kötet. (Az erd. muzeum birtokában).

⁴⁾ U. o. l. királynő válaszát.

⁵⁾ Apor munkái 249, 250. ll.

⁶⁾ U. o. 250. l.

V.

Apor kitüntetése és működése.

(1711—1752.)

A szathmári béke kibékítette a nemzetet uralkodójával s az udvar most rajta volt, hogy hűséges szolgálát megjutalmazza. Csak úgy hullott mindenfelé a sok bárói meggrófi czim. Különösen Erdélyre jutott sok talán azért, mert az udvar így akarta feledtetni a szabadság elvesztét. A kitüntetettek közt ott találjuk Aport is; 1713-ban bárói méltóságot nyert, melyet egy év múlva hirdettek ki.¹⁾

Ha rövid visszapillantást vetünk Apor eddigi szereplésére, be kell vallanunk, hogy e kitüntetést megérdemelte. Rászolgált erre, mint hű németpárti, ki Rákoczy legcsábítóbb ígéreteire sem szédült el s rövid ideig tartó kuruczkodása alatt is megtartotta a bécsi udvar iránti ragaszkodását. De nem lehet megrónunk azért, a miért szívvellélekkel nem csatlakozott Rákoczyhoz s hű németpárti maradt; meggyőződése, mely szerint hazáját biztosabbnak, boldogabbnak hitte a német alatt, visszatartotta.

Károly király nemcsak báróvá tette, hanem azon okmányban, melyben kitüntette, nagyon megdicsérte, a mi kétségtelen jele volt a felség kegyének. Ő csakhamar talált alkalmat érdemei behizonyítására. Meg akarta mutatni, hogy nem méltatlan arra a dicséretre, melylyel az 1713. január 15-én kiállított oklevél elhalmozta. Ebben mondja a

¹⁾ Apor munkái 155. 156. II.

király: „Őt, Al-Torjai Apor Pétert, nejét és törvényes házasságból született vagy születendő örököseit a szabad bárók vagy mágnások sorába emeli, kitünteti és megadományozza“. Apor érdemeit a következőleg méltatja: „Mivel elegendő bizonyítékból értesült arról, hogy ő régi erdélyi nemzetségből eredett, melyek közül sokan törvényes fejedelmők és a haza iránt nagy érdemeket szereztek; de ő is személyére nézve oly lelki ajándékokkal van megáldva, hogy a mint eddig azon hivatalban, melyben van, teendőit oda kezdette irányozni, hogy a királyi szolgálat és a haza közjava gyarapodjék: úgy ezután is egy alkalmat sem mulaszt el, hogy a király és a haza iránt napról-napra több-több érdemet szerezzen; hogy tehát szépen kezdett futásának mintegy sarkantyut adjon s másoknak az ő nyomába lépésre ösztönt, a mit az ő utódai kedves emlékezetben tartsanak“. ¹⁾

Az esemény, melylyel Apor utólagosan is bebizonyította, hogy jóra való hazafi, az 1717. évben történt, a midőn egyenesen az ő ügyessége mentette meg Háromszéket a tatártól. A tatár khán ugyanis átkelt a Pruthon s Moldvában táborozott; nem lehetett tudni, merre fordul. Apor és alkirálybírája Boér István ügyes kémekkel figyeltették; ezenkívül a szorosokhoz 300, majd 400 vitézt rendeltek, a magasabb hegyekre pedig 3 dobost, hogy szüntelenül doboljanak, mintha német sereg jőne. Gondoskodtak arról is, hogy mindezt a tatár megtudja.

Ezen elővigyázatnak az lett az eredménye, hogy a khán fia Kolcsak huttini basával (ki Okolicsányi Lászlóból lett renegát) s Rakovicza Mihály moldvai vajdával a beszercezi szoroson ütött be Erdélybe, de a belgrádi vereség hallatára, mely a felmentő török sereget érte, a huttini

¹⁾ Jakab Elek, báró Apor Péter a magyar sociologia megalapítója. Élet és Irodalom. Szerk. Korbuly József. Kolozsvárt, 1884. évf. 219, 220. II. Apor maga nem kereste a báróságot, hanem bécsi barátai, különösen Hevenesi Gábor (Apor munkái 137. l.) szereztek. Ő maga sokáig nem használta e címet; Jakab E. először 1724-ben találta egy hivatalos tudósításban. Élet és Irodalom 1884. évf. 220. I.

basa és a moldvai vajda visszatértek. A khán fia feldúlta Besztercze környékét. Belső-Szolnokot, Kolozs, Doboka, Kővárvidék, Szathmár és Ugoesa egy részét, de hazatértében a mármarosiaiktól vereséget szenvedett.¹⁾

A következő évek sok csapással látogatták meg Aporékát. 1718-ban nagy pestis dühöngött különösen Brassóban és Háromszéken, az inség is borzasztó volt úgy, hogy néhol az emberek egymást ették. Apor maga is alig szabadult meg a torjai hegyen, majd a pestis elől Kórod-Szt-Mártonra, innen Tövisre, majd — hogy székéhez közelebb legyen — Kövesdre menekült, honnan a következő év elején a kolozsvári országgyűlésre ment.²⁾

De itt sem lehetett biztonságban. A ragályos kór már az egész országban elharapózott. Erdélyben mintegy 100,000, Sepsí-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszékben 19,000, Csik-, Gyergyó- és Kászonszékben 11,234 ember lett az áldozata.³⁾ Apor minden birtokából kiszorítva, Noszolyban huzódott meg, a hol jul. 25-től egészen a következő év májusáig betegeskedett, s alig szabadult meg.⁴⁾

Alig heverte ki a pestis miatt szenvedett kárait, már pár év múlva új csapás látogatta meg. 1722. január elsején felégették galaczi udvarházát, ő maga is nagy nehezen menekülhetett meg családjával; de oda veszett minden értékes vagyona s körülbelül 12,000 forintnyi kárt szenvedett. Egyik inasa gr. Haller János megsérült a tűzben, a másik Sopronyi Ferencz kapott sebeiben halt el. Három hét múlva pedig Ohában levő házát gyújtották fel, s itt szenvedett kára 500 frtra rugott.⁵⁾

Mind e veszteségek azonban nem törték meg, csak megpróbálták. Ő a helyett, hogy lehanyaglott volna ezek súlya alatt, felemelte fejét s nem feledkezett meg szülői kötelmeiről. Gyermekai nevelésére kiváló gondot fordított.

¹⁾ Apor munkái 158, 159. ll.

²⁾ U. o. 160. l.

³⁾ A Csik-, Gyergyó- és Kászonszékre vonatkozó adat a csik-kozmási templom kerítésén olvasható.

⁴⁾ Apor munkái 160, 161. ll.

⁵⁾ U. o. 162. l.

Fiai József és János 1724-ben végezték tanulmányaikat Kolozsvárt s a bölcsészetre Nagy-Szombatba mentek, honnan József két év múlva visszatért, a rá következő évben azután János is haza jött, mint a bölcsészeti első mestere.¹⁾

Apornak 1729-ben újból meggyült a baja. A fiscus juniusban perelni kezdte a parajdi birtokát, s bár nem tudta bebizonyítani jogát, Aportól mégis felét az u. n. Apafi-részt elvette.²⁾

A következő évben az országgyűlésen találkozunk vele, hova a nagy áradások miatt csak életveszéllyel érkezhett meg. E kolozsvári országgyűlés szabályozta a pénzértékét Vallis tábornok szerint, beigtatta az új hivatalnokokat s megállapította az új adókulcsot, mely szerint megyék 37⁰/₀, székelyek 17⁰/₀, szászok 38⁰/₀, taksás helyek 8⁰/₀ adót fizetnek.³⁾

Ezen országgyűlés után, mely véglegesen szakított a törökkel s ennek pénzét semmisnek nyilvánította, a király sietett az erdélyi urakat kitüntetni. Maga Apor is 100 arany értékű diszes aranylánczot kapott, hasonlókat nyertek még báró Szentkereszti András tanácsos és ítélőmester, Teics András szász comes és nagy-szebeni királybíró, Fest Sámuel tanácsos. Emléktárgyat kaptak gr. Teleki József főhermegyei, Torma Miklós belsőszolnoki főispánok, Kun Zsigmond ítélőmester és Verder György szebeni polgármester.⁴⁾

A következő évek országgyűlésein gyakran találkozunk Aporral. 1732. szeptemberben Vallis erdélyi császári főparancsnoknak, ki az elhalt Kornis Zsigmond helyébe lett ideiglenes gubernator, megszerezték a rendek a honfűsítást s szeptember 15-én diszes küldöttség adta át az erről szóló okmányt. E küldöttségben ott vannak a gubernium részéről báró Kemény László, Bálintih György, a megyék

¹⁾ Apor munkái 163. l.

²⁾ U. o. 166. l.

³⁾ U. o. 167—170. ll.

⁴⁾ U. o. 170, 171. ll.

részeről gr. Petki Dávid kolozsi főispán, székely részről báró Apor Péter, a szászoktól Sacz Jakab, a főrendektől Radák Ádám.¹⁾

A következő évben azon öröm érte Aport, hogy József fia is mint regalista meghívást kapott az országgyűlésre. Ő maga a rossz utak miatt csak február 27-én érkezett meg. E gyűlés legfőbb tárgya a királyi rendelet, mely Zaránd egy részét, továbbá Arad- és Máramarosmegyét elszakította Erdélytől. A rendek nem tehettek ez ellen, egyszerűen kényszerültek tudomásul venni. Ezen alkalommal is többen nyertek honfiusítást, kiknek a rendek nevében Apor kívánt szerencsét. Megtörtént a gubernator — mert Vallis csak ideiglenes volt — s a tanácsosok választása is. Apor is kapott a tanácsosságra 35 szavazatot, de sem most, sem azután nem lehetett tanácsos. Ugy látszik, nem nagyon járt utána. Ugyanez év május 5-én gr. Haller Jánossal beigtatta a fogarasi kerület főkapitányságába Thoroczkai Jánost, ki Kolozsvárt 1690-ben tanulótársa volt s kivel 4 évig lakott a kolozsvári convictusban.²⁾

Az 1734. deczemberben tartott szebeni országgyűlésen beigtatták gr. Haller János gubernatort. Az ország nevében báró Apor Péter, gr. Kornis Ferencz kükküllői főispán és Székely Mihály szebeni polgármester üdvözölték. Az ezután megejtett választáson Apor ismét kapott 72 szavazatot a tanácsosságra.³⁾

Apor régi barátai, kortársai lassankint elhaltak. Egyedül maradt a sok közül, kik ifjuságukban a szabad erdélyi fejedelemség hanyatló napjait megérték. 1736-ban halt el báró Szentkereszti András, ki közönséges organistából báró és kormányzéki tanácsos lett.⁴⁾ De már előbb elhaltak többi barátai: Kornis Zsigmond gubernator 1731-ben,⁵⁾ 1729-ben Dániel József aranyosszéki főkirálybíró és báró

¹⁾ Apor munkái 177. l.

²⁾ U. o. 178—183. ll.

³⁾ U. o. 186—188. ll.

⁴⁾ U. o. 193. l.

⁵⁾ U. o. 173. l.

Száva Mihály zarándi főispán,¹⁾ 1728-ban Boér Simon fogarasi főkapitány,²⁾ 1725-ben Korda Zsigmond udvarhelyszéki főkirálybíró,³⁾ 1720-ban gr. Csáki István kolozsmegyei főispán.⁴⁾

Apor egészségi állapota is hanyatlani kezdett. Még 1732-ben kérte a guberniumot, mentse fel őt az országgyűléseken való megjelenéstől, de eredménytelenül.⁵⁾ Neki tehát el kellett járnia s majdnem mindeniken kapott szavazatot a kormányzéki tanácsosságra; így az 1736. májusban Szebenben 59 szavazatot nyert s ugyanekkor tagja lett azon bizottságnak, mely az állandó ítélőtábla szervezetének és ügykörének megállapítása végett az országgyűlés kebeléből kiküldetett.⁶⁾

1737. május 12-én Gyulaffi Lászlóval beigtatta Csik-Somlyón gr. Lázár Ferenczet Csik-, Gyergyó- és Kászonszék főkirálybiróságába.⁷⁾ Ezután Al-Torján éldegélt, irodalmi munkálkodásban töltvén napjait. Az 1740-i országgyűlésen nem jelenhetett meg betegeskedése miatt,⁸⁾ s ezen időtől fogva agg korára való tekintetből kevés részt vett a közügyekben. Fiatalkorának engedte át a tért, pedig tenni valót ugyancsak adtak a Károly király halála után bekövetkezett események. A minden oldalról megtámadott Mária Terézia királynő szorongatottságában az erdélyieket is megkereste s az 1742. márcziusban tartott országgyűlés, melyen Apor is jelen volt, megszavazta a 3000 katonát. Ugyanitt Apor ismét kapott a tanácsosi állásra 70 szavazatot, de tanácsossága most is elmaradt.⁹⁾ Ugyanez év májusban újból ott volt Apor azon az országgyűlésen, mely a királynő kívánsága szerint a háború egész tartamára nem

1) Apor művei 167. l.

2) U. o. 165. l.

3) U. o. 163. l.

4) U. o. 161. l.

5) Élet és Irodalom 1884. évf. 220. l.

6) U. o. 195. l.

7) Apor művei 199. l.

8) U. o. 208. l.

9) U. o. 217. l.

akarta megadni a katonákat. Apor a sok vitatkozás miatt csak június 26-án távozott Szebenből.¹⁾

Az 1743. év nagy csapást hozott Aporra. Mindjárt január 7-én meghalt felesége Kálnoky Borbála, kivel 44 évig élt — úgy látszik — elég boldog házasságban. Előmozdították ezt gyermekei is, mert feleségétől nem kevesebb, mint 12 gyermeke született: 1. Róza sz. 1700,²⁾ meghalt 1708,³⁾ 2. Zsuzsánna sz. 1701,⁴⁾ 1716-ban gr. Hal-ler Jánoshoz ment nőül,⁵⁾ 3. István sz. 1702,⁶⁾ meghalt 1704,⁷⁾ 4. Borbála sz. 1704,⁸⁾ 5. József sz. 1706,⁹⁾ 6. János sz. 1708,¹⁰⁾ 7. Zsófia sz. 1709,¹¹⁾ meghalt 1710,¹²⁾ 8. Anna sz. 1711,¹³⁾ 9. Drusiana sz. 1712,¹⁴⁾ meghalt 1720,¹⁵⁾ 10. László sz. 1714,¹⁶⁾ 11. István sz. 1715,¹⁷⁾ meghalt 1718,¹⁸⁾ 12. Zsigmond sz. 1718,¹⁹⁾ meghalt 1719.²⁰⁾

Feleségét még január 27-én eltemettette az Aporok altorjal sirboltjában s ikafalvi Dombi János kézdiszéki al-
királybíró sírfeliratot is készített:

„A méltóságos gróf Kálnoky Borbára,
Liber Báro Apor Péter ur hiv társa,
Jó gazdasszonyságnak mutató példája,
Itt fekszik bezárva örökös házába.
Hatvankét esztendőt töltött e világban,
Negyvennegyed felet a szent házasságban.
Midőn ezerhétszáz negyvenharmadikban
Irnának, múlték ki: nyugodjék az Urban.“²¹⁾

Apor tehát maga maradt. A kik még régi barátaiból megmaradtak, lassankint ezek is elköltöztek a szebb, boldogabb házába. Még a mult évben meghalt gr. Lázár Ferencz Csik-, Gyergyó- és Kászonszék főkirálybírája, volt

¹⁾ Apor munkái 223—225. l.

²⁾ U. o. 133. l. — ³⁾ U. o. 152. l. — ⁴⁾ U. o. 134. l. ⁵⁾ U. o. 157. l. — ⁶⁾ U. o. 135. l. — ⁷⁾ U. o. 139. l. — ⁸⁾ U. o. 139. l. — ⁹⁾ U. o. 147. l. — ¹⁰⁾ U. o. 152. l. — ¹¹⁾ U. o. 154. l. — ¹²⁾ U. o. 154. l. — ¹³⁾ U. o. 154. l. — ¹⁴⁾ U. o. 154. l. — ¹⁵⁾ U. o. 161. l. — ¹⁶⁾ U. o. 156. l. — ¹⁷⁾ U. o. 157. l. — ¹⁸⁾ U. o. 170. l. — ¹⁹⁾ U. o. 160. l. — ²⁰⁾ U. o. 161. l.

²¹⁾ U. o. 229. l.

tanulótársa s nagyon kedves barátja,¹⁾ 1643-ban követte őt Kereszturi Miklós marosszéki főkirálybíró s Apor legjobb barátja,²⁾ a következő évben pedig gr. Petki Dávid kolozsmegyei főispán, kit Apor testvére gyanánt szeretett.³⁾ Így a bánatot, melyet felesége elhunyt okozott, barátai elvesztése még fokozta. Az elhunytak sorát bezárta 1745-ben báró Thoroczkai János kincstartó, egyik legjobb barátja.⁴⁾

Apor sem ment az országgyűlésekre, pedig 1744-ben tanácsosnak választották meg, de e tisztséget hajlott kora miatt nem fogadhatta el.⁵⁾ 1747-ben azután szemei is már annyira meggyöngültek, hogy sem írni, sem olvasni nem tudott s most már diktálni kellett.⁶⁾

Kezdetől fogva udvari papot és íródeákat tartott. Udvari papjai voltak: Léthai István, Szabó András ferenczrendi szerzetes, Bics András, Szántó Ábrahám, Kozák Bertalan, Gyórfy Orbán, Biró Gáspár, Bocskor János, íródeákjai pedig Makai Dávid, Gyujtó Miklós, Vajna Gábor, Könczei Dávid, Márkos István, Márkos Mihály, kit gonoszsága miatt elkergetett, Imre József, kivel munkáját iratta, Keserü Pál, Márkos Sándor, László András, Csoma Miklós.⁷⁾

Öreg napjait rövid időre ugyan megkeserítette a számvevőszék eljárása. Ez őt 1750-ben némi visszafizetésre akarta kényszeríteni, de ő panaszt tett a felségnél, ki az ügyet a kormányshoz küldötte javaslattétel végett. Az innen márczius 29-én adott felterjesztés az elengedést javasolta. „Az elaggott öreg — úgy mond — Háromszék főtisztségét félszázadon át és mi azon felül van, viselte, a mi kivált ifjabb korában, az idők viszontagságai és rossz történetei miatt rá nézve terhes és fáradságos, a felséges ausztriai házra és vivum aerariumra nézve hasznos volt kivált azon végtartományban és fizetést csak 1742-ben ka-

¹⁾ Apor munkái 224. l.

²⁾ U. o., 233. l.

³⁾ U. o. 233. l.

⁴⁾ U. o. 237. l.

⁵⁾ U. o. 234, 235. ll.

⁶⁾ U. o. 246. l.

⁷⁾ U. o. 308, 309. ll.

pott a felség kegyelméből,¹⁾ azért a mit a törvény kelte és a szék gazdasági ügyei rendezése előtt országgyűlési napi díj vagy jutalom czimen kapott, az őt megillette s visszaadni nem köteles. Vigasztalja meg hát a felség őt a követelt összegek visszafizetésének elengedése által.“²⁾

A felség 1751. szeptember 20-iki levelében csak egy 30 frtos tétel visszafizetését engedte el, a többi visszafizetésére 5 évet tűzött ki.³⁾

De az 5 évet nem érte el Apor. 1752. szeptember 22-én 76 éves korában Altorján meghalt.⁴⁾ A kormányszék még ugyanezen hó 26-án jelentést tett haláláról: „Ez órában értettük, hogy a szegény néhai öreg báró Apor Péter háromszéki főtiszt atyánkfia 22-ik presentis meghalálozott és nemes Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszékekben viselt főtiszti hivatalja vacantiába esett. Miről ő fenségét még a mai ordinariával kívántuk informálni, accludálván Excellentiádnak ő Felségéhez irt alázatos informátiókat copiójával együtt.“⁵⁾

A királynő tudomásul vette s október 11-iki leiratában az utód javaslatba hozatalát kívánta. 1754-ben Apor utóda gr. Mikes Antal lett.⁶⁾

¹⁾ A fizetésekről Apor munkái 229. l.

²⁾ Élet és irodalom 1884. évf. 220 l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o.

VI.

Apor művei általában.

Báró Apornak úgy életét, mint munkálkodását illetőleg több tévedés fordul elő s kísért még napjainkban is. Erre nézve elég lesz néhány példa.

Ilyen tévedés, mikor Horányi Apor anyjának Kálnoky Borbálát mondja,¹⁾ holott ez a felesége volt. Ez azonban menthető, mert azon időben, midőn Horányi könyve megjelent, Apor művei még kevésbbé voltak ismeretesek.

Maga Szinnyei József is azt állítja, hogy Apor 1744-ben főkörmányszéki tanácsos lett.²⁾ Ez is csak részben igaz. Tény — mint már említettem, — hogy a nevezett évben megválasztották, de ő e hivatalt nem viselte, mert öreg kora miatt lemondott. Legjellemzőbbek erre nézve saját szavai: „*Nota posteritas. Videbis superius, quoties ego fuerim electus in Gubernialan consiliarium, sed quia sorte mea semper contentus fui, nunquam sollicitavi, modo vero magna pars patriae, sed praecipue inclitya natio siculica absolute volebat, ut ego gubernialis persona fierem; sed quia iam ultima aetas advenit, in viribus valde debilitatus sum, sanitasque jam mea minime mutata est, ideo humillime debui me excusare.*”³⁾

A munkáit a múlt század végén sem ismerték. Így Horányi Elek, ki Koppi Károly pesti piarista tanártól sze-

¹⁾ Horányi Elek, *Nova memoria Hungarorum Pars. I. Pestui, 1791—177. l.*

²⁾ Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái. I. k. Budapest 1891. 211., 212 ll.*

³⁾ Apor munkái. 237. l.

rezte meg az Aporra vonatkozó adatokat, csak a „Genealogia familiae Aporianae” és a „Matamorphosis Transilvaniae” cziműeket sorolja fel.¹⁾ Még a jelen század közepén is hasonló jelenséget találunk. Ferenczy és Danielik még 1858-ban is csak a „Genealogia familiae Aporianae”-ról s az „Erdélyország viszontagságairól” tudnak.²⁾

Mindennek oka az volt, hogy Apor művei kéziratban sem voltak meg együtt s a mi együtt volt, az is szórva-nyosan csak itt-ott volt található.

Megbecsülhetetlen szolgálatot tett irodalmunknak Kazinczy Gábor, midőn Apor három nagyobb művét 1863-ban kiadta s így a közönséggel megismertette.³⁾ Sajátságos talákozása a véletlennek, hogy Apor munkái azon időben jelentek meg, midőn az elnyomatás tűnni kezdő szomorú napjai után a nemzet szokatlan hévvel, lelkesedéssel tért vissza ősei szokásaihoz, erkölcseihez. Mintha ez czáfolat akart volna lenni Apor állításaira, hogy bár az ősök annak idején elfeledték magyarságukat, a késő unokák szívében megmaradt a tűz, mely a szorongattatások napjaiban is hatalmas lángokban csapott fel.

Kazinczy különböző másolatokból irogatta le Apor munkáit, midőn gr. Mikó Imre egy teljes, Apornak három munkáját tartalmazó kézirrattal lepte. Ebből adta ki azután.⁴⁾

Az a kérdés, mikor írta Apor munkáit s mi történt ezekkel.

Apor kézirati műveit 1743-ban zöld selyem táblába kötve ajánló levél kíséretében Kálnoky Mihály postamester útján a kormányshékhézh küldötte. Az ajánló levél így szöl: „Méltóságos királyi Gubernium!

Jó Uraim!

Ifjuságomtól fogva ezen az világon legnagyobb mulatságaim voltanak az tanulás, olvasás és irás. Ezen irásai-

¹⁾ I. m. 178. 1.

²⁾ Ferenczy és Danielik J. Magyar írók. Pest, 1858. 8. 1.

³⁾ Altörjai báró Apor Péter munkái. Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863. (Monumenta Hungariae Historica. Második osztály: Írók XI. kötet, Pest, 1863.)

⁴⁾ Előszó Apor munkáihoz VIII. 1.

mon kívül — úgy vagyon— édes hazám dolgairól irtam két könyvet, melynek egyike : *Metamorphosis Transilvaniae*. A másik : *Coniunctae Familiae* és Hazánkban esztendőnként történt dolgoknak leírása, az mely két munkám ad *Posteritates meas* hagyom, csak : utolsó öregségemben egyebet nem tudék ki gondolni, hanem születésem előtt az kiket vagy *Historiából*, vagy régi *Levelekből* kitanulhattam, leirtam. Második *Tomusban* irtam le azokat, az kiket születésemtől fogva vagy ismertem, vagy másoktól hallottam s eszembe jutottanak, leírván sokan nagy multságukra olvasták és végtire kértek azon, hogy bár csak ez az egy munkám ne temetődne el; az *Posteritásnál* kedves dolog fog lenni, midőn elejeknek neveket, tisztségeket meg fogják látni.

Jó Uraim tanácsából azért akartam az Méltóságos Guberniumnak alázatosan dedicálni eo fine, hogy méltóztatnék az ország Archivumába betétni, hogy *Posteritásnál* elejékben gyönyörködhessenek. Midőn pedig magam csekély munkámmal csekély állapotom szerént kedveskedvén az Méltóságos Guberniumnak kívánom, hogy mások dúsabb és hasznosabb munkáival kedveskedhessenek, s magamat penig továbbra is ajánlom az Méltóságos Gubernium gratiájában és maradok

A Méltóságos Guberniumnak

Al-Torja, 20. ma Juny 1743.

alázatos szolgálja

Apor Péter.⁽¹⁾

Világos ezen levélből, hogy Apor Péter 1743-ban két munkáját küldötte be a guberniumnak s ezek azok, melyek még nincsenek kiadva, de a melyeket Szinnyi felsorol.²⁾ Egyik a „*Syntagma et syllabus vivorum et mortuorum aetate mea, qui memoriam non fugerunt*. Az az : Az élőknek és holtaknak, kik életemben hatvanhat esztendeig voltak, összeszedése és száma, valakik eszembe jutottanak.“ A

¹⁾ Élet és Irodalom 1884. évf. 226., 227. ll.

²⁾ I. m. 211., 212. ll.

másik: „Syntagma et syllabus mortuorum ante aetatem meam. Az az: A születésem előtt 1676. esztendő előtt való holtak számok és nevök, uri, fő s nemesi rendből valóknak“.

Ugyancsak az ajánló levélből nyilvánvaló, hogy többi munkái nem voltak itt, melyeket utódainak hagyott megörzés végett. Igazolja ezt azon néhány bevezető sor is, melyet előszó gyanánt irt s hol átok alatt hagyja meg utódainak, hogy senkinek ki ne adják, hanem őrizzék meg s ha szükséges lesz, másoltassák le.¹⁾

Művei közül a *Lusus mundi* 1727-ben készen volt,²⁾ de ehhez azután is irogatott.³⁾ A *Synopsis* is 1743-ban megvolt, de Apor feljegyzéseit azután is folytatta egészen 1749-ig.⁴⁾ Az ennek függelékében levő *Observationes*, *Man-tissa*, *Littera cognominis* ezen időn belől készültek, valamint a *Metamorphosis* is.

¹⁾ Apor munkái I. I.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 115. l.

⁴⁾ U. o. 247. l.

VII.

Lusus mundi.¹⁾

Apor munkái között időrendben is első helyet foglal el a *Lusus mundi*. Keletkezését szerző maga mondja el. Gróf Apor István ugyanis tehetsége és nagy előhaladása miatt számos ellenséget szerzett, kik nem annyira őt, mint családját halmozták el rágalmaikkal. Ez nagyon sértette gr. Apor István büszkeségét, s mindent megtett, hogy ellenségeit az ellenkezőről győzze meg. Egy alkalommal régi oklevelek alapján maga is bebizonyította családjá régi nagyságát a vele gúnyolódó Bánffy György, Bethlen Gergely és Elek előtt.²⁾ De országos elfoglaltsága nem engedte, hogy több időt szenteljen családjá hajdani történetének, azért kérte meg öcscsét, nézze át a családi okleveleket, mennyire voltak hiresek az Aporok.³⁾ Serkentette erre Apor Istvánt az is, hogy Gyöngyösi 1693-ban neki ajánlván „Poraiból megéledett Phoenix“ (Kemény János emlékezete) cz. munkáját, sajnálatának adott kifejezést, hogy sok dolga miatt családjá történetét illető verseivel nem kedveskedhetik.⁴⁾

¹⁾ *Lusus mundi et ejusdem actus scenicus, prout in humillima familia Aporiana, ab exitu quidem ex Scythia non interrupta serie vere nobilis, sic in reliquis eidem sanguine junctis incl. familiis, opera et veritate Petri Apor. l. bar. de Altorja, Art. LL. et phil. mag. incl. com. de Kükellő comitis supr. emeriti, necnon, incl. sedium Siculicalium Sepsi, Kézdi et Orbaj ut et Miklósvár supr. judicis regii actualis, in lucem publicam representatus, ad gratam posterorum memoriam anno 1727.*

²⁾ Cserei mondja el „Pótlékai s Megjegyzéseiben.“ Apor munkái 446, 447. ll.

³⁾ U. o. 5. l.

⁴⁾ Gyöngyösi Istvánnak költeményes maradványi. Kiadta Dugonics András. II. Darab. Pozsony, Pest. 1796. 350—355. ll.

Apor Péter örömmel engedett nagybátyja felszólításának, hiszen ez apja, gyámja, szóval mindene volt s nagy buzgalommal kezdett a tanulmányozáshoz. Az volt a kár, hogy igen sok okmány veszett el Apor Lázárnál Konstantinápolyban s így Apornak meg kellett elégednie azzal, a mi megmaradt.¹⁾ Hogy álitásai nagyobb hitelre találjanak, 1725-ben Károly királytól az Apor családra vonatkozó régi oklevelek kiadását kérte. A király erre elrendelte a gyulafehérvári káptalannál, mely azután még 1725-ben kiadta hiteles másolatban az 1311, 1320, 1324, 1477, 1479, 1521, 1584. évekből való okleveleket.²⁾

De Apor nem elégedett meg pusztán ezzel; szorgalmasan összejegyeztette, a mit imitt-amott részint a családi levéltárban, részint más szerzőknél talált az Aporokra vonatkozólag, hogy a család régebbi szerepléséről lehetőleg hű képet adjon. Ezért hivatkozik Thuróczira,³⁾ Timonra,⁴⁾ Bonfinira,⁵⁾ Istvánfira,⁶⁾ Gyöngyösire,⁷⁾ Hevenesire⁸⁾ és Bethlenre⁹⁾ mint olyanokra, kiknek munkáit forgatta, hogy adatokat találjon.

Ezen utánjárás magyarázatát megtaláljuk magánál Apornál ott, a hol ő műve czéljáról beszél, mely az volt „ut humillimam hanc familiam abexitu ex Scythia nobilem fuisse probem.¹⁰⁾ S bármennyire büszke családjá régi nagyságára, nem ettől, hanem az utódok munkálkodásától várja a család jó hírnevét. Ő a munka és tett embere a múlt emlékeibe nem merül, hanem ezeket a jelen vívmányaival kívánja egybekapcsolni, miután a család fenmaradását első sorban nem az ősök érdemei, hanem saját magunk fáradozásai biztosítják.¹¹⁾

¹⁾ Apor munkái 5, 6. ll.

²⁾ A káptalan 1725. november 27-i oklevelet l. Apor munkái 92—108. ll.

³⁾ U. o. 7. l. ⁴⁾ U. o. 10. l. ⁵⁾ U. o. 11. l. ⁶⁾ U. o. 11. l. ⁷⁾ U. o. 13. l. ⁸⁾ U. o. 16. l. ⁹⁾ U. o. 19. l. ¹⁰⁾ U. o. 6. l.

¹¹⁾ Ő maga mondja (munkái 7. l.): „Maiorum acta non secus nostra fore, nisi nos ipsi nostra faciemus.“ Ehez hasonlót mond Gyöngyösi is említett munkájához írt ajánló levelében. Gyöngyösi munkáinak i. kiadása 350—355. ll.

E nemes gondolkozás mellett, mely jellemének egyik szép vonása, csak sajnálni lehet, hogy a történetírók egy részének hibája alól menekülni nem tudott. Azok, kik családjuk történetével foglalkoznak, valamennyien egy közös hibába szoktak esni: messze eső századok ismeretlen homályaiban keresik őseiket s minden mesét hajlandók valósnak elfogadni. Apor is ezen közös hibát nem kerülhette el. Igaz ugyan, hogy a mendemondák alól némileg szabadult, de a merész feltevéseknek épen nem ellensége. Nem elégedett meg a történelem Aporjaival, Oporjaival, Ouporjaival, hanem engedve a családi büszkeség csábító kecsegtetéseinek, az Aporokat egyenesen Árpádtól származtatja.¹⁾ Mindenesetre kissé nagy merészség, de a melyet némiképen indokol a családi elfogultság.

Az említett kitűzött czélnak, mely a család régi nemességének bebizonyítása, némiképen megfelel a Lusns mundi. Szerző először is a család történetével foglalkozik, melyet a 25. lapig s ezen túl a 31—46. lapig tárgyal, a mű többi részét a rokon családok (Donáth, Imets, Báthori, Bánffy, Mikó stb. stb.) ismertetése s a rokonság levezetése tölti be. Ez nagyjában a mű tartalma.

Mindjárt az Apor-család történeténél feltűnik két dolog; egyik az, hogy szerző nem veszi tekintetbe a gyulafehérvári káptalan kiadta oklevelek adatait, a másik a kellő rendszer hiánya. Az elsőt illetőleg Apor legnagyobb részt a családi hagyományra támaszkodik, mely pedig különösen a XIV. században nem egyezik meg teljesen az oklevelek adataival úgy, hogy ezek beillesztése a családi leszármazásba némi nehézséget okoz.

Nagyobb baj, mert a mű szerkezetével áll kapcsolatban, a kellő rendszer hiánya. Erre nézve legyen elég egy jellemző példa. Apor a családi történettel egészen a saját koráig halad,²⁾ itt egyszerre megszakítja előadását, átmegy a Báthori, Petki stb. családokkal való rokonság kimutatására,³⁾ ezután

¹⁾ Apor munkái 13, 14. l.

²⁾ U. o. 25. l.

³⁾ U. o. 25—31. ll.

ismét visszatér nagyapjára s ettől kezdődőleg részletesebben, mint előbb, folytatja a család történetének tárgyalását. Ez az előbbivel együtt nem nagy s ha leszámítjuk a gyulafehérvári káptalan oklevelét, az egész műnek mintegy felét teszi ki.

A mű másik felét a rokon családok tárgyalása foglalja el. Itt nem elégedik meg a rokonság leszármaztatásával, hanem itt-ott a családok történetével is foglalkozik s többször hivatkozik a már említett forrásokra. (Bonfini, Istváni stb.)

Apor tehát művében elég egyenletesen halad; egyformán részt ad a család története mellett a rokon családoknak is. Ezen eljárás általában nem történik a mű szerkezetének hátrányára s ha leszámítjuk a már említett rendetlenséget, az egész műről be kell ismernünk, hogy nagyjában megfelelt a kitűzött czélnek. Kimutatta a család régi nemességét, a legelőkelőbb erdélyi családokkal való rokonságát, hogy az utódok kellő tájékozást nyerjenek. Igaz, hogy nemcsak a család története lehetne rendszeresebb, hanem a rokonság leszármaztatása is, de e hibát menti azon körülmény, hogy munkája nem a nyilvánosság számára, hanem kizárólagosan a család használatára készült.

E dolognál kissé meg kell állapodnunk. Apor ugyanis atok alatt hagyta meg utódainak, hogy e munkáját ne adják ki, hanem a családban őrizték meg.¹⁾ Miért tehette ezt? Ő a mű megírásában óvatosan került mindent, mi más családok rovására emelte volna fel az Aporokat, hanem tárgyilagos kívánt maradni.²⁾ Ily módon fel sem tételezhető, hogy a más családok mellőzése birta volna rá a tiltásra. Az okot tehát máshol kell keresnünk. Némi eligazodást Apor ad; ő maga műve egyik helyén az utódai bocsánatát kéri,³⁾ hogy jobban nem terjeszkedett ki az ősök tetteire. Ha e körülményt figyelembe vesszük, be kell látnunk, hogy a tiltás oka a következő lehetett. Apor kizárólagosan a

¹⁾ Apor mondja. (Előszó V. l.) „Precipio ergo sub anathemate, nulli extradere hunc librum.“

²⁾ Apor munkái 45. l.

³⁾ U. o.

család használatára készítette munkáját, mely épen e miatt lehetett töredékes, kevésbé rendszeres és némiképpen vázlatos. Kutatásai a családi hagyományok, leveles ládák s néhány szerzón kívül nagyobb körre nem terjeszkedtek, mi miatt az egész mű sem készülhetett kellő összehasonlítással, megfelelő kritikai eljárással. E tényezők közrehatása szülhette Aporban azon elhatározást, hogy műve kiadását megtiltsa, miután ez magasabb igények nélkül készülvén, az esetleges bírálat ítéletét sem akarta magára vonni. Így tehát, mint kizárólagosan családi használatra készült mű, nem számíthat azon elbírálásra, mely a nyilvánosságnak átadott munkákat megilleti.

Végeredményül tehát megállapítható, hogy a *Lusus mundi* a nyilvánosság kizárásával családi használatra készült munka, mely a kitűzött cél eléri, mert bebizonyítja a család régi nagyságát s így azt a fáradságot, melyet szerzője az adatok egybegyűjtésére fordított, nem mondhatjuk kárbavesztettnek. Igaz ugyan, hogy e mű a szigorú kritikát itt-ott alig állja ki, de mert nagyobb igényekkel nem készült, csak a családi tradíciók erősítéséhez járult, s ezzel Apor leróta azt az adósságát, melylyel gr. Apor Istvánnak tartozott. E lerováásban megnyilatkozik egyszersmind a hála is az elvesztett nagybátya iránt, kinek érdemeit, életsorsát nem mellőzi el megismertetni a késő unokákkal is,¹⁾ hogy ebből kellő erőt, lelkesedést, kitartást merítsenek. Így azután a *Lusus mundi* a tapasztalatok könyve, melynek eredményeit az unokák hazafisága, áldozatkészsége kell, hogy gyümölcsözővé tegye.

E munka tehát családi kincs, családi örökség, melynek minden lapja az ősök dicsó tetteiről beszél, s mindig buzdításul szolgál azoknak, kik a család nevét viselik s hírnevének örökösei.

Általános érdeke miatt fontosabb Apor másik munkája a *Synopsis*.

¹⁾ Apor ménekái 35 — 41. ll.

VIII.

Synopsis.²⁾

A kolozsvári muzeumi könyvtár kéziratgyűjteményében, midőn Aporra vonatkozó adatokat kerestem, a Synopsis magyar szövegére akadtam, mely e czímet viseli: „Az én időmbe és értemre Erdély országban történt nevezetesebb változásoknak leírása.“ Összesen 223 lapot foglal magában s a nyomtatott szövegben a 119—147. lapig terjed. Jeliséje: „És ő a ki megváltoztattya az idöket és az idöknök részeit, leveti a királyokat és szerez királyokat. Dániel Rész 2.W. 21.“

Nagy öröm fogott el, mert első tekintetre azt hittem, hogy talán a Synopsisnak Apor idejében készült magyar szövegével van dolgom. Hozzá láttam tehát a latin szöveggel való összehasonlításhoz. De reményem lassanként eltűnt. Mindjárt eleinte gyanút keltett sok olyan kifejezés hiánya, mely a nyomtatott szövegben meg van. Így a nysz. 122. l. „cum suo principe“ (kézirat 7. l.), u. o. „ut et regni protonotarius“ (kézirat 7. l.), 125. l. „una alterave domo“ (kézirat 11., l.), 129. l. „etiam miserabili morte periret“ (kézirat 17. l.), 135. l. „et protestati fuissent“ (kézirat 27. l.), 140 l. „cuius magna pars ad malecontentos transit“ (kézirat 36. l.) stb. stb. helyek a kézirat idézett lapjain nem találhatók fel.

Abbeli gyanúmat, hogy a kézirat nem egykorú, talán Aportól származó szöveg, fokozta maga a fordítás, mely

²⁾ Teljes czíme: „Synopsis mutatorum notabiliorum aetate mea in Tarnaylvania et progressus vitae meae.“

ugyan eléggé magyaros, de az eredetinek itt-ott nem felel meg. Így pl. a nysz. 125. l. „Supposito igne incendium ortum suspicantur“ a kézirat 11. l. „a mint gyanakodnak, rossz emberek által tétetett tűz által“; 126. l. „Generalis Teleki et Generalis Norquer in loco caeduntur, et Generalis Caesareus Magni in vulnere usque pagum Hermány Districtus Barczensis se salvat, sed ibi quo mortis genere mortuus, varii varia narrant,“ kézirat 12. l. „Generalis Teleki egy császári sebbe esett Generalissal edjűtt Hermány nevezetű Barczaságon lévő faluig futnak, a hol a nevezett sebbe esett minémű halál nemével holt legyen meg, sokan sokat beszélnek“; 132. l. „et magna etiam exterorum bonorum jactura“ kézír. 22. l. és sok egyéb külső jökkel“.

Akadtam azután egy helyre, mely gyanum alaposságát teljesen igazolta s melynek alapján kétségtelen, hogy e magyar szöveg nem az Apór munkája, hanem későbbi időből való. Maga a fordító nem valami erős lábon állott nemcsak az erdélyi történettel — hiszen a szegény Teleki Mihályt, ki Zernyestnél esett el, Hermánynál is szerepelteti — hanem a szövegolvasással is. Erre legjellemzőbb hely a nysz. 141. lapja „cum emerito sene“ (t. i. Henter Ferencz-czel), mit fordítónk a 38. lapon „Sene Imréhvel“ fordít. Kétségtelen tehát, hogy a Synopsisnak az erdélyi muzeum birtokában levő magyar szövege nem Aportól való, hanem későbbkori.

Maga a Synopsis a nyomtatott szövegben a 119—247. lapig terjed; függelékét képezik az Observationes, Mantissa, †, Littera cognominis, Inclytae familiae, quae nostris temporibus defecerunt, Inclytae familiae, quae nostris temporibus per virtutem erectae sunt, Familia Csereiana modo de Nagy-Ajta, Allocutio, Nomina eorum procerum, qui ante me saeculo integro, hoc est ab anno salutis 1608 usque ad annum 1608. ut supremi officiales Sedium Siculicalium Sepsi, Kezdi et Orbai ut et Miklósvár lusum mundi luserunt, Viceofficiales, qui meas vices gesserunt, dum Supremus Comes fuisset in Comitatu de Küküllő, Catalogus eorum, qui ad diaetam anni 1729. diem 30-mam May ab augustissimo imperatore, Carolo VI. indictam Cibiniique celebratam com-

paruerunt eo ordine, quo in Catalogo Regni sunt. Ezek a 247—312. lapig terjedő részt foglalják magokban.

A Synopsis sokféle tartalma miatt igen nagy becsessel bír: első sorban benne van az Apor Péter életrajza úgy, hogy forrásul szolgálhat, azután Erdély története s végül itt-ott szorványosan a kath. egyház sorsa.

Apor az élettörténetét születésétől fogva egészen 1749-ig időrendben mondja el s be kell vallanunk, hogy eléggé megvilágítja a maga pályafutását. Megismerjük ifjúkorát, neveltetését, a Rákóczy-mozgalom alatti szenvedéseit s az után szereplését úgy, hogy tisztaképet alkothatunk, minő helyet foglalt el Erdély történetében. Mindennek előadásával teljesen feltudja kelteni részvétünket: örömmel tölt el Nagy-Szombaton tett haladásával, de két évig tartó rabsága, melylyel hű szolgálatait jutalmazták, a méltánytalanságot juttatja eszünkbe.

Az udvarnál is részvétet tudott maga iránt felkelteni, hiszen ő mindvégig hű németpárti volt, de azért mégis sok viszontagságon kellett keresztül mennie. Áldozata volt az időnek, mely nem tudott külömbséget tenni a barát és ellenség között s hű fiait sújtotta. Mindezt hiven, tárgyilagosan mondja el minden büszkeség nélkül. Itt-ott felcsillan az önérzet, midőn a bárói rang elnyeréséről vagy arról beszél, miért nem lett tanácsos. De az önérzet e hangjában az egyenességet s jellemének azon vonását kell keresnünk, mely nem tört erőnek erejével a magasabb hivatalok, méltóságok után, hanem megelégedett a maga körével, melyet azután minél lelkiismeretesebben betölteni iparkodott.

Azt mondhatja valaki, hogy a hiúság beszél Aporból, midőn a két hivatal (küküllői főispánság és háromszéki főkirálybiróság) megtartásáért kifejtett buzgalmáról vagy pedig a tatárpusztítás elhárításáról beszél. Erre a feleletet megadják részben az események, részben maga Apor. Ő azért ragaszkodott göresösen mindakét hivatalhoz, mert azal a kecsegtetéssel fogadtatták el vele a háromszéki főkirálybiróságot, hogy e mellett a főispánságot is megtarthatja. E körülmény jogosította fel, hogy mindkettő birtokáért küzdjön. A tatárpusztításra vonatkozólag pedig Apor

csupán a száraz tényt említi meg, a mit tennie kötelessége volt, ha ugyan következetes akart maradni, miután sokkal csekélyebb fontosságú eseményekről is megemlékezett.

Apor tehát egyszerűen minden cziczoma nélkül, itt-ott ugyan némi önérzettel beszél magáról, de egyszersmind minden büszkeségtől és elfogultságtól a nélkül, hogy magát mások rovására nagyítaná.

Mint krónikairó időrendileg mondja el az Erdélyben történt nevezetesebb eseményeket s ezzel kapcsolatban a szereplő személyek ismertetésére, sőt jellemzésére is kiterjeszkedik.

Erdély történetét illetőleg hasztalanul keressük nála az események összefüggő tárgyalását; megakadályozta ezt egyrészt és főképpen az évrendi beosztás, másrészt az anyag, melyet felölelt s mely természeténél fogva nemcsak Erdély történetére szorítkozik. De a nála található adatok így is igen becsesek. Megtanuljuk, minő változáson ment át Erdély Apafi alatt és után, hogy alakult kormányformája, mint váltotta fel a fejedelemséget előbb ideiglenesen, azután véglegesen a gubernium. Majd átcsapnak hozzánk is a kurucz világ lágjai, itt is magasan fellobognak, de Rákóczy csillaga hamarabb letűnik nálunk, mint Magyarországon. Látjuk azt is, hogy a kis ország ez alatt mint kerül jobban-jobban Ausztria hatalma alá.

Az adatok ugyan szorványosak, de elég hű képét adják a lezajlott eseményeknek, eléggé megvilágítják a kort, melyben a szegény Erdély, az egykor hatalmas ország, egy jóval nagyobb hatalom polyp-karjai közé került. Szemeink előtt folynak le az események időrendi egymásutánban s bepillantást nyerünk abba a sok nyomorúságba, mely ezen, aránylag rövid idő alatt találta Erdélyt. Alig múlt el év sáskajárás, földrengés, döghalál nélkül, alig volt év, mely drágaságot, inséget nem hozott. Mi, kik a béke nyugodalmas áldásait élvezzük, alig tudjuk elgondolni, mint élhettek meg akkor annyi szenvedés között. Hiszen mint mint minden kornak, úgy a mostaninak is meg van a maga, baja, a szenvedések és csapások elől semmi sem nyújt

biztos oltalmat, de ezek távolról sem hasonlíthatók össze az említett koréival.

Apor adataiból megdöbbentő valósággal tárul elénk a múlt s ha a rendszer, az összefüggés hiányzik is, a mozaikszerű krónika elég világos, ha nem is teljes áttekintést nyújt.

Különben szemmel láthatólag nem az volt a szerző célja, hogy rendszeres történelmet írjon, mert akkor mellőzte volna az időrendet s e helyett a főbb dolgokat választotta volna középpontul. Ámde akkor nem írhatott volna annyi mindenféléről a nélkül, hogy a kidolgozás összhangját, egységét meg ne rontotta volna. Már pedig ő mindenről akart írni s hogy mégis legyen kapocs, mely a sokféleséget némileg összetartsa, azért választotta a krónikaszerű előadást.

Szerző Erdély történetével összefüggően említi meg a maga kortársait. Majdnem minden évnél megmondja, kik haltak el, kik nyertek valami hivatalt stb. Ezáltal módot nyújt, hogy az akkoriban szereplő személyekkel is megismerkedhessünk; mert mindazok nevével, kik az ő korában valami hivatalt viseltek, találkozzunk, kezdve az egyszerű altorjai tanítótól egészen az erdélyi katonai parancsnokig. Apor művében, mint színpadon jelennek meg s tűnnek le a személyek.

Már magában véve az, hogy a korabeli egyénnel megismertet, nagy érdeme Apornak, de még nagyobb az, hogy igen sokat jellemez is. Itt önkénytelenül támad a gyanú, hogy elfogulatlan-e Apor. Támad pedig azért, mert benne túlbuzgó németpártit és katolikust láthatnánk; mindkét ok bőségesen elég a részrehajlásra.

Ha szerző vak németpárti volna, határozottan elitélőleg nyilatkoznék a kuruczokról. De bármily vizsga szemmel is forgassuk munkáját, nem találunk helyet, hol akár magáról a pártról, akár ennek hiveiről elitélőleg szólna. Talán tudta, mennyire nehéz egykorú politikáról pártatlan ítéletet mondani. A részrehajlás hiánya, melylyel Apor általában kortársait érinti, egyik szép vonása, melylyel Cserei és Bethlen Miklós fölött áll.

Cserei csaknem a megvetés, a lenézés hangján beszél az ellenpártról, melynek tetteit sötét színben látja. Ugyancsak nem válogatja a kuruczok jelzőit, kik vissza-visszaadták a kölesönt a labanczoknak s míg a labanczok tetteire talál enyhítő szavakat, addig a kuruczokat, mint a legelvetemültebb népet, tünteti fel. Ő, ki csak rövid ideig kuruczkodott, nem tudta kellő igazsággal megítélni ellenfeleit, s nem csoda, ha túlbuzgó németpárti érzelmei saját honfitársai ellen, kik más ügy szolgálatában állottak, erős kifejezésekre ragadtak. De nemcsak ez a hibája Csereinek; ő még a saját pártján levőket is elfogultan ítélte meg. Legjellemzőbb példa erre Teleki Mihály, kit oly sötét színekkel rajzol, hogy megnehezitené az e férfiú szereplésével foglalkozó munkáját, ha a mostanában napvilágra került levéltári adatok kellő világosságot nem nyújtanának. Ő a Teleki politikájának mozgató rugóit alig ismertesigy csupán alátszatután indult egyoldalúan.

Az elfogultság alól még gr. Bethlen Miklós sem szabadulhatott. E férfiú oly műveltséggel, annyi tapasztalattal birt, minő azon korban nem volt Erdélyben. De mert némikép lenézőleg bánt másokkal s mert terveit lehetőleg titokban tartotta, nem örvendett nagy népszerűségnek. Irodalmi működése méltánylást érdemel, de az elfogultság őt is megkötötte. Mennyire nyilatkozik ez, nyilvánvaló lesz, ha rágondolunk Teleki Mihály, gr. Apor István, gr. Bánffy György gubernátor s mások jellemzésére, kiket szintoly sötét színben tüntet fel, mint Cserei.

Apor tehát, míg két kiváló kortársa nem szabadulhatott az elfogultságtól, részrehajlatlan maradt kortársai megítélésében. De katolikus érzelmeitől nem lehet ily kedvezően nyilatkozni, minthogy túlságosan engedve ezeknek, elfogult lett a más vallásuakkal szemben. Ezen nem igen csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy nagybátyja és nevelő apja gr. Apor István igen buzgó katolikus volt, ki nagy összegeket ajándékozott katolikus czélokra s hogy továbbá Apor Péter a szerzeteseknél, jezsuitáknál nőtt fel, kiknek nevelési rendszerében a vallási rész foglalta el a túlnyomó helyet s ez volt a góczpont, mely körül a többi tudományok csoportosultak.

Mint túlbuzgó katolikus, Apor sem valami jó szemmel nézi a más vallásukat. Jellemző példa erre vargyasi Dániel Ferencz kir. táblai ülnök jellemzése, a hol sajnálkozva jegyzi meg, hogy arianus volt.¹⁾

Ilyen nyilatkozatok után nagyfoku elfogultságot kellene látnunk Apornál. De ezt nem engedik az említett körülmények s még egy fontos tényező. Apor korában ugyanis folytonos torzsalkodásban állottak egymással a különféle vallásfelekezetek úgy annyira, hogy néha az elkeseredés tettelegességbe is tört ki. A mint már láttuk, a gubernium alatt egymás ellen saját érdekeiket iparkodtak előtérbe tolni, mi azután kölesönös gyűlölködést, haragot és ellenszenvet szült. Főképp ez az oka, hogy egymást lenézték, kisebbitették; az emberek közös hibája lett az elfogultság, mely Aport is fogva tartotta.

Apor egész művében meleg érdeklődést. tanusított egyháza sorsa iránt. Nem elégedik meg a főbb események felsorolásával, minők pl. a katolikus püspökség behozatala, a templomok visszafoglalása, hanem kiterjeszkedik kisebb jelentőségű eseményekre is. Ilyenek egyes plébánosok előléptetése, szerzetesek története, a processio bevonulása a Kantába stb. Mind oly események, melyeket — mint hű krónikairó — érdemeseknek talált megemlíteni. A buzgó katolikus így nyilvánítja egyháza iránti forró erzelmeit. Sőt kiterjeszkedik idegen dolgokra is, s hogy megmútassa, mennyire bünteti Isten azokat, kik a katolikus hit igazságát nem tartják tiszteletben, elbeszéli a pozsonyi tanácsosok szomorú sorsát, kiket Isten, mert nem akarták letenni az esküt, rettenetesen büntetett meg.

Apor ezenkívül — mint hű alattvaló — minden alkalmat felhasznál az uralkodó ház magasztalására; csak úgy áradozik a hangzatosabbnál hangzatosabb jelzők használatában s érzelmei tolmácsolását még a bánat sem tudja feledtetni. Rendesen megemlíti a királyi családban történt nevezetesebb változásokat pl. esküvőt, születést vagy halálozást s mindannyiszor örömeinek vagy fájdalomának ad kifejezést.

¹⁾ Apor munkái 244. l.

Eddig Aporban csak elfogultságot láttunk, mely akkori közös hiba alól ő sem menekülhetett, de még egy más közös hibát is fel kell említenünk. Ez a túlságos naivság, mely akkor nyilvánul nála, midőn másoktól hallott csodásnak látszó eseményeket beszél el, melyeket — úgy látszik — el is hitt. Ilyenek a nagyajtai iszonyú jajgatás, mely nem embertől származott,¹⁾ a szebeni templom tornya felett lebegő koporsó, rajta angyalal s a háztető felett tánczó boszorkányok.²⁾ De evvel sem elégedik meg s hogy megmútassa, mennyire nem tud felemelkedni kora előítéletein ő maga is elmond egy esetet a Synopsis függelékében,³⁾ a mely vele történt. Midőn 1729-ben a fehérvári gyűlés alkalmával Monorán háltak, Apor odaszólt éjjel Imecs Józsefnek, hogy három óra múlva virrad. Erre egyik szögletből, hol senki sem volt, egy hang azt felelte, hogy bizony virrad két óra múlva. Apor ismételt kérdéseire azt a választ kapta, hogy a beszélő Apafi Mihály; de a hang anyyira furcsa volt, hogy nem lehetett emberinek tartani.

Ime, minő állítások vannak egy előkelő, tudós főúr művében! Mit szóljunk ehez? Mindenekelőtt nem szabad felednünk, hogy szerző a XVII. és XVIII. százban élt, midőn még sok tekintetben hátra volt az emberiség. Ne is említsük a boszorkánypereket, melyek szinte a legújabb időig szedték áldozataikat, hanem kissé nézzünk körül Apor kortársainál, mert Apor nem az egyedüli, ki kritika nélkül fogad el minden állítást.

Első, kit példakép említek, Cserei Mihály, a ki ha nem is végzett akadémiát, okos, tanult ember volt, jóformán jobb keze volt gr. Apor Istvánnak. Ő még csodálatosabb dolgokat ír le, mint Apor. 1692. évről jegyzi fel, hogy Pécs táján csoda-jelenések látszottak: nagy tüzes oszlopok fűgötték le az égből s két üstökös csillag tiz nap és tiz éjjel látszott, de ennél még nagyszerűbb is történt. A hegyeken tüzes seregek harczoltak egymással tizenhét napon keresztül, a pécsi templomban barátköntösös szellemek miséztek

¹⁾ Apor munkái 201. l.

²⁾ U. u. 234. l.

³⁾ U. o. 253. l.

s ugyanekkor Erdélyben véres eső hullott.¹⁾ Lengyelországban Krakkóban egy gazdag lengyel úr, mert az Istent káromolta, kutyává változott, csak az arca maradt meg s képét Erdélyben is mutogatták.²⁾ 1698-ban az égen egy kéz s ebben kasza látszott.³⁾ 1702-ben saját szemeivel látta, hogy egy szárnyas sárkány az égen keresztül repült.⁴⁾ 1710-ben Fogarashan az oláhné kenyerre vérré változott a kemenczében, Kolozsvárt és Szebenben fényes nappal a levegőben egy férfi látszott, ki „mezitelen fegyvert“ tartott kezében s ugyanezen évben „Kolozsvárott leány képében szörnyű jajszóval kerülték a várost.“⁵⁾

Ime mily szörnyüéseket beszél el Cserei, ki szintén elhitt mindent, mit kortársai képzelete túlvilági színben tüntetett fel. De még más egykorú szerzőre is hivatkozhatok.

Ez nem más, mint Lukács Mihály szentszéki jegyző, Csik-, Gyergyó- és Kászsónszék főesperese és csikkozmasi plebános, ki a nagyszombati egyetemen végzett s nevének a csiksomlyói rom. kath. főgymnasium és szeminarium ügyének lelkes felkarolásával halhatatlan hírnevet szerzett.⁶⁾ Ő írja le a „Protocollum rerum diversarum memoratu dignarum“ cz. könyvben a következő esetet,⁷⁾ mely 1720. június 14-én Csik-Lázárfalván történt. Itt a pestis áldozatait a kápolna körül temették el s midőn egy nemes ember esti harangozás után elhaladt mellette, sóhajt, nyögést hallott. Következő este újból a kápolna elé ment, a melynek bensejéből most nevének szólitotta egy hang, mely megnevezvén magát, hogy t. i. ő egy elhalt nemes, kérve-kérte, hogy menjen özvegyéhez s birja rá, szolgáltsaon szent misét

¹⁾ Historiája 225. l.

²⁾ U. o. 226. l.

³⁾ Cserey Mihály feljegyzései, közli Ferenczi Zoltán Tört. Tár. 1893. évf. 249. l.

⁴⁾ Historiája 308. l.

⁵⁾ U. o. 441. l.

⁶⁾ Életét és működését l. Bándi Vazul, A csiksomlyói rom. kath. főgymnasium története. (A csiksomlyói r. k főgymnasium 1895—96. évi Értesítőjében 7. és köv. II. 311. és köv. II.

⁷⁾ E könyv eredetije a csikkozmasi r. k. plebánia könyvtárában van.

érette. A miután ezt bemutatták, többé sem sóhaj, sem hang nem hallatszott a kápolnából.

Ime mint beszél Cserei a kiváló történetíró s mint nyilatkozik egy, a XVIII. száz elejéről való főesperes, ki sajátkezüleg irván le az esetet, ugyancsak esküdözik, hogy szavainak hitelt adjon.

Mi, kiket jóformán két század választ el s a rohamosan fejlődő XIX. század végső éveit éljük, elbámulunk e csodával határos, mesés történeteken, melyeket egy tudományos főúr, egy kiváló történetíró s egy tekintélyes egyházi férfiú elmondanak. Igazán nem tudjuk, vajjon a naivságot avagy a felvilágosultság hiányát gondoljuk-e. Hiszen ma is hasonló, noha némileg megváltozott körülmények között élünk, de józan eszünk tiltakozik minden eféle mende-monda ellen. Ha azonban leszállunk a nép körébe, itt találkozhatunk hazajáró lelkekkel, lidérczekkel, boszorkányokkal, melyeket a nép mesésebbnél mesésebb alakokba öltöztet. A hol a nép különben természetes észjárása megakad, nyomban előtérbe lép a képzelet, mely azután hamar a mystikus homályba burkol mindent.

A XVII. és XVIII. század emberei azonban nem tudtak felülemelkedni sem a népen, sem kortársaikon. Mit mások élénk képzelete csodás és mesés színekben látott, mindazt minden kritika nélkül fogadták el. Nem kutatták, vajjon a józan esznek megfelel-e e hiszékenység, nem vették tekintetbe, vajjon az emberi értelemnek szabad-e a babona szűk korlátai közé zárkoznia; e helyett hittek, vakon hittek mindenben.

E vak hit, a kritika hiánya, a józan ész teljes mellőzése az, mi Apornál is szembetűnő. Olyan volt ő is, mint kortársai. Elméje, mely pedig a remekírókkal foglalkozott, nem tudott szabad szárnyalásra kelni; lebilincselte kora, lebilincselte részben nevelése is, mely nem igen engedett tért a szabad vizsgálódásnak. E két körülmény megzsibbasztotta Apor elméjét, bezárta a naivság szűk korlátai közé, honnan nem lehetett szabadulás. Mert ugyan hol az ész, mely ily kettős fallal körülvéve, fel tud szabadulni, hol

az egyén, ki az előitéletek mesgyéjét átlépve, a józan ész és kritika szabad mezejére tudna lépni? Ha elvétele akad is egy, ritkaság számba megy.

Apor is tehát nevelése és kora befolyása alatt lett naiv, hiszékeny, mint kortársai általában, s ezért őt nem lehet, nem szabad elitélnünk, hibáztatnunk.

Ez az, mit a Synopsisról magáról tudnunk kell. Most már a függelékéről kellene szólni. Ez — mint elől láttuk — különféle tartalmú; minden esetre nagy utánjárással, szorgalommal készült s egyes monographiáknak megbecsülhetetlen anyagot szolgáltat.

IX.

A Metamorphosis Transylvaniae.¹⁾

Eljutottunk Apor legbecsesebb művéhez. Legbecsesebb azért, mert benne mint egy tükörben látjuk apáink régi jó szokásait, erkölceit, feltárul előttünk a letűnt dicső múlt a maga egyszerűségével, őszinteségével, melyet még nem rontott meg az új idők mindent átalakító hatása.

Szerző maga sem gondolta volna, hogy e műve hasonlíthatatlanul többet ér azoknál, melyeket szorgos kutatás, nagyobb tanulmányozás alapján irt meg, míg itt jórészt emlékeire támaszkodott, melyek a megszűnt erdélyi fejedelemiség korából annyi mindent tudtak elmondani. Igen, mert míg a *Lusus mundi* kizárólag családi értékkel bír s a *Synopsis* száraz, krónikaszerű adatai inkább történelmi becsüek, addig a *Metanorphosis* nemcsak a család, nemcsak a történelem adataival foglalkozót, hanem általában mindenkit érdekel, ki csak a múlton lelkesülni tud. Így tehát különösen akkor, ha meggondolja, hogy Apor oly időben irta művét, midőn a régi, eredeti nemzeti szokások fele-

¹⁾ Teljes czime: „*Metamorphosis Transylvaniae*, azaz Erdélynek régi, együgyű alázatos idejében való gazdagságából e mostani kevély, cifra, felfordult állapotjában koldusságra való változása. Melyen a mint életében sohasem kapott, hanem Erdélynek régi alázatos együgyűségében holtig megmaradott, úgy a következő maradváinak örökös emlékezetire irt le hazája felfordult állapotján szánakodó igaz hazafia és gyűke-res székely Báró Al-Torjai Apor Péter. Végezte penig el munkáját az 1736. és életének 60-ik esztendejében, alsó-torjai udvarházánál“.

désbe kezdettek menni s az idegen elemek térfoglalása nagy veszélylyel fenyegette a nemzetnek legféltettebb kincsét, magát a nyelvet. Oly idő volt ez, mely nem annyira erőszakos, mint inkább engedékeny bánásmóddal, simasággal fosztotta meg a nemzetet ősi örökségétől, mindattól, mi csak egy nemzet fennmaradására feltétlenül szükséges. De e megfosztásba maga a nemzet is részt vett, mert nem gondolt a veszélylyel, mely az elnémetesedés miatt fenyegette, megfélekedett a multtól, melyben erkölcsihez, nyelvéhez való szigorú ragaszkodása biztosította fennállását s a jelen pillanatnyi örömeiért szívesen lett az idegenek majmolója. Természetes tehát, hogy ezzel csak siettetten azok munkáját, kik romlására törtek. E körülmény teszi szükségessé, hogy megismerkedjünk a bécsi udvar politikájával és a magyar nemzet magatartásával.

A török hatalom hanyatlása egyszersmind Erdély önállóságának közeledő megszűnését is jelezte. Sajátságos ténye a Gondviselésnek, hogy addig állott fenn e fejedelemség, míg Magyarországnak a töröktől szabad roncsait a német teljes megsemmisítéssel fenyegette. E kis ország lett a magyar szabadság oltalmazója másfél századon át s adott a magyar történelemnek Bocskayt, Bethlent, Rákóczyt. Sőt nemcsak oltalmazó volt, hanem egyszersmind a pezsgő nemzeti életnek központja s mint ilyen a rabigában nyögő magyar nemzeti érzelmeknek igazi tolmácsolója.

Ámde e szép hívatása a XVII. század második felében letűnt, mert legnagyobb biztosítéka, az önállósága megszűnt. A mint Buda visszakerült török kézbe s egyuttal azok a városok is meghódultak, melyek tornyaitól oly sokáig félhold kérkede szét, az erdélyi fejedelemség végnapjai is közeledtek. Láttuk már előbb, mint nyomult be Erdélybe a német s mint tette a balázsfalvi szerződéssel fenhatósága alá úgy, hogy I. Apafi uralkodása csak névleges lett, helyette ő parancsolt. A meghódítás műve még teljesebb lett Apafi halála s Thököly visszaverése után. Az erdélyiek II. Apafival eltáncoltatták a fejedelemséget, midőn házasságát nem akadályozhaták meg s most következett azután a megpróbáltatás ideje.

Az új kormányforma a gubernium látszólag fentartotta a függetlenséget, de sajnos, hogy csak látszólag, mert más-kép járni el nem állott hatalmában. Az ország még a 80-as évektől kezdve tele volt német katonasággal, a nemzeti haderő papíron volt meg s a német katonai parancsnokok korlátlan basáskodása elől maga a gubernium sem volt biztonságban. Így azután Erdélyben színlag a gubernium, tényleg azonban a katonai parancsnok kormányzott. Mondanunk sem kell, hogy ezen uralom alatt a porciózás terhe majdnem elviselhetlenül nehezedett a szerencsétlen országra, s hogy annál súlyosabb legyen a helyzet, maga a személy- és vagyonbiztonság sem volt meg. Nem csoda azután, ha a helyzet még nyomasztóbb lett, mint a török alatt.

A török igaz, hogy néha, kivált Apafi alatt, rettenetes adóval terhelte az országot, de kevésbbé tett lépéseket magának a magyar nemzetiségnek elnyomására. Ám a német ezt is megtette. A bécsi udvar 1688-ban Kollonics bibornok és az elnöklete alatti bizottmány által egy részletes tervezetet dolgoztatott ki, mely szerint Magyarországon újításokat hoztak volna be, de lényegileg az országot az örökös tartományok mintájára kívánták berendezni. Az egész tehát erőteljes centralisatio lett volna a császári középponttal Béccsel.¹⁾

Az udvar azután mindent megtett, hogy e tervezetet keresztülvigye.

E törekvések Erdélyre is kihatottak. Itt ugyan a gubernium hatáskörét nagyon megnyirbálták a császári generálisok, de az udvar ezzel sem elégedett meg, hanem 1694-ben felállította Bécsben az alkanczellárságot,²⁾ mely azután egyenesen tőle kapván parancsait, rendelkezett Erdélyben s rendeletei végrehajtójává tette a guberniumot.

A kormányzás önkényének szabad folyását egy időre feltartóztatta a Rákóczykor. Ámde a terv, ha kivitele egy időre némileg akadályokba ütközött is, csak szunnyadt,

¹⁾ E tervezetről Horváth Mihály, Magyarország történelme. Pest, 1872. — VI. k. 251. s köv. ll. — Szalay László, Magyarország története. Pest, 1859. VI. k. 5. s köv. ll.

²⁾ Bethlen M. Önéletírása II. k. 136., 137. ll.

de nem aludott el egészen, mert a szathmári béke után továbbra is megmaradt, sőt a harminczas években épen akkortájtban, midőn Apor a Metamorphosist írta, még nagyobb erővel lépett előtérbe. Károly király felállította a helytartótanácsot s a befolyásosabb magyar főurak közönye mellett sikerült keresztülvinni, hogy az új intézmény épen annak lett az elkobzója, mit védelmeznie kellett volna, a magyar alkotmánynak. A bécsi udvar alkotmányellenes rendeletei nap nap után ütöttek rést az alkotmányosság bástyáin s a helytartótanács szolgamódra lett végrehajtója minden alkotmányellenes intézkedésnek.¹⁾ Erdélyben sem állottak jobban a viszonyok, mert itt a gubernium már régen elveszítgetet önállóságának minden feltételét.

Ezen alkotmányellenes törekvések mellett — sajnos — a nemzeti érzés is tespedni kezdett. Mintha a nemzet a hosszú harcok alatt kifáradt volna úgyannyira, hogy a béke élvezetének szabadon engedte át magát s teljesen az idegen szokások, erkölcsök utánzására hajlott, nem gondolva a veszélylyel, mely az elfeledkezés nyomában szokott járni. E németesedés nemsokára a szathmári béke után jelentkezett, még pedig teljes mértékben s azok, kik egykoron jobb idöket éltek, szomorúan látták, mennyire gyorsan vetközik ki a magyar mindabból, mi magyarságának legbiztosabb feltétele. S mintha jósszemeik előre látták volna, hogy e kor a teljes tespedésbe vezet, melyet csak 1790. tudott felrázni, felemelték hangjukat, hadd hallják honfitársaik.

Ezek egyike báró Palocsay György a régi híres kurucz generális. Egyike ő azoknak, kik Rákóczy fegyvereinek hatalmát széles Magyarországon éreztették, de egyike azoknak is, kik a dicső Rákóczy-kor letűnte után bekövetkezett változás miatt panaszhangjukat felemelték. Már 1717-ben írja:

„Új idő, új világ, új élet, új újság, —
Az jó régi rend most kopott írás, óság;

¹⁾ Horváth Mihály i. m. VII. k. 173. s köv. II.

Elfordúlt a világ, nincs a régi jóság
E mostani módi lesz ebben bizonyság!

Az világi luxus, testi puha lágyság,
Most talált s kigondolt sok változandóság,
A vásott elmékben változó társaság,
Regnál most a módi, kedves csak az újság¹⁾

E pár sor, melylyel „Kuruczvilág“ czimű költeményét bevezeti, eléggé jelzi az akkori állapotot, melynek rajzát még jobban kiegészíti egy, előbbi évből való „Ezelőtt“ cz. költeménye, mely szerint az akkori magyar nemes

„Eszik, iszik, vígan folytatja világát,
Mint nem keresményét, költi bővön aztat,
És hosszas időre annak folytatását
Véli holtáiglan való maradását.

Iszik, még tart benne, és sokféle nyelven
Szól, hol francziáson, hol német beszéden.“²⁾

Ily módon nem csoda, ha a Magyarországot a „módi“ teljesen hatalmába keríti s az élet minden részein átalakító hatást gyakorol, mint Palocsay a „Kuruczvilág után“ cz. költeményében mondja:

„Most módira esznek, módira feküsznek,
A napbúl étczakát, ebből napot tesznek.
Kártya, labét, pikét, tersak véget érnek —
Az még az kakasok hajnalt énekelnek“³⁾

Szerző azután elmondja, mennyire meglátszik az idegen hatás, mert az öltözködés is átalakult, pedig az újság nem mindig jelent jót, különösen nem az eredeti szokások levetkőzésénél.

¹⁾ Thaly Kálmán, Adalékok a Thököly- és Rákóczy-kor irodalomtörténetéhez. Pest, 1872. II. k. 387. l.

²⁾ U. o. 383. l.

³⁾ U. o. II. k. 387. l.

„— De nincs állandóság, nincs a sok újságban,
Gyakran veszedelem van az változásban.
Ha végig maradnánk a régi óságban :
Az tartana bennünk most minden jószágban“. ¹⁾

Természetes, hogy a változás még a családba is behatol, hol a német asszony még jobban elősegíti az új szokások terjedését, melyek azonban korántsem szüntetik meg a nyomorúságot. Palocsay ennek is kifejezést ad :

„A sok módi között nékem az egy tetszik,
Hogy a német, magyar egyvelessen veszik.
Egyik az másiknak módjában öltözik :
Itt atyafiságnak jele ebben látszik.

Magyar német asszonyt, német magyart vészen,
Elég kéri már is, hozzámégyen készen ;
Két jó atyafiság jó vérséget téssen —
Fáter, mutter, brüder, elég sógor lészen !

A szegény magyarnak újabb náj-módija
Nincsen, mint a servicz, forspont, portiója,
Száraznak, vacansnak, oralienak mondja —
E szokatlan módi miatt nagyon gondja ! .²⁾

Ily szomorú körülmények között bánatosan sóhajt fel:

„Áldja Isten azért, hogy ez a sok újság
Fordúljon hasznunkra, legyen minden jóság ;
Találtassék most is a régi jó óság. —
Úgy lészen hazánkban igaz módi újság“³⁾

Ez erre szükséges, hogy a nemzet maga is észre vegye az új irány veszélyét, különben alig remélhet jót. Ezért kívánja a költő idézett költeményének egyik versszakában :

¹⁾ Thaly L. i. m. II. k. 388. l.

²⁾ U. o. II. 389. l.

³⁾ U. o. II. k. 389. l.

„Régi vitéz jobb az most fogadott hadnál, —
Bár sok újságidből te is fére — hadnál!“(1)

Ime, mint nyilatkozik meg a honfi-bánat báró Palocsaynál, ki fájdalmas szívvél mutat rá az új idő furesaságaira, melyek után pedig oly mohón szalad nemzete.

Még erősebb panaszhang üti meg füleinket az „Én is hajdan magyar voltam“ cz. kurucz nótában, hol felbúgó fájdalma a nemzeti érzésnek, mely nem akar meghajolni a németesedés előtt, idegenbe úzi a régi emlékeihez hű magyart.

„Magam itthon nem epeztem :
Inkább életem elvesztem, —
— Mintsem német jármába
Sínlődjem kalodájába.

Böcsületed ez hazában
Nem lesz, ha nem jársz plundrában ;
Ha „gotli“ nyelven nem beszélsz —
Önnön hazádba el nem élsz !

Menj hát a világ szélére, —
Ott akadsz jobb szerencsére,
A hol élsz magad kedvére
Nem szorulsz német nyelvére !“(2)

Hasonló panaszt, keserves bánatot fejez ki az 1718-beli „Könyörgés az elnyomatásban“ cz. ének is :

„Jaj, jaj nagy iga ki az fejünkön
Forog mindennap az mi földünkön ;
Megrögzött rajtunk, mint varjú dögön,
Ezen a földön, —
Miként az varju vagy holló, dögön.“

Ezen nyomorúságban az Istenben talál bizodalmat s reményteljes szívvél fordul hozzá :

2) Thaly K. i. m. II. k. 368. l.

1) U. o. 391. l.

„Oh magas-ágban lakozó Isten !
Könyörülj rajtuunk ez inségünkben
Mert elepedett lelkünk egészen, —
Még isten sem jut
Iminár eszünkben !¹⁾)

A honfibánat legpanaszosabb hangjain azonban a „Pannónia siralma“ czimű 1728-beli ének szól. Ez ideig ugyanis már nagy haladást tett az elnémetesedés s e költemény ismeretlen szerzője az elkorcsosult, elnémetesedett magyarság hibáinak ostorozója. Pannónia ama kevés számú magyar képviselője, a kik hívek maradtak, nem engedték át magukat a honfitársaikat sorvasztó betegségnek, de az általános romlottság képe elkeseredett szívök szomorú érzelmeit szemrehányó szavakra indította. Oly sok keserűség, bánatos panasz van e költemény első szakaszaiban, mintha a lábbal tiport nemzeti érzés egyszerre akarta volna életre kelteni a magáról megfélelkezett nemzetet, hogy most is hú maradjon mindahoz, minek eddigi fennmaradását köszönhetette. E néhány versszak a következő :

„Szegény Magyarország bánatját újítja,
Könyvező szemeit siralomra nyitja.
Fejét lecsüggesztvén, könyveit árasztja
S keserves beszédit e szókra fakasztja :

Boldog Isten, miért kesergetsz annyira ?
Mi okból kölyköket bocsátasz urokra ?
Viperátul fajzott fiakat anyjokra
Támasztasz, s ebeket kedves hazájokra.

Nemdenem, javaim óvelők közlöttem ?
Nagy böcsületekben őket helyhez tettem,
Mit vétettem azért, hogy ezt érdemlettem, —
Hogy korcsos népemtől megkeserítetttem :

¹⁾ Thaly K. i. m. II. 393., 394. II.

Nem tekiüted-é meg sok vérontásimat,
Régi törvény szerint tett áldozatimat,
Gyakor vérben kevert vitéz karjaimat.
Melylyel szabadságra hozhatnám magamat.“¹⁾

Ime, mint nyilatkozik meg a tősgyökres nemzeti érzés visszahatása. A vigasztalan jelen bánatos képeit az elboruló hazafi fájdalommal kétféle módon kívánta vigasztalóbakká tenni.

Az egyik módot már láttuk. Ez ugyanis abból állott, hogy a nemzeti érzés erősen kikelt a lanyha, elkorcsosult új iránynak hódoló nemzeti érzés ellen. E kikelésben benne volt a megsértett büszkeség, a lábbal tiport önérzet minden sérelme, a melyek panaszos hangjai az akkori elsatnyult nemzedék hibáit kiméletlenül ostorozták. Jól esett azoknak, kiket a divatos irány nem tudott meghódítani, ha keblük fájdalmait kipanaszolhatták, ha erős hangon kiáltottak megálljt a lejtős úton haladóknak. Ámde szavuk a pusztában hangzott el; a nagy tömeg haladt tova a maga útján s a panaszlok intó, feddő szavát nem értette meg. Pedig ezek így akarták visszatartani őket a fenyegető örvénytől, melytől pedig csak II. József alkotmányellenes, hatalmas reformjai tudták megmenteni, melyek felnyitották a nemzet szemeit, hadd lássa, hová jutott saját hibájából.

A másik irány nem úgy járt el. A honfi bánat ezen is uralkodik épen úgy, mint az első irány hivein, de ez kortársait más módon kívánta a helyes útra vezetni. Míg az első kizárólag a szomorú jelenre fordította figyelmét, addig ez a múltban kereste azon emlékeket, melyek legalkalmasabbak lehetnek a hibás úton haladó nemzetet a helyes irányba visszavezetni. S a múltban meg is találta mindazt, mi csak a nemzeti önérzet felkeltésére szükséges lehet. Ott vannak a régi jó szokások, az eredeti magyaros életmód mindenben, mi együttesen a nemzeti jellemet képezi. Ez egyúttal annak bebizonyításával is járt, hogy őseink gazdagságukat a régi szokásokhoz való ragaszkodásnak köszönhették, míg az újabb nemzedék az idegenszerűség teljes felkarolásával egyúttal az elszegényedés útjára is lépett.

¹⁾ Thaly K. i. m. II. k. 417., 418. II.

Ezen irány legteljesebben báró Apor Péternél nyilatkozik meg. Maga kifejzei, mi indította munkájának megírására.¹⁾ „Oka penig — úgy mond — ezen írásomnak az, hogy mivel ab anno 1687 az, mely esztendőben az német legelsőbbben bejőve, azoltától fogva látom minden esztendőben új új mód avagy, mint az német mondja, Náj módi vagyon, úgy hogy mentől inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra, és czifrább paszomántos köntösökre vágyunk és már az atyáink szokott eledelit meg sem ehetjük, ha csak német szakácsunk nincsen és külömbnél külömbféle drága étkeket nem főz ; hogy azért azon időbeli bécsi szokás, az melyben az mint másutt is íram, más munkában, midőn erat pingvissimus vitulus et rarissimus titulus, maradváinknál éppen feledékenységhben ne menjen, az mi kevés eszembe jut, leírom.“

E „mostani kevély, cifra, felfordult“ állapotban jól esett Apornak, hogy a múlt idő képét mutassa meg kortársainak s méltán írhatta oda műve jeligéjéül : „Et haec meminisse juvabit“. ²⁾ Igaz, hogy kortársai nem értették meg akkor, de a nemznt 54 év múlva fényesen bebizonyította, hogy a nemzeti érzés és a nemzeti szokások, erkölcsök egymástól el nem választhatók. Az idő tehát, habár későcskén, mégis Apornak szolgáltatott igazat.

De megérti és kellőképen méltányolja Apor művét a mai nemzedék, mely gazdag tanulságokat szerez a múlt emlékeiből, melyeket Apor oly élethűen állított össze. Méltó, hogy e munkát közelebbről megismerjük.

A Metamorphosis Transylvaniae összesen 13 czikelyből áll s ezek függelékét képezik a Cserei Mihály Pótlékai és Megjegyzései.

Az első czikkely „Oka ezen írásnak“ czimet visel s megmondja röviden a mű célját, melyet már láttunk.

A második „Az titulusokról“ szól. Szerző kikel a különféle czimek ellen. Szinte jól esik hallanunk kitöréseit, mert szavai nemcsak korára, hanem napjainkra is találunk,

¹⁾ Apor munkái 315., 316. ll.

²⁾ Apor munkái 313. l.

midőn napról-napra jobban elharapózik a czimhajhászat. Valamint a múltban, úgy a jelenben is betegsége ez a kornak, mert némileg a kaszt-rendszer bélyegét viselik magukon e jelenségek s határokat vonnak az emberek közé, kik pedig felvilágosultaknak hiszik magukat. Hiszen régi igazság, hogy nem a születés, hanem maga az egyéniség a fő különösen ma, midőn mindenki előtt nyitva a haladás, midőn már régen veszendőbe mentek a rendi kiváltságok.

A nagy czimkórságot — a mint Apor elég ügyesen megokolja — főképen a sok bárói, grófi czim adományozása okozta. A bécsi udvar, hogy feledtesse az erdélyiekkel hazájok függetlenségének elvesztét s jövőre biztosítsa ezek hűségét és ragaszkodását, éppen nem volt fukar az ajándékokban. Tudta, hogy a magyarnak ősi rossz szokása a czimek utáni kapkodás, azért sietett a nemzeti hiúságot legyezgetni. Karöltve járt evvel azon törekvése is, hogy a nemzettel minél jobban feledtesse régi erkölceit. S e törekvése — a mint már szomorúan láttuk — sikerült, mert a gombamódra szaporodó új főurak mohón nyultak hűségök jutalma után s a sok „cságos, csigos“ uraimék úgy kívánták a kitüntetést meghálálni, hogy versenyeztek régi elveik feladásában.

Pedig a czimmel sohasem jár gazdaság s ezt iparkodik feltüntetni Apor is. Régente, midőn alig volt nagyságos úr nálunk, gazdag volt Erdély s mi fő, teljes virágjában megvolt az egyszerűség, nemzetiesség viseletben, magatartásban, szokásban egyaránt. S bár ezernyi veszély sötét fellegei tornyosultak is a kis haza egén, a nemzetiség nem volt veszélyben, mert hű fiai gondoskodtak fentartásáról. A mint azután Erdély a Habsburgház hatalma alá került, békésebb idő tünt fel, helyreállott a nyugalom, csak hogy most a sima udvari politika a nemzeti szokások vesztére tört. Tetőpontját érte el Mária Terézia alatt, habár szomorú jelenségei jóval hamarabb nyilvánultak. Tudták nagyon jól Bécsben, hogy valamely népnek csak ősi elveihez való szigorú ragaszkodását kell megtörni s akkor teljesen eléri céljukat, Egyik mód erre a tömeges czimadományozás volt.

Apor itt is felismerte a közelgő veszedelmet; azért fordult intő szózatával nemzetéhez: ne engedjen az üres, hangzatos kitüntetéseknek, hanem maradjon meg régi, őseitől öröklött egyszerűségében. Hogy szavai annál jobban hassanak, számos példát (legterjedelmesebb a gr. Apor Istváné) hozott fel annak igazolására, hogy a régiak — ha fényes nevet viseltek — majdnem fejedelmi gazdagsággal bírtak, míg a mostaniak „két három rongyos szolgával alig koszognak“. ¹⁾

Apor humora igazi eredetiségben nyilatkozik meg a harmadik cikkelyben, melynek czime: „Az vendégségről és ebédről és vacsoráról“. Az üdítő italok (fahéj-víz, mézelt égett bor) s az ételek (disznóláb tormával, káposzta tehénhússal, ludhússal vagy szalonnával, tehénhús rizskásával, borsóval lúd törött lével, sült tyúk foghagymával, eczettel, szalonnával, berbécshús spékelve vagy tárkonynyal, nyúlhús fekete lével stb.) felsorolása után elmondja az asztalterítés módját s az ebéd lefolyását. Az ebéd tíz órakor volt. Az asztalt megterítették, czipókat raktak reá s azután az ételeket befödve feltették. Azután a vendégek kimentek az ebédlőbe, a pohárnok nyújtotta medenczében megmosták kezüket s miután a pap megáldotta az asztalt, letelepedtek úgy, hogy belől a nők, kívül a férfiak ültek. A főhelyen egy férfi és egy nő foglaltak helyet. Mindenki kivette öve mellől kését s megkezdődött az étkezés. Ha valakinek kanálra vagy villára volt szüksége, a főhelyről — hol néhány darab állott — elvette és használat után visszatette.

A második fogás után behozták nagy fazekakban a bort s a házigazda rendre elkészöntötte vendégeire, a kik két kézzel fogva hajtották fel. A derekas ivás a gyümölcs után kezdődött. Rendesen új bort ittak, az ó bort csak a kocsis, lovász itta. Gyümölcs beadásakor meggyes bort is ittak, mely jeges cseberben állott. Ebéd végén énekkel, mely néha „szép régi magyar dolgokról“ szólt és zenével (török sip, dob, néha trombita) töltötték az időt.

A mint az ebéd bevégeződött, megkezdődött a táncz,

¹⁾ Apor munkái 316—321. II.

melynek különféle neveit sorolja fel Apor; ilyenek voltak a lengyel változó, lapoczkás, egeres, gyertyás és süveges táncz.¹⁾

De Apor a mily gyönyörrel írja le e régi szép szokásokat, ép oly gúnyosan hozza fel azokat a furcsaságokat, melyek az idegen elnevezések, behozását nevetségessé teszik. Ezek közül legártalmatlanabb a kristály, de van ebben annyi hátrány, hogy a fényűzés előmozdítója s egyúttal szükségben cserbenhagyó, mert érette — ha zálogba kerül — semmit sem adnak, míg a régi kupák nem egyszer segítették ki gazdájukat a bajból.²⁾

Ámde sokkal veszedelmesebb jelenség annak a sok idegen szónak a használata, melyek ide is betolakodtak s az idegenszerűségekre hajló magyarnál nagy tetszésre találtak. E jövevény német szókat teszi nevetség tárgyává Apor, ki ezúttal kortársai ostromozására a humort használja fel. Természetesen úgy tünteti fel a dolgot, mintha ezen új szókkal valaki a régieket lepné meg, a kik azután — mert nem értik — megmagyarosítják. Ilyenek: kávé = állj el mellőle, thé (herbathea) = tegezés, csukolata = kucsulási (Fogaras földjén), rosólis = harmat (ros solis) vagy rozsból sült,³⁾ glasz wein = gaz vaj, karafina = kurafia (káromló kifejezés), credentia = hiteles levél kérése kredenzia nélkül, tekel glaz = kötél gaz,⁴⁾ suppon = zsúpon,⁵⁾ baxaméta = Baxafalvára kell menni,⁶⁾ minevét = ma mit ett.⁷⁾

Látható ezen kis összehasonlításból, hogy Apor mily humorral bánik el az idegen szókkal. Se humora nyilvánul akkor is, midőn az új tánczot a régivel összehasonlítja. Mig a régiek a tánczot „szép halkal“ járták, a mostaniak „kecskemódon“ ugrándoznak. Midőn a régi szép tánczokat részletesen leírja, bánatosan sohajt fel: „Most az ilyeneknek

¹⁾ Apor munkái 321—333. II.

²⁾ U. o. 326—330. II.

³⁾ U. o. 321. I.

⁴⁾ U. o. 321. I.

⁵⁾ U. o. 330. I.

⁶⁾ U. o. 331, I.

⁷⁾ U. o. 333. I.

semmi keleti nincsen, sem a szép lassu magyar táncznak, hanem azt kiálltják: vonjad az német, francia, tót tánczot; úgy ugranak mind az legény, mind az leány mint a kecskék.¹⁾

A negyedik cikkely „A Fejedelem ebédiről és vacsorájáról“ mutat be érdekes képet. Mielőtt azonban ezt látnók, érdekes lesz megismerkednünk a fejedelem jövedelmével és udvartartásával.

I. Apafi Mihálynak addig is, míg fejedelem nem lett, elég tekintélyes évi jövedelme volt, a mely 4—8000 frt között váltakozott²⁾ Ez fejedelemségre jutása után 300,000 frtra emelkedett, a mely összeg a mai érték szerint nem kevesebb, mint másfél millió frtnak felel meg és pedig állott: 1) a mintegy 30 községben levő uralmak jövedelméből, 2) a szász káptalanok honoráriumából, 3) a vámokból és 4) a nagyszámu arany-, ezüst-, réz-, vas- és kénesebánya után befolyó haszonból.³⁾ Mindenesetre elég tekintélyes összeg volt, melynek pontos beszolgáltatását előmozdította az a mintaszerű gazdaságvezetés, mely hajszálnyi pontossággal vigyázott még a legutolsó kondás szabályszerű illetvekeinek is hibátlan kiszolgáltatására.⁴⁾

A nagy jövedelem mellett azonban megfelelő kiadás is volt. A fejedelem nagy udvart tartott, miről elég világosan beszélnek a következő adatok. Az 1666-i kimutatás szerint a fejedelmi udvarhoz tartozott 23 főember (tanácsúr, főbb deák, udvari pap, kántor)⁵⁾ egy komornik, 18 bejáró, kik kisebb szolgálatokra nyertek alkalmazást, azután ide számít még a házi személyzet és pedig a fejedelem 20 s a fejedelemasszony 20 étekfogója⁶⁾ 1—1 pohárnokkal, 10 inas, 4 szolga, 9 pohárnok és innyaadó 3 inassal, a szállás-

¹⁾ U. o. 333. l.

²⁾ Thallóczy Lajos, I. Apafi Mihály udvara. Századok 1878. évf. 415. l.

³⁾ U. o. 416—424. ll.

⁴⁾ L. a balásfalvi uradalom táblázat u. o. 418. l.

⁵⁾ 1683-ban 49 főember és 3 pap. U. o. 425. l.

⁶⁾ 1683-ban összesen 42 étekfogó 1 főkonyhamesterrel. U. o. 425. l.

osztó, a postamester, 3 konyhamester, 1 lovászmester, 9 mesterember,¹⁾ 9 muzsikás (trombitások, török sipos, virgínás, hegedűsök),²⁾ 2 sütő 2 inassal, 7 szakács 8 inassal, 2 konyhaajtónálló, 2 konyhasáfár, a palota 2 ajtónállója, 2 tálmósó, 7 csatlós, 4 lovász,³⁾ „3 rendbeli kocsisok“,⁴⁾ 7 nőcseléd 1 inassal, 11 ágárhordozó.⁵⁾ Az egész személyzet létszáma meghaladja a 200-at; nem csoda, ha a fejedelem napi „konyha limitációjá“-ban nagy mennyiségű élelmi szer szerepel.⁶⁾

Ilyen nagy személyzet mellett valódi fényt kellett kifejteni. Erre szolgált a sok aranyas, ezüstös asztali készlet, melyek között nagy helyet foglaltak el a kupák annál is inkább, mert pl. 1686-ban mintegy 120 harminczhat vedres hordó bor állott a fejedelmi pinczében s lakomák alkalmával ugyancsak szorgalmasan ittak.⁷⁾

Ezen előzmények után könnyű megértenünk azt a pompát is, melyet a fejedelmi udvar az ebéd alkalmával kifejtett. Apornak köszönhetjük, hogy a fejedelmi ebéd lefolyásáról tiszta képet alkothatunk. Az ebéd rendezésében a konyhamester vitte a főszerepet. Tíz órára a pohárnokok megterítették az asztalt s mihelyt az ételek elkészültek, az étékfogók felhordották élükön a konyhamesterrel, ki előtt az asztalnok ment szerszámos paripán, melyről azonban a lépcsőnél szállott, s a palotába ment fel. Erre kijött az udvar; elől a főudvarmester, azután fejedelem, fejedelemasszony s a vendégek. Mindenki megmosta kezét, a pap megáldotta az asztalt s megkezdődött az ebéd, mely alatt a fejedelem mögött fegyverhordó állott karjára tett karddal és buzogánnyal. Valahányszor a fejedelem ivott,

¹⁾ 1683-ban 41 mesterember 12 inassal. — Thallóczy i. m. Századok 1878. évf. 426. l.

²⁾ 1683-ban 18. — U. o. 427. l.

³⁾ 1683-ban 18 lovász 4 lovászmesterrel. U. o. 427. l.

⁴⁾ 1683-ban 33. — U. o. 427. l.

⁵⁾ Ezen 1666-i összeállítást l. „Apafi Mihály udvartartása“ cz. alatt Történelmi Tár 1894. évf. 557—562. ll.

⁶⁾ U. o. 562, 563. ll.

⁷⁾ Thallóczy i. m. Századok 1878. évf. 512—515. ll.

a főinnyaadó az italt mindannyiszor megkóstolta. Ha ebéd után táncz volt, az urak mind felállottak, míg a fejedelem tánczolt.¹⁾

Apor e cikkely befejezéséül II. Apafi Mihálynak szomorú következményekkel járó lakodalmat mondja el, mely Balásfalván minden nagyobb pompa nélkül folyt le. Előadásából kitűnik, hogy e házasság, melyet a Bethlen urak eszközöltek, „az igaz hazafiainak“ nem tetszett, mintha előrelátták volna, hogy az udvar mi módon hajtja végre a fejedelemség megszüntetésére irányuló régi politikáját.²⁾

Mindenesetre tanulságos cikkely, mert a régi fejedelmi udvart egyszerűségében és fényében mutatja be. A fejedelem hatalmas parancsoló úr a tanácsban, hivatalában, de asztalánál szíves házigazda igazi magyaros vendégszeretettel, barátsággal. Ebédje szertartásszerű, de nem rideg, hanem tele van az őszinteség melegségével, mely eredeti, magyaros szokásokban élő őseinknek annyira szép vonása vala.

Apor munkájának egyik legszebb része az ötödik cikkely „A régi Erdély köntösiről“ legszebb, mert benne tárul fel legmegkapóbban őseink szép nemzeti viselete, melynek pompáján gyönyörrel merenghet el a késő kornak gyermeke is. Ott áll előttünk a régi egyszerűség, csín, de e mellett a szépség és a finom izlés is. Nincs semmi fölösleges czifraság a köznép és a nemesség viseletében, de van annál több kellem és minden ízében megnyilatkozó magyarosság. Káprázik szemünk, ha arra a sok szép ruhára gondolunk; csakúgy csillognak-villognak szemünk előtt a szebbnél szebb alakok, mintha a régen letűnt múlt idő dicsősége emelkednék ki a moh- és porfedte sirjából s állana elénk. Igazán érdemes, hogy e pontnál kissé megállapodjunk.

Apor e cikkely megírásában általában ugyanazon szempontok vezették, melyek művében általában. Az idegenszerűség rányomta bélyegét a viseletre is; átalakító hatása szomorú következményeivel együtt jelentkezett. A

¹⁾ Apor munkái 333—337. II.

²⁾ U. o. 337—340. II.

múlt egyszerűségében élő Apor szomorúan látta ezt s néhány visszaélés kimutatását szükségesnek találta.

Az idegenszerűség hatása mindjárt a női ruháknál feltűnt. Nemcsak a szabás változott meg úgy, hogy Apor majdnem kiméretlenül kel ki, hanem lábra kapott a fényűzés is, még pedig a nép körében. Míg hajdan „gyoles rokolyának, selyem pántlikának híre sem volt közöttök“, addig szomorúan tapasztalta, hogy „most sok asszony, leány, az kiknek férjek vagy atyjok házában nincsen egy falat kenyerek, mégis cifra az mente, gyoles az rokolya, drága az párta, az asszonyoknak aranyos szélyű gyenge patyolat“. Ezen elszomorító látvány tanácsadásra fakasztotta: „Jobb volna az mit erre költenek, adnák az portióban s járnának úgy, mint az régi jambor asszonyok s leányok“.¹)

E tanácsadásra volt oka Apornak, hiszen látta azon káros következményeket, melyek a fényűzés nyomában járnak, az elszegényedést és az erkölcsiség hanyatlását. Az előbbire csak egyszerűen útalta kortársait: „Nézd meg erdélyi ember, hogy bizony nem az császár adója szűkíti Erdélyben az pénzt, hanem feleségtekre, lányotokra való haszontalan cifrázás.“²) Az utóbbinál azonban nem mulasztotta el, hogy összehasonlítást ne tegyen a múlttal, a mi azonban korántsem kedvező a jelenre nézve. Míg hajdan ritkaságszámba ment az, ki az erény ellen vétett, az ő korában már fel se tűnik.³)

A szomorú jelenség azonban nem foglalkoztatja húzamosabban, hanem áttér a férfiakhoz, hogy kissé szabad folyást engedjen humorának. Talál is három alkalmat erre s felhasználását nem is mulasztja el. Egyik eset, mely nem kerüli ki szorgos figyelmét, a páróka-használat, a melyet azáltal kíván nevetségessé tenni, hogy bak rókára fordítja.⁴) A másik a paszománt, melynek nevét a régiek Pázmányra (Péterre) vagy Pázmán lovagra, a Szent István vezérére,

¹) Apor munkái 345. l.

²) U. o. 346. l.

³) U. o. 346. l.

⁴) U. o. 350. l.

értették volna.¹⁾ A harmadik a krepin, melyet a régiek zörgetésre magyarázták volna.²⁾

Apornak a viseletre vonatkozó adatai nagyon becsek, mert teljesen megfelelnek az illető kornak. Könnyű meggyőződést szerezünk erről, ha egybevetjük a XVII. és XVIII. századból fennmaradt összeírásokkal, melyek az ő adatait némiképen kiegészítik, de meg nem czáfolják. Nem részletezve a köznép viseletére tett megjegyzéseit,³⁾ ezuttal lássuk a nemesek öltözködését s itt első sorban a nők, azután a férfiakét.

Az uri nők viselete a következő.⁴⁾ Gelezna, melyet a „főasszonyok“ viseltek s prémezett volt; a leányoknak párta-jok volt. Ing ékszerekkel. A lábbeli csizma vagy veres saru. A menyecskék fejét fátyol borította. Palástjuk kétféle volt, u. m. téli és nyári, amaz nyusztal vagy nyesttel béllett, az anyaga többnyire bársony volt, melyet arany vagy ezüsttel csipkével ékítették;⁵⁾ a nyári palást fekete vagy virágos bársonyból készült, diszítése különféle színű (testszin, fekete, meggyoszín stb.) bojtos bársony, arany vagy ezüst csipke volt.⁶⁾ A kis suba, melyet leginkább a leányok viseltek, különféle bársonyból (metszett, veres, zöld, meggyoszín) készült, prémel, arany, ezüst csipkével ellátva vagy szkófiummal kihimezve.⁷⁾ Még nagyobb a fény a szoknyák-

¹⁾ Apor munkái 351. l.

²⁾ U. o. 353. l.

³⁾ U. o. 345. l.

⁴⁾ U. o. 341—345. II.

⁵⁾ P. Szathmáry Károly, „Egy magyar fejedelmi kincstár. (Ezen összeírás a Kemény családé 1662-ből) Tört. Tár 1881. évf. 777, 776. II.

⁶⁾ P. Szathmáry K. i. m. Tört. Tár 1881. évf. 777. l.

⁷⁾ Deák Farkas, Két végrendelet (egyik a Petkinéé) a XVli. és XVIII. századból U. o. 1878. évf. 952. l. — A szkófiu m tömör szál, melyet arany vagy ezüst lapos drótokból húztak s domború kivarrásra használtak. L. a szkófiu m húzókra vonatkozó adatokat II. Rákóczy Ferencz korából: Thaly Kálmán A hazai képzőművészet, műipar, nemzeti viselet stb. történetéhez II. Rákóczy Ferencz udvarában és korában. U. o. 1882. évf. 571. l. 1883. évf. 188 l.

nál. Apor ugyan csak az egyszerű rása szoknyát említi,¹⁾ melyet rendszeren viseltek, de hozzáteszi: „Ám lakodalomban s nagy solennitásokban öltöztek magok rendek szerint czifrán.“²⁾ Ilyen czifra szoknyát sokat találunk az egykorú leltárakban. Petki Farkas feleségének 1647-i végrendeletében zöld, kék virágos, szederjes tercenalla³⁾ szoknyák fordulnak elő arany prêmes, fekete virágos bársony vállal.⁴⁾ Értékesebbek a Kemény-család 1662-i leltárában előfordulók, melyeknek anyaga zöld, tengerszin, narancsszin, meggyszin vagy kék tercenella, tengerszin habos ezüstös kanavác, veres, meggyszin, hajszin, testszin, királyszin, szederjes bársony, barack- vagy királyszin sima vagy virágos átlác, többnyire mindenik előkötővel és vállal.⁵⁾ Használatosak még a keztyűk (fekete vagy veres bojtos bársonyból) és az övek is.⁶⁾

A női ruhák után érdekes lesz látnunk a női ékszereket is, mert Apor is említi az islógokat, melyeket az igen több sorral viseltek, gyöngyöt és a gyűrűt.⁷⁾ Egészítsük ki ezt néhány adattal, mely legjellemzőbben mutatja a régi nemesi rend gazdagságát.

Az ékszerek közt első helyen említhetjük meg az arany lánczot, mely különböző fonatu s diszítése különféle: boglár, rubin, gyöngy, gyémánt, smaragd. A Kornis-család 1742-i leltárában egy 31 rubinos és 32 gyöngyös fordul elő.⁸⁾ A báró Bálintith-család kincsei között egyben harmadfél száz, egyben 318, egyben negyedfél száz arany van.⁹⁾

¹⁾ Apor munkái 344. l.

²⁾ U. o. 344. l.

³⁾ Deák Farkas i. m. Tört. Tár 1878. évf. 952. l. — A tercenalla (tercenella) könnyebb selyemszövet. P. Szathmáry k. i. m. u. o. 1881. évf. 765. l.

⁴⁾ Deák Farkas i. m. u. o. 1878. évf. 952. l.

⁵⁾ P. Szathmáry K. i. m. Tört. Tár 1881. évf. 776, 777. ll.

⁶⁾ U. o. — Apor munkái 344. l.

⁷⁾ Apor munkái 342, 344. ll.

⁸⁾ Torma Károly, Leltárak, összeírások. Tört. Tár 1884. évf. 140, 141. ll.

⁹⁾ Deák Farkas, Leltárak a báró Bálintith-család nagy-ernyei levéltárából a XVII. századból, 1660 körül. U. o. 1880. évf. 589. l.

A Petkiné aranylánczai közül is egyikben 50, a másikban 94 arany van.¹⁾ Még pompásabbak vannak a Keményeknél, mert itt egyik 40 bogláros, mások 75, 49, 40, 36, 32 remekből — egy művészies tagozat — állanak, melyek mindenike rubinos, gyémántos, gyöngyös vagy fehér, fekete zománczos, ugyanitt 4, 3^{1/2}, 2 sing hosszúak is vannak.²⁾ — Az I. Rákóczy György kincsei között gyöngylánczok is vannak 4191.3482, 2200 szemmel.³⁾

Fényesek voltak a párták is. A Kornis-családnál 10 bogláros olvasható, mely még ezenfelül rubinos, gyémántos, smaragdos.⁴⁾ Majdnem mesés összeget érnek azonban az I. Rákóczy kincsei közöttiek, mert vannak olyanok, melyekben 204 gyémánt, 80 gyémánt, 75 gyémánt és 214 gyöngy, 45 gyémánt és 30 gyöngy is van.⁵⁾ Keményeknél is 60 és 72 gyémántosak fordulnak elő.⁶⁾

A nyakravalók hasonlóan gyémántosak, rubinosak, gyöngyösek, boglárosak vagy aranyosak. I. Rákóczy kincsei közt 112, 74 gyémántosak vannak.⁷⁾ Keményeknél 67 gyémántos, 31 remekes 97 rubinnal található.⁸⁾ A Petkinéé fehér gyöngyös,⁹⁾ míg a gr. Teleki Mihályné birtokában levők (1704-ben) gyöngyösek, gyémántosak, aranyosak.¹⁰⁾

A függők (násfá) disze gyémánt, rubin, zafir, gyöngy, smaragd. Ilyenek vannak a Bálinttí,¹¹⁾ Kemény¹²⁾ és Telekiné összeírásaiban.¹³⁾ Keményeknél az egyik, pántlikára feltűz-

¹⁾ Deák Farkas. Két végrendelet a XVII. és XVIII. századból Tört. Tár 1878. évf. 950. l.

²⁾ Tört. Tár 1881. évf. 707, 768. ll.

³⁾ U. o. 1878. évf. 943. l.

⁴⁾ U. o. 1881. évf. 141, 142. ll.

⁵⁾ U. o. 1878. évf. 941, 942. ll.

⁶⁾ U. o. 1881. évf. 769, 770. ll.

⁷⁾ U. o. 942. l.

⁸⁾ U. o. 1881. évf. 770. l.

⁹⁾ U. o. 1878. évf. 951. l.

¹⁰⁾ Jakab Elek, Sándor Pál kapitány és az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó évei. Magy. Tört. Tár. 1875. évf. XX. k. 162., 163. ll.

¹¹⁾ Tört. Tár 1880. évf. 589., 590. ll. — ¹²⁾ U. o. 1881. évf. 768., 769. ll. — ¹³⁾ Magy. Tört. Tár 1875. évf. 181., 182. ll.

hető násfán (pántlika-rózsza) 62, másikon 71 gyémánt van : ¹⁾ sőt a Petkiné egyik függője is 900 frt értékű.²⁾

A boglár aranyos, gyöngyös, rubinos, smaragdös. Petkinének egyik boglára 15 köves, másik 60 rubinos,³⁾ Korniséknak 27 nagy arany boglárjuk van, mely fehérgyöngyös,⁴⁾ míg Keményéknek 89.⁵⁾

Végül említést érdemelnek még az aranygyűrűk gyémánttal, rubinual, smaragddal, türkisszel, fekete vagy fehér zománczczal, milyenek Korniséknál,⁶⁾ Petkinénél,⁷⁾ Keményéknél⁸⁾ és Telekinénél fordulnak elő,⁹⁾ továbbá az aranypercek és fülbevalók ; az előbbieket a Rákóczy,¹⁰⁾ Petkiné¹¹⁾ és Bálintitt-féle¹²⁾ leltárban, utóbbiak a Bálintitt¹³⁾ és Kemény családnál fordulnak elő nagyobb számban és gyémántosak vagy rubinosok.¹⁴⁾ A Rákóczy kincsei közt még gyémántos, bogláros, gyöngyös hajtekerőt és arany övet is találunk.¹⁵⁾

E kitérés után átmehetünk a férfi viseletre.

A férfiak általában süveget hordottak, melynek szövete különféle színű angliai posztó (veres, barackvirágszín stb.) vagy gránát, vagy bársony volt. Mindenik süveg nyusztos volt s a drágaköves forgóból kerecsen-, kócsag-, sas-, fekete, veres, fehér strucz- vagy fehér darutoll állott ki.¹⁶⁾ Némi lyiket — úgy látszik — szkóffummal is kivarrták.¹⁷⁾ Az ifjak

¹⁾ Tört. Tár 1881. évf. 768. l. — ²⁾ U. o. 1878. évf. 950. l. — ³⁾ U. o. 1878. évf. 951. l. — ⁴⁾ U. o. 1884. évf. 142. l. — ⁵⁾ U. o. 1881. évf. 770. l. — ⁶⁾ U. o. 1884. évf. 140. l. — ⁷⁾ U. o. 1878. évf. 951. l. — ⁸⁾ U. o. 1881. évf. 770. l. — ⁹⁾ Magy. Tört. Tár 1875. évf. XX. k. 178. l.

¹⁰⁾ Tört. Tár 1878. évf. 942. l. szerint 168 gyémánt volt benne.

¹¹⁾ U. o. 1878. évf. 950. l. — ¹²⁾ U. o. 1880. évf. 589. l.

¹³⁾ U. o. 1880. évf. 590. l. — ¹⁴⁾ U. o. 1881. évf. 749. l.

¹⁵⁾ U. o. 1878. évf. 942., 943. ll.

¹⁶⁾ Apór munkái 346., 347. ll. — Ilyen süvegek és tollak Korniséknál. Tört. Tár 1884. évf. 146—150. ll. Bánffy Dénes hagyatékában. U. o. 1881. évf. 743. l.

¹⁷⁾ Thaly Kálmán. A Rákóczy-árvák 1688-ban Munkács várában maradt és Patakra vitt ingó értékeinek lajstromai. U. o. 1886. évf. 774. l.

nyáron csákós pozsonyi süveget viseltek, melyet övüknél zsinórral erősítették meg,¹⁾ sötétlő csokrosan felálló, fekete strucz tollas kalapjuk is volt.²⁾

Egyik legdiszesebb ruhadarab volt a mente, melynek kiállítására nagy gondot fordítottak őseink. A nemeseké veres muszulyból (török szövet) készült, rókabőrrel bérelve,³⁾ az uraké — mint Apor mondja — „jó féle“ posztóból. Ilyen jóféle posztó több volt azon időben. Legfinomabb a bársony, mely zöld, veres, haj-, test-, narancs-, karmaszin, tengerszin és szederjes lehetett. Általános volt a skárlát, mely kétféle volt u. m. velencei és török gránát, amannak singje 16 frt, ezé 4 frt.⁴⁾ A velencei skárlát meggy-, hajsztin, sötétzöld, kék, veres, a török gránát zöld, kék, meggy, vagy violaszin.⁵⁾ Elterjedt posztó az angliai, mely test-, hüdöskő-, meggyazin vagy veres. Előfordul még a sálya és fajlandis (szederjes) is. E menték gallérosak, béllésük hiúzmál, hiúz-láb, nyusztláb, nyusztmál vagy a mód szerint rókanyak, rókatorok. A nyári menték béllése bársony, kamuka, rása vagy bagaria. A gombok vagy egyszerűek, vagy selyemmel, szkófiummal kivarrottak. Némelyek vágott (rövid) ujjú, mások egészen hosszú, u. n. boér (buér) mentét viseltek.⁶⁾ Volt a mentéknek füle is, mely arra szolgált, hogy a kezét védje⁷⁾. A mente szegélye selyem vagy arany fonál volt. Elöl u. o. „oldalpecsenyéje“ (nehány ujj széles és hosszú kihányás) volt, mely vitézkötésben végződött.⁸⁾

¹⁾ Tollas kalapos süveg fordul elő Kornisnéknál. Tört. Tár. 1884. évf. 146. l.

²⁾ Apor munkái 348, 349. ll.

³⁾ U. o. 351. l. ⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Haller János Bécsben 1685—1687-iki tartózkodása alkalmával a veres skárlát rőfjéért 10 rénens frtot adott, míg a sálya posztó singjét 7 vagy nyolczadfél rénens frton, az angliai singjét ötödfélen s az egyszerű karmaszin, sárga és veres posztó singjét 3 frt 40 dénáron vette. Sz. Károly, Haller János feljegyzései 1685—1687-ről. Tört. Tár 1878. évf. 682., 689. ll.

⁶⁾ A felsorolt mentékről az alábbi összeírások: Keménykéé Tört. Tár 1881. évf. 1881. évf. 773., 774. ll. Kornisé u. o. 1884. évf. 188. l. Rákóczi-árváké u. o. 1886. évf. 778. 779. ll.

⁷⁾ Apor munkái 350. 351. ll. Tört. Tár 1883. évf. 193. l.

⁸⁾ Apor munkái 351., 352. ll.

A dolmány szintén hasonló szövetekből készült; így találunk virágos hajszin, test-, karmazsinszin, veres, zöld, fehér bársonyt, szederjes veres kamukát, test-, seprő-, királyszin angliait, szederjes fajlandist. Előfordúl még lángszin átlác és büdösköszin kanavác is.¹⁾ A dolmányon nem volt több 12 gombnál, melyek ezüstösök, aranyosak vagy különböző színű selyemmel vagy szkófiummal kivarrottak lehettek.²⁾

A nadrag az ismeretes posztókból való volt, színe különböző; felső szegélyén és a czombjain kapesok voltak. A régiek ugyanis lovagláskor alig czomb középig érő salavárit viseltek, melyet azután e kapesok és zsinór segítségével erősítették a nadraghoz.³⁾

A csizma karmazsin-veres vagy sárga volt általában szép térdkötővel, sarkantuval.⁴⁾ Viseltek még cifra telekes bocskort is.⁵⁾

Lényeges része volt a férfi ruhának az öv, mely test-, karmazsinszin selyemből készült s ezüst, arany csattal, szkófium-gombokkal volt ellátva.⁶⁾

A viselethez tartozott a nyakravaló, melyet — úgy látszik — leginkább utazáskor viseltek, s mely selyemmel, szkófiummal volt kivarrrva.⁷⁾

Az ifjak kezökben tollas, aranyos, ezüstös vagy vas buzogányt, baltát, csákányt vagy tatárkorbácsot hordottak.⁸⁾ Mindenkinek oldaláról ritkán hiányzott a kard, mely a mód szerint aranyos, ezüstös, hársonyos vagy czápás (czápabőrrel borított) volt.⁹⁾

¹⁾ Tört. Tár. 1881. évf. 774. l. — u. o. 1864. évf. 148. l. — u. o. 1886. évf. 778., 779. ll.

²⁾ Apor munkái 352. l. — Tört. Tár. 1886. évf. 775., 776. ll.

³⁾ Apor munkái 352., 353. ll. — Tört. Tár. 1883. évf. 189. l.

⁴⁾ Apor munkái 348., 349. ll. Tört. Tár. 1881. évf. 775. l. — u. o. 1884. évf. 179. l.

⁵⁾ Apor munkái 353. l.

⁶⁾ U. o. 352. l. — Tört. Tár. 1881. évf. 744. l. — u. o. 1881. évf. 775. l. — u. o. 1884. évf. 146. l.

⁷⁾ Apor munkái 350. l.

⁸⁾ U. o. 349. l. — Tört. Tár. 1886. évf. 774. l.

⁹⁾ Tört. Tár. 1880. évf. 591. l. — u. o. 1884. évf. 147. l.

Apor, hogy teljesebb képet adjon, a szakáll- és hajviselet módját is elmondja.¹⁾

Apor mindenre kiterjedő figyelme a lószerszámot sem mellőzi, mert őseink csinosság és szépség iránti érzéke itt is kifejezésre jutott. A czafrangot (lótakaró), szügyellőt, kantárt, nyeret, farmatringot gyöngygyel, bársonnyal, drágakövekkel díszítették fel.²⁾

A régi, ragyogóan szép nemzeti viselet rajza büszkeséggel, önérettel tölti el Aport s meg nem állhatja, hogy fel ne kiállson: „Mikor az olyan urfiak darutollas süvegben lódingosan, tarsolyosan felültenek üszely berzsenynyel veresen festett kövér, gyöngyös, klárisos szerszámokkal arannyal szőtt portai czafrangokkal felöltöztetett lovakra, annak is homlokán (üstöknyomtatónak hitták) bársonyra varrott drága medályban rakott három s néha két szál darutoll léven ezüst kengyelekben lábai, eszímáján aranyos sarkantyú gyémánttal, vagy rubinttal, smaragddal megrakva, utána az sas tollas, párducz-, tigris-, farkasbőrös szolgál azokon nagy ezüst, aranyos gombok, egy néhány rend ezüst lánczokra szorítva, elől az elkészített sok képen czifra vezetékek paripák, megugratta szép moderatióval magát az lovon, fűtták az török sípot, trombitát: bizony akármely király udvara Európában cum recreatione megnézhetne volna.³⁾

Ime e néhány szó jóformán magában foglalja a régi férfiviseletet, mely a nőkével együtt eredeti nemzeti volt, nem minden keleties pompa nélkül.

Ezen cikkelynél kissé hosszasan időztünk és pedig azért, hogy lássuk, vajjon az e korból való összeírásoknak megfelelnek-e teljesen az Apor adatai. Ennek alapján meggyőződhattunk, hogy ha Apor mindenben egészen nem is részletes, de igen ügyesen ki tudja választani azon megkapóbb vonásokat, melyek a kor hű képének tiszta rajzához okvetlenül szükségesek. A nevezett cikkelyben, mely egyik

¹⁾ Apor munkái 350., 354. ll.

²⁾ Apor munkái 348. l. — Tört. Tár. 1881. évf. 771., 773., 780., 781. ll. — u. o. 1880. évf. 591., 592., ll. — u. o. 1874. évf. 143. l. — u. o. 1886. 771. l.

³⁾ Apor munkái 347. l.

legszebb része a Metamorphosisnak, megmútatta őseink fényét, gazdagságát, melyet többé sem az ő kortársai, sem a későbbiek el nem érhettek.

Az első három cikkelynek mintegy folytatását képezi a hatodik „Az erdélyiek régi nyájasságáról és utazásáról,” hol a régi egyszerűségnek és jólétnek újból számos példájával találkozunk.¹⁾

Rége a barátság, nyájasság nem szorult a tubákpixlre vagy feif tubákra, mert a dohányzás csak a szolgánép körében volt meg.²⁾ Leginkább meglátszott a barátság a vendégszereteten, mert abba az időben a vendégfogadó ritkaság számba ment, az utazó mindenütt, akárhova szállott, kapott ellátást. Ha pedig nem ment családjával s nem talált útjában községet vagy várost, akkor a legközelebbi helyen a réten avagy a mezőn megtelepedett, ha úgy esett, meg is hált s ha kellett kocsijában is el tudta költeni ebédjét, melyből jobb izüt ettek, „mint most esznek sokan az állapotretében,” mondja Apor.³⁾ Ezen adatot csak megerősítik az egykorú naplók, melyekben több helyt találkozunk azzal, hogy a réten, a mezőn, a szénafűben, a határon háltak s ebédjüket a mezőn, a réten ették meg.⁴⁾

¹⁾ Apor munkái 354—363. II.

²⁾ A tubákpixlre rége a tubák szuroknak vagy szurkos tubáknak, a feif tubákot = fűj valamid a tubák miatt értették volna. — U. o. 354, 355. II.

³⁾ U. o. 355., 356., 360., 361. II.

⁴⁾ Így Czegei Vass György Naplójában 1687. jul. 27-ről: „Háltam az lekenczei szénafűben,” 1692. jan. 12-ről: „Vacsora után kimentem az mezőre háltni,” jul. 4-ről: „Háltam a sófalvi réteken,” jul. 17-ről: „Háltam az kályáni határon,” 1693. szept. 16-ről: „Háltam Ajtonnál a szénafűben,” 1694. jan. 30-ről: „Ebédet csak az szánokban öttünk.” Czegei Vass László Naplójában 1721. ápril 26-ről: „Ebédlettünk az mezőn,” 1721. máj. 12-ről: „Ebédlettünk az sajómenti réten,” máj. 22-ről: „Ebédlettünk az füzesi mezőn.” Czegei Vass György és Vass László Naplói. Közli Nagy Gyula. Monum. Hung. Hist. 2 oszt. XXXV. k. Budapest, 1896. — 64, 155, 156, 167, 180, 509, 510, 511. II. — Cserei Mihály Följegyzéseiben olvassuk 1693. jun. 18-ről: „Ebédre az lesesi szénafűben,” jun. 19-ről: „Ebédre

De meglátszott egyében is a barátság és szeretet. Az u. n. vegyes házasságok — mint Apor példákkal bizonyítja — napirenden valának a nélkül, hogy családi békétlenség lett volna. Az emberek azon „kursus“-szal: „Most az emberség megindult és az embertelenséget felkeresi, s a hol megtalálja, emberségre tanítja“ vendéglátásra szolitották fel barátaikat, kikhez hatökrös szánon, cigánynyal, borral állítottak be s folyt a multság. Husvétkor javában ment mindenütt az öntözés.¹⁾ A levélírára kevés papírt használtak, erre is meg tudták írni, a mi szükséges volt, míg újabban egész árkos, koperta, spanyolviasz kell, hogy annál többet hazudhassanak.²⁾

Semmi sem mutatja jobban a „náj-módit“, mint a czimezgetés s erről szólva Apor, kiegészíti azt, mit az első és második cikkelyében mondott. Régente uram kegyelmed, asszonyom kegyelmed, öcsém, öcsémasszony, néném, sógor, koma megszólítások jártak. „Nem valának ezek — mint Apor mondja — cságos, csigos, nagyságos uramék mindnyájan, hanem uram kegyelmed“.³⁾ Most úr (tekintetes, nagyságos) mindenki, míg régen az volt úr, kinek 60, 70, 100 jobbágya volt, 10—15 inast, muzsikást (trombitás, török sipos, hegedűs, dudás, furulyás, czimbalmos), bohóczot (markalf) tartott, szóval annyi személyzettel birt, mint most 13—14, kik közül egy-egy úrnak alig van 2—3 jobbágya.⁴⁾ Nem csoda, ha ezen elszegényedés és nagy czimezgetés miatt gúnyosan kiáltott fel Apor: „Nosza sok titulus, most melyik győzné el ezt az vitulust?“⁵⁾

A hetedik cikkely czime: „Micsoda szekereken jártak magok régen az erdélyiek“.⁶⁾

szentpéteri szénafüben.“ 1695. jun. 8-ról: „Ebédre az vajasdi rétbén,“ jun. 24-ról: „Ebédre az nagylaki mezőben,“ aug. 28 ról: Vacsora penig Héjasfalva mellett egy darab sarjus helyben.“ Közli Ferenczi Zoltán. Tört. Tár. 1893. évf. 233., 241., 242. ll.

¹⁾ Apor munkái 358—360. ll.

²⁾ U. o. 360. l.

³⁾ U. o. 362. — ⁴⁾ U. o. 356. s köv. ll. — ⁵⁾ U. o. 363. l. — ⁶⁾ U. o. 363—367. ll.

A régieknek volt bőrös kocsijok és hintójuk. A bőrös kocsi leginkább a nemességnél volt meg s terjedelme szerint nagy és kis lehetett.¹⁾ A magyar hintó ismét kétféle volt u. m. kétféle eresztős, mely drágább volt és orsós. Mindkettő fedele bőrből, belseje szintén szattyánbőrből, jóféle posztóból készült. A kétféle eresztős hintó fájának dereka felül vasazott volt s a fedél leeresztésére szolgált. Kétfelől t. i. jobbról és balról ablak volt. Hasonló szerkezetű volt az orsós, de annyitan eltért, hogy fedelét nem karfák, hanem orsók tartották. Mindkét hintó belsejében ládacsok voltak elhelyezve, melyekben az utravalót tartották. Ennek elhelyezéséről s e kocsikon való járásról szól a nyolczadik czikkely: „Miképen rakták meg s miképen jártanak az leirt kocsikon, hintókon az régi magyarok“. ²⁾

Ezen czikkely azonban más tekintetben is nevezetes, mert folytatását képezi az ötödiknek és sokban kiegészíti azt, mit ezen előbbi tartalmazott.

A mi a kocsikon való járást illeti, hogy ezt vegyük először, rendesen 6—8 lovat fogtak be, melyeket nyeregből s nem a bakról hajtottak. A lovak üstöke szironynyal volt felkötve, hámja veres, zöld szironynyal varrott bagariából készült. A hintó fenekén a táltartó helyre tették a tálakat, a hátulsó ülés párnazsákja mellé az apróságot, az első ülésbe az elmaradhatlan fazék káposztát. Bor, sült, cipó kézügyben. Az ablak melletti egyik ládában a csatlósok, másokban a frajok egyetmása volt. Leghátul volt egy nagy láda, melybe a ruhaneműt pakolták. Az inasok a csatlón vagy ha itt nem fértek el, a bakon, a frajok az ablakok mellett ültek.

Ilyen (kétféle eresztős és orsós) hintaja természetesen csak a főembereknek volt, másnak nem. Ezek azután, ha valami ünnepélyre (lakodalom, keresztelő stb.) mentek, nagy fényt fejtettek ki. A hintó után egy, a hintó előtt több szerszámos paripát vezettek az étekgóók, kiket a főember

¹⁾ Ilyen kis kocsik fordulnak elő Petki Farkasné 1647-i végrendeletében Tört. Tár 1878. évf. 953. l.

²⁾ Apor munkái 367—375.

szolgák a siposok és főasztalnokok előztek meg, többnyire mind forgóson, tollason.

A hintó után vezetett paripán hegyes tőr volt, mely azon időben nagy szerepet játszott s félelmes fegyver hírében állott.¹⁾ Ezzel kapcsolatban Apor a lódingról, kardról, tarsolyról és puskáról is elmond egyet-mást.

A lóding a nyakból szíjon, majczon,²⁾ vagy több rend zsinóron csüngött le, melyek szkófummal, arany, ezüst vagy selyem fonallal voltak kivarrrva. A lóding maga különféle színű (veres, zöld) bársonyból készülhetett s a szijhoz hasonló kivarrással. Benne tartották a puskához szükséges töltő készüléket, a port, a golyóbist. A felporozáshoz szükséges port kis palaczkban tartották, melynek rézshipja és csatánós fedele volt. Úgy ez, mint a puskakulcs, melyet a puska felcsavarásánál használtak, a lódinghoz volt megerősítve.³⁾

A kardról már szólottunk; itt csak még azt kell megemlitenünk, hogy rendszeren egyszerű kardot viseltek a derékuk köré erősített kardszíjon, mely bagariából vagy selyem májczból készült. Ezen szíjon csüngött a nagy szablyatarsoly, mely hasonló kiállítású volt, mint a lóding.⁴⁾

A puskának több faja volt. Leghíresebb volt a stucz vagy vágott puska, francia készítmény, azután a tersényi (tessényi) puska, melyek mindketten vont lyukkal bírtak. Használták még a kőszegi pulyhák (polhák) puskát és a karabélyt is. Mindenik puska kulcs segítségével volt felhúzható. Hasonlóan kerekeseek voltak a pisztolyok is. A hintóban hátul rendszeren egy pár megtöltött és felporozott stuczot vagy tersényi puskát hordottak.⁵⁾

¹⁾ Ilyenek fordulnak elő Tört. Tár 1881. évf. 781. l. u. o. 1884. évf. 147. l.

²⁾ Majcznak nevezték a bőrrel szegett vagy kivarrott szíjat. — U. o. 1881. évf. 765. l.

³⁾ Ilyen palaczkos és kulcsos lódingok a Bánffy- és Kemény-féle összeírásokban. Tört. Tár 1881. évf. 744, 773. ll.

⁴⁾ Apor munkái 370., 371. ll. Ilyen tarsoly van a Rákóczy-árvák kincsei között. Tört. Tár. 1886. évf. 779. l.

⁵⁾ Apor munkái 371., 372. ll. A puskák díszítése a mód szerint gyöngyház, ezüst. Ilyen puskákról van szó Tört. Tár. 1881 évf. 781. l. — u. o. 1886. évf. 773., 774. ll.

A puskákkal kapcsolatban Apor a vadászatról is megemlékezik, mely régi időben nem séréttel, hanem golyóval történt, minek azután az volt az előnye, hogy nem pusztult el sebekben annyi vad.¹⁾

Igen érdekes és tanulságos a kilenczedik cikkely „Az régi erdélyiek lakodalmiról és házasságiról.”²⁾ Érdekes kép atyáink életéből, megérdemli, hogy kivonatossan megismerkedjünk vele.

Az ifjú legény, mihelyt értesült, hogy leányos háznál szívesen fogadják, tisztességesen felöltözve elment leánynézőbe, a minek ideje vacsorára esett, a hol természetesen jól tartották. Miután a leány apja háztűzlátókat küldött a legényhez, ez leánykérőket küldött, majd atyjafiával együtt elment kézfogásra, mely vacsorakor történt. A leányt kihozták az ebédlőbe a legény elé, ki annak kezét gyengéden megütötte, majd midőn az apja vagy anyja szobájába távozott, a legény két ifjutól beküldötte a gyűrűt, mire a leány is cifra keszkenőn kiküldötte a magáét. Erre a legény két atyafiával hitre kikérette a leányt s az esketés megtörtént, mit vacsora, táncz követett. Másnap a vőlegény megajándékozta a leányt és hozzátartozóit.

Az igazi lakodalom ezután következett. A vőlegény gondoskodott násznagyokról, nyosolyóasszonyokról, vőfélyről, kisnyosolyóleányról és gazdáról s atyafiai kíséretével az u. n. násznéppel megindult. A leányos háznál két legény — mint előköszöntő — bejelentette a menyasszony gazdájánál a jövetel okát, ezeket megtisztelték s a mint visszatértek a násznép is szép rendben megérkezett a leányos házhoz. A vőfély felvitte a vőlegény ajándékát, s ezután a násznép bevonult. A násznagy kérte a leányt, mire ennek gazdája kiadta s a vendégeket megmarasztotta.

Az ebéd előtt megmosták a kezüket, s azután leültek, mégpedig legelső helyen az asztalfőn a vőlegény, mellette a menyasszony s azután a többi vendégek. Az ételeket behordták s mikor az ivás ideje eljött, a menyasszony gaz-

¹⁾ Apor munkái 372., 383. II.

²⁾ U. o. 375—400. II.

dája a násznagyra, majd a vőlegényre, menyasszonyra, vőfélyre, nyoszolyóasszonyra és nyoszolyóleányra egymásután, majd a vendégekre elköszöntötte a bort s folyt azután a felköszöntés. A cselédségnek s az illető községnek is, hol a lakodalom történt, ellátásáról gondoskodtak.

A lakoma után táncz következett, melyet a násznagy a nyoszolyóasszonynyal, a vőlegény a menyasszonynyal, a vőfély a nyoszolyókisasszonynyal nyitottak meg. A mint hármat tánczoltak, az örömapa és örömanya (a menyasszony szülei) s azután a többiek vették ki részüket a tánczból.

A menyasszonyt ezután felkoszorúzva újra kihozták s most következett a menyasszony táncza. A násznagy ugyanis kettőt-hármat fordult a menyasszonynyal, azután elbúcsúztatta szülőitől. Most a vőfély is fordult vele egyet, mi alatt mások is tánczolhattak; hat szövétnekes ifjú a hálósza felé sietett, hová a vőfély is elvezette a menyasszonyt, kardjával levágta fejeről a koszorút s behocsátotta. A táncz és multság tovább tartott. Hajnalban a násznépnek „hajnalnótát“ húztak a muzsikások.

A vőfély jóreggel meghívta a vendégeket, azután ő kinálkodott s osztotta a tánczot, mit előbb a gazda tett. A reggelire mézes bort (ezt csókos pohárnak hitták) készítettett s ezzel tisztelte meg a vendégeket. A nyoszolyóasszony ebédre, mely ismét fényes volt, béleseket süttetett, melyek közül egyet a vőfély is kapott. Harmadnap reggel a menyasszony anyja megajándékozta a távozó násznépet, az örömapa pedig a gazdákat vendégelte meg.

Az új házaspár házában újból három napig tartott a multság s azután mentek el a vendégek. „Az új házasság — mondja Apor — úgy éltenek, az mint lehetett, ritkán igen jól csendesen élt, talám többet heregve, morogva, koczkodva, hogy több vig napok sem volt talám az lakodalmok napjánál azok közül is, az kik ilyen pompával házasodtak“. ¹⁾

A toldalékot annak a fényes lakodalomnak leírása képezi, melyet gr. Bánffy György gubernator tartott Gyalu

¹⁾ Apor munkái 392. l.

várában, midőn Anna leányát gr. Székely Adámhoz adta. E lakodalom fényesség tekintetében ritkítja párját, ott volt a király képviselőjében Rabutin erdélyi katonai parancsnok is.

Ha a mai egyszerű székely lakodalmat nézzük, azt találjuk, hogy jóformán mind megvannak azon mozzanatok, melyeket Apor oly ügyesen ad elő. Így pl. megvan a háztűzlátás, leánykikérés, a násznép felvonulásánál a násznagy és gazda szerepe, lakománál a helyelosztás, menyasszonytáncz s az ajándékozás, mind igen érdekes bizonyosságok arra, mennyire megegyeztek egymással őseink a tősgyökeres nemzeti szokásokban. Igen, mert a székelység ragaszkodott régi szokásaihoz s így a maiak tulajdonképen csak a régiek megnyilatkozásai. Hol állunk ma ettől, midőn a néphez közelebb álló rétegek is szívesen hódolnak a módinak? Nemcsak Apornak volt oka panaszkodni.

A tizedik cikkely „Az régi erdélyiek temetésiről szól.”¹⁾

Apor részletesen elmondja a temetés előkészületeit s a temetésnek lefolyását. A férfigalottat felöltöztetve koporsóba tették, fejébe pozsonyi süveget nyomtak s szemfödéllel borították be. A nőket fehér ruhában temették el. A koporsót bársonnyal, kamukával, tafotával vonták be. Ha idegen helyen halt meg, haza kísérték; a koporsóról lecsüngő fekete posztót hat legény fogta, ugyannyi vitte mellette a szövétneket, utána haladt a gyász kíséret. A mely községen áthaladt a menet, ott harangoztak s a községbeli pap és deákok a határszélig kísérték. A mint a testtel haza érkeztek, ezt ideiglenesen alkalmas helyre tették, míg a temetéshez előkészültek.

A koporsóra tett posztót aranyfejű szegekkel verték ki s felaggatták rá a halott czimerét. A szint, hol a testet felállították a ravatalra, hasonlóan feketével vonták be s minden megjelenő férfi úgy, mint nő fekete ruhába öltözött. A megérkező gyászolók elhelyezéséről és ellátásáról a gazdák gondoskodtak.

A temetés napján a mód szerint néhány paripát számosan öltöztettek fel cifrán, egyet azonban csak gyá-

¹⁾ Apor munkái 400—411. II.

szos fekete bakacsinnal vontak be. A halott fejénél két pánczélos vitéz állott, egyik sötétfekete páncélban és fegyverzetben kezében fekete zászlóval, a másik czifra páncélban és fegyverzetben kezében aranyos zászlóval, melyen egyik felől a halott czimere, más felől sirirata volt. A meghalt rokonsága is helyet foglalt a ravatalnál, hol a szokásos egyházi szertartást megtartották, s azután megindult a gyászmenet. Elöl haladtak a deákok, papok, azután a trombitások, siposok, utánok a gyászolók hintói, a vezetékparipák, ezeket követte a két pánczélos vitéz, kik közül a fekete páncélba öltözött lovag a fekete bakacsinnal bevont paripán, a másik czifra szerszámos lovon ült. Ezek után jött a test s a nők hintói. A sirba azután a holttesthez tették az összerontott fekete kardot és zászlót, míg az aranyos zászlót a templomban függesztették fel.

A nők temetése hasonló volt, csakhogy trombitások, siposok, felöltöztetett lovak nem voltak. A temetést a tor követte, mely a legnagyobb csendben folyt le.

A tizenegyedik czikkely, mely „Az erdélyi régi tisztességekről” szól, jóformán egy kis történetet foglal magában.¹⁾ Tartalma az erdélyi tisztviselők ismertetése.

A szabad erdélyi fejedelemség korában kiváló helyet foglaltak el az ország főgenerálisa, a váradi generális, ki a Részeket s a székelyek generálisa, ki a székelységet vezette. A váradi generálist a fehérmegyei főispán, a székelyeket az udvarhelyszéki főkapitány helyettesíthette. A főgenerális után következett rangban a főkancellár, az országos kincstartó és a statusok praesidense (a rendek elnöke).

Minden megyében két főispán volt, hogy ha egyik hadba ment, a másik hon maradhasson. A Székelyföldön főkirálybirák és főkapitányok voltak megfelelő segédhivatalnokokkal (vicekapitány, vicekirálybíró, notárius stb.)²⁾ Apor ezután felsorolja, kik voltak Rákóczy felkelésekor az

¹⁾ Apor munkái 411—414. ll.

²⁾ A főkirálybíró a polgári, a főkapitány a hadi ügyeket intézte.

említett tisztviselők. Ezek között találjuk Csik-, Gyergyó- és Kászonszék főkapitányát gr. Apor Istvánt és főkirálybíróját Henter Benedeket is.

A székely katonaság kétféle volt u. m. lófő (huszár) és darabont (gyalogos). A táborba szálló hadból úgy a főkapitány, mint a főkirálybíró, ha a főkapitányt helyettesítette, menthetett fel bizonyos számút legfeljebb 100-at. Bizonyos faluk hadnagyságot képeztek, melyet a katonaság minősége szerint lófő vagy darabont hadnagy igazgatott. A nemesség külön hadnagyok alatt állott.

Apor a tizenkettedik cikkelyben, melynek czíme „Az erdélyi régi esküvésről és szitkozódásról, alázatosságról,“¹⁾ a régi és mostani szitkozódásokat hasonlítja össze.

Az újság, a módi utáni kapkodás ebben is meglátszott s a meghonosodó szitkok az erkölcs és vallási élet bizonyos lanyhulását is jelentették. Érdekes az is, mit Apor a régiek alázatosságáról is mond. Példákat hoz fel arra, menyire meg volt a szivélyes barátság a különféle állású emberek között. A székelyek generálisa és fehérmegyei főispán nem szégyenli a kézdivásárhelyi vargát sógornak cizmezni. Petki István a leánytestvérének egy oláh pakulártól született fiát csiki lovas hadnagygyá teszi.²⁾ Petki Farkas ifjú korában — noha előkelő családból származott — a csicsai egyszerű székely asszonyokat nagy vigassággal vitte be a csikszeredai vásárra. Apor Lázár, az Apor Péter nagypapja, szegény bocskoros embert majdnem főhelyre ültet, mert az illető régi nemességét nagyra becsülte.

Apor ezzel elvégezte Erdély régi állapotának rajzát s miután kiműtatta pontról-pontra a régi szokások megtartásának előnyeit, s kitűntette egyszersmind a jelen gyarlóságait, meg nem állhatta, hogy még egyszer ne összegezze munkájának czélját. „Gondolod talám — úgy mond — ez az utolsó két-három históriácska nevetésre való; de bizony nem nevetésre, hanem vagy oktatásodra vagy, kedves

¹⁾ Apor munkái 414—421. ll.

²⁾ Petki István testvérének, a Petki Farkas leányának egy oláhval való megszökését írja le Jókai: „Petki Farkas leányai“ cz. elbeszélésében.

olvasóm, ha jól meggondolod. Kévéanom azért, adjon Isten hazánkban régi alázatosságot, együgyűséget, igaz atyafi szeretetet (az melyet bizony nem remélek, az mint folynak az dolgok); mely ha meglészen, akkor Erdély is régi boldogságára s gazdagságára visszatérhet.“¹⁾

Jóformán toldalék a tizenharmadik cikkely, mely „Az catolica religióról“ szól.²⁾ Igaz ugyan, hogy terjedelmét illetőleg a legnagyobb, ha a kilenczedik cikkelyből a toldalékot leszámítjuk, de azért mondhatjuk a fennevezett cikkelyt toldaléknak, mert Apor maga is a megelőző cikkely végén beismeri, hogy a Metamorphosist befejezte, midőn így szól: „Elvégezem az alázatosságon Erdélynek az 1687 esztendő előtt együgyűségeit.“³⁾

Apor bár elvégezte a régi együgyűség rajzát, de mint buzgó katolikus nem állhatta meg, hogy röviden meg ne emlékezzék azon viszontagságokról, melyeken a katolikus vallás különösen Apafi alatt keresztül ment, a mely idő közelebb esett hozzá is.

Messze mennénk kitűzött célunktól, ha mindazt, mit e cikkely magában foglal, részletesen vennők át, azonban két kiemelkedő részét meg kell említenünk. E két rész a katolikus egyház sorsát s a jezsuiták kolozsvári iskolázását foglalja magában.

A katolikus egyház lehanyatlását egyrészt a kálvinista praedikátorok 1660. év utáni nagyobb mérvű beözönlésének, másrészt a papnevelés elhanyagolásának tulajdonítja szerző. Még inkább előidézte azon körülmény, hogy a katolikus papok a nagyobb városokból kiszorultak, egyházi szertartásaikat félreeső helyeken tartották meg, a mi a hitélet fejlődésére igen nagy akadály volt. Hogy még nagyobb legyen a baj, maga Apafiné térítgette reformatus vallásra a katolikus főurak gyermekeit. Mindebben javulás csak az 1687. év után állott be, midőn a német hadak megszállották Erdélyt.

Ilyen viszonyok között a jezsuiták tanítása is szűk

¹⁾ Apor munkái 420, 421. ll.

²⁾ U. u. 421—422. ll.

³⁾ U. o. 402. l.

korlátok közt mozgott. A kolozsvári iskolázást már láttuk Apor életrajzában, itt csak annyit jegyezhetünk meg, hogy erős elhatározás, nagy lelki elszántság kellett ilyen időben a katolikus ifjak nevelésére, de az eredmény megjutalmazta a fáradságot. A jezsuiták iskolájából oly hithuzgó ifjak kerültek ki, mint br. Apor Péter, ki az 1693. évről — midőn gr. Apor István a minoritákat bevitte Kantára — dicsekedve beszéli el: „Az nagy-szombathi académiában akarván menni, hogy atyámfiaitól elbúcsuzzam, jöttem vala bé Kolozsvárról Háromszékre, és magam az torjai zászlós keresztprocessióval menvén, én vivém bé legelsőben az processiót szent Háromság vasárnapján.“¹⁾

Ennyiben ismerkedtünk meg a Metamorphosis tartalmával, melyet kiegészítenek „Cserei Mihály Pótlékai s Megjegyzései.“²⁾ Cserei az Apor adatait bővítgeti s néhol alkalmat vesz, hogy gr. Apor István gazdagságát, jószívűségét bemutassa.³⁾ S a történetíró e néhány megjegyzéssel, melyek urára vonatkoznak, örök emléket állított, mert úgy tüntette fel, mint a ki roppant gazdagságát szívesen osztja meg barátaival, szolgálival s mindenek előtt egyháza férfiai-val. Lehet-e ennél szebb emléket állítani?

¹⁾ Apor munkái. 442. l.

²⁾ U. u. 444—484. ll.

³⁾ U. o. 444—449., 450., 451., 459., 460., 483., 484., ll.

X.

Báró Apor Péter jellemzése.

Báró Apor Péter jellemzése azután, a mivel eddig megismerkedtünk, nem nehéz, mert jóformán csak összegezni kell az itt-ott elszórva tett megjegyzéseket. Így a *Lusus mundival* és *Synopsissal* való foglalkozásunk alkalmával volt alkalmunk egyes jellemvonásait látni, melyeket ez alkalommal kiegészíthetünk, miután legnevezetesebb munkáját a *Methamorphozist* is közelebbről vettük szemügyre.

Az ismeretes jellemvonások közül különösen kettő domborodik ki u. m. a mely vallásosság és a régi szokásokhoz való tántorithatlan ragaszkodás.

Apor buzgó vallásosságának okait ismerjük. A családi hagyományok és nevelésének iránya voltak különösen azon főbb tényezők, melyek hatása irányt adott életének s maradandó nyomokat hagyott működésében is. Jól esik látnunk e buzgó ragaszkodást, mely a tudományos főúrt az egyházhoz köti s ha néha túlzást találunk nála a más vallásuak irányában, azon sem ütközünk meg. Nem, mert e túlzásban jóformán csak a sajnálkozás látható, mely eltölti, hogy tekintélyes férfiak is nem a katolikus egyház hivei, de e sajnálkozás — ha túlzásnak vesszük is — sohasem jut annyira, hogy hevesebben keljen ki a más vallásuak iránt. Ha igazán el is mondja, mit szenvedtek különösen a papok, megelégedik a tények előadásával s így kiméleteség tekintetében kortársa Cserei Mihály fölött áll.

Cserei, mint buzgó kálvinista, nem nagy rokonszenvvel viseltetik a katolikusok iránt. Nemcsak gúnyosan szól a

verejtékező képekről,¹⁾ hanem azzal vádolja a katolikuskokat, hogy „fenekestől felfordíták“ a diplomát, miután ők eszközölték ki a királynál 1699-ben azon öt pontot, mely a katolikus vallásnak teljes egyenjogot biztosít a többi vallások mellett.²⁾ Bethlen Miklós volt szerinte az, ki a katolikusok törekvéseit ellensúlyozta, de vesztére, mert „utoljára meg is fizetének neki, addig keresének praetextust, a mig hálóban nem ejték“.³⁾ Pedig Bethlennek más körülmény okozta bukását, a „Noé galambja“ cz. röpirata, mely Rabutin kezébe szolgáltatatta az ősz kancellárt. Ám Cserei-nek jól esett, ha e bukás okait is a katolikusokban kereshette. Még tovább megy, midőn a „külső politia“ romlását is nekik tulajdonítja. Ez arra vonatkozik, hogy Szász János szebeni királybíró kieszközölte az udvarnál, hogy a magyarok a szász városokban ne vásárolhassanak birtokot. Cserei úgy okoskodott, hogy mivel az előbbi országgyűlésen, hol az említett 5 pont előkerült, Szász János a szászokkal együtt a katolikusok partjára állott, most pedig a szászok kiváltságot nyertek, ez csak a katolikusok segedelmével történhetett.⁴⁾

De e túlzás még a nagyműveltségű gr. Bethlen Miklósnál is feltalálható. Ő sokszoros összeütközésben volt gr. Apor Istvánnal, ki a katolikusok ügyének legbuzgóbb védelmezője volt. E miatt nem valami kiméletesen szól a katolikusokról s hogy csak egyet említsünk, 1696-ban is azért fogadta el a grófi czimet, hogy a katolikusokkal szemben nagyobb erőt fejthessen ki.⁵⁾

Ime Cserei, sőt még Bethlen is kevésbbé tudják megőrizni higgadtságukat a más vallásuak iránt. De Apor sohasem ragadja meg a kiméletlenséget, hogy az indulat szavaiban öntse ki a hazafi fájdalmát, azt, mely az ország nyomorusága miatt nem válogatta a kifejezéseket azokkal szemben, kiket a szerencsétlen helyzet okozóinak tartott.

¹⁾ Historiája 255, 256. II.

²⁾ U. o. 284—286. II.

³⁾ U. o. 292. I.

⁴⁾ U. o. 293, 293. II.

⁵⁾ Önéletírása II. 153, 154. II.

Apor jellemének legszebb vonása a régi szokásokhoz való tántoríthatatlan ragaszkodás, a mi miatt a náj-módi leghevesebb ostromozója. Itt mindjárt helyre kell igazítanunk Garádi azon vádját, hogy Apor azért kárhoztatta a náj-módit, mert a civilizatiótól tartott.¹⁾ Korántsem s hogy így áll a dolog, azt magok a tények bizonyítják. Apor nem ok nélkül írta a Metamorphosis végén: „Nézd meg, negyvenkilencz esztendőől fogva az régi erdélyi szokástól, az melyet eszedben vehetsz az fen leirt erdélyi szokásokból, mely messze mentél, erdélyi ember: hitesd el magaddal, az következő negyvenkilencz esztendő az míg elfoly, ha úgy foly az erdélyi dolog az náj módi, új módi, rossz módi szerint, mint folyt az eltölt negyvenkilencz esztendő alatt, azokban az melyek még most folynak, semmit az te maradvád úgy nem folytat az, mint csak most is folynak az dolgok; azért Isten tudja, ir-e utánam valaki vagy sem; azért irám le, hogy midőn azok is lassan-lassan elmulnak, mégis az maradvánuk emlékezzenek meg régi alázatos együgyűségiben Erdélynek gazdagságáról, az náj-módi mellett való kolduságáról.“²⁾

E néhány szó hathatósan czáfolja meg Garádit; hiszen hol lehet itt látni a civilizatiótól való félelmet? Ám ha a civilizatiót az idegen szokások szolgálai majmolásában s a hazaiak teljes levetközésében, a nemzeti nyelv elhanyagolásában s az idegen szók fitogtatásában keresnők, akkor mondhatna igazat Garádi is, de így nem. Apor, a ki Kazinczy Gábor szerint — nem tudni, miért — a gyöngé ember gyarlóságaival és tévedéseivel van tele,³⁾ a mindennapi élet egyetlen egy nyilvánulását sem láthatta, hol a náj módi

¹⁾ Garádi Apor munkái ismertetésében. Budapesti Szemle V. k. 1866. évf. 189., 190. II.

²⁾ Apor munkái 443. l.

³⁾ Előszó, u. o. VII. l. Apor egész élete nem mutatja, hogy őt a gyöngé ember említett hibáival lehetne úgy vádolni, mint Kazinczy teszi, Hogy naiv, hiszékeny, annak okait ismerjük, azok a kor közös hibái, de ő életében következetes, meg lehetőszen kiméletes, mely tulajdonságokat mégis csak tekintetbe kell vennünk!

romboló hatása nem jelentkezett volna. A ragadós kór áramlata nem hagyott semmit érintetlenül, behatolt mindenhová, átjárt mindent és sorvasztó munkája meglátszott: kivetkőztette a nemzetet régi jó tulajdonságaiból, meglazította a család és társadalom kötelékeit, szóval egy új világra készítette elő az embereket. Csoda-e, ha Palócsay a keserves jelen ellen kelt ki, csoda-e, ha Apor a múlt emlékeiben keresett vigasztalást csalódással és mély fájdalommal eltelt bús szívének?

Apor a múltat feltárta, megmutatta ragyogó fényességét, mely mellett a jelen sötétsége annál feltűnőbb lehetett, megmutatta a régi egyszerűséget, természetességet, mely mellett a cifrázkodás, erőltettség annál nagyobb mértékben volt látható. Így az ellentétek szembeállításával, mit a gazdag múlt és koldus jelen nyújtottak, mint a római Cato jelenik meg előttünk.

Ám a múlt szép emlékei mellett a jelen képeit nemcsak élénk állította szerző, hanem nevetségesekké is tette. Tette pedig azzal a humorával, melylyel a náj módi szavait régiesen magyarázta. Az előforduló szavak nem nagy számmal vannak ugyan, de azon körülmény, hogy a közélet minden részében előfordulnak, megengedi azon gyanút, mely szerint sokkal nagyobb számban voltak ismereteseek.

Ezen szók és egyszersmind Apor magyarázata a következő:

Allapatréta (olla potrida=rák) = „Azt gondolta volna más, hogy *Alparétot* emlegeted.¹⁾

Baróka (paróka, álhaj) = „Más azt gondolta volna, hogy azt mondod, hogy *bak róka* megyen“.²⁾

Baxaméta (hangszer) = „Ha mondták volna az Baxaméta nótát, talán azt tudta volna, hogy *Baxafalvára* kell menni.“³⁾

¹⁾ Apor munkái 361. l.

²⁾ U. o. 331. l.

³⁾ U. o. 350.

Credenczia (pohárszék) = „Más talán azt gondolta volna, hogy *hiteles levélt* kérsz *credentia* nélkül.“¹⁾

Csukolata (csokoládé) = „Talán azt tudta volna, ha tudta volna, hol volna Kucsulatafalva Fogarasföldin, hogy az *kucsulási* patakból kínálod.“²⁾

Fájf tubák (pipadohány) = „Más azt gondolta volna, *fáj* valamid a *tubák miatt*.“³⁾

Glasz wein (pohár bor) = „Soha bizony nem tudta volna az, kitől kéri, *gaz vaját* kér-e vagy mit?“⁴⁾

Hunczfut = „Bezzeg az *husz fontot* értették volna régen.“⁵⁾

Karafina (edényféle) = „Más megharagudott volna, mert azt gondolta volna, hogy *kurafiázod*.“⁶⁾

Kávè („kell-e kávé“) = „Talán azt értette volna, *állj el* mellöle.“⁷⁾

Krepin (szövetféle) = „Hallgatta volna, hol *zörgetnek*.“⁸⁾

Minevét (táncznem) = „Talán más azt tudta volna, hogy azt kérded, ma *mit ett*.“⁹⁾

Paszománt = „Azt gondolta volna, hogy *Pázmánt* emlegeted vagy *Pázmántot* sz. István hadi vezérit.“¹⁰⁾

Piliárd (biliárd) = „Más azt tudta volna, hogy azt mondod, hogy a *pili* árt.“¹¹⁾

Rosólis = „Talán azt gondolta volna, hogy napfeljötté előtt *harmatot* (t. i. *ros solis*) szedtél s avval kínálod avagy *rozsból is sült* kenyérrel kínálod.“¹²⁾

Séza (a kocsinak egy faja) = „Azt gondolták volna, hogy oláhul szólasz s ez, azaz *ülj le*.“¹³⁾

Silgrod (teknősbéka) = „Ha akkor teknősbékát ettél volna, más egy pohár bort sem ivott volna veled; ha az mostani világ szerint mondottad volna: *silgrod*, elcsudálkozott volna, micsoda *szij-drót*ot emlegetsz.“¹⁴⁾

¹⁾ Apor munkái 325. l. — ²⁾ U. o. 321. l. — ³⁾ U. o. 355. l. — ⁴⁾ U. o. 325. — ⁵⁾ U. o. 415. l. — ⁶⁾ U. o. 325. l. — ⁷⁾ U. o. 321. l.

⁸⁾ U. o. 353. l. — ⁹⁾ U. o. 333. l. — ¹⁰⁾ U. o. 351. l. — ¹¹⁾ U. o. 430. l. — ¹²⁾ U. o. 321. l. — ¹³⁾ U. o. 361. l.

¹⁴⁾ U. o. 301. t.

Suppon (levesféle). = „Talán azt gondolta volna, hogy *zsúpon* akarsz feküdni.“¹⁾

Thé („Kell-e thé,“ herbathea) = „Talán azt tudta volna, hogy *tezed*.“²⁾

Tekel glaz (fődeles pohár) = „Talán azt értette volna, hogy *kötél gaz* kell.“³⁾

Tubák pixl (dohánytartó) = „Az ki deákul értett volna, azt gondolta volna s magyarázta volna, hogy *tubák szurkot* vagy *szurkos tubákot* kérsz.“⁴⁾

Ezen elismerést érdemlő ragaszkodása miatt Apor „az úttörő, a magyar sociologia kezdeményezője, mondhatni alapítója.“⁵⁾ Ő a ki két kor küszöbén élt s merengő szemével csak a letűnt múlt dicsőségén és fényén csüngött, nemcsak egyes tényekben mutatta be a régi és új kor közötti ellentétet, hanem élénk állította a régi társadalmi életet is, melyben több egyszerűség, de egyszersmind több barátság, őszinteség uralkodott. Apor épen azon jeleneteket válogatta ki, melyekben e tulajdonságok legmegkapóbban nyilvánultak. Midőn ezt tette, akkor szerzett újabb érdemet. A régi erkölcsök, szokások törhetlen bajnoka, a náj módi heves ostorozója feljegyezte számunkra őseink viselkedését azon időből, midőn még a német nem tett kezét Erdélyre. Talán sejtette, hogy jöhet idő, melyben az utódoknak felnyílnak a szemeik. A sejtelem valósult.

Apor, midőn 1743-ban néhány munkáját a guberniumnak beküldötte, azt kívánta, „hogy ezután mások dúsabb és hasznosabb munkákkal kedveskedhessenek.“⁶⁾ Ez azonban nem történt meg. A Károly király alatt bekövetkezett tespedés még nagyobb arányokat öltött Mária Terezia alatt. „A kegyes királynő“ — mint az egykoruak nevezik — sima politikájával vitte keresztül mindazt, a mi elődeinek nem sikerült. A nemzetet szép szóval, hizelgő kitüntetésekkel

1) Apor munkái. 330 l.

2) U. o. 321. l.

3) U. o. 325. l.

4) U. o. 354. l.

5) Élet és Irodalom 1884. évf. 228. l.

6) Élet és Irodalom 1884. évf. 226., 227. ll.

vitte lassanként a teljes elnémetesedés felé. II. József erőszakos és alkotmányellenes rendeleteire volt szükség, hogy nemzetnek szemei kinyíljanak s elővegye a rég eldobott nemzeti ruhát és szokásokat.

A közélet nemzeti erejének pangását megérezte az irodalom is, melynek — csak a történetírókat véve fel — egykor három oly kiváló képviselője volt, mint Apor, Bethlen és Cserei. A nemzeti nyelv általános használata megszűnt, a mindenütt uralkodó idegen szokások és nyelv a tespedés munkáját kiváltképen vitték előre. A nemzeti élet elernyed, a hazafiak hallgattak, némaság volt mindenfelé. Ez természetesen csakis a nemzeti élet és nyelv romlására történhetett. „A pontról — mondja egyik kiváló történetírónk — midőn már hatalmas lendületet vett, midőn nyelve fejlődött, irálya tisztult s a becses és sok részben kitünő munkáknak egész sorozatát tudjuk felmutatni, oda esett vissza, hogy tizedeken át egy-két magyar könyvet alig látunk megjelenni“. ¹⁾

Ilyen vonásokkal jelenik meg Apor; hibájául említhetők a rendszertelenséget, mely ugyan nem nagy mértékben meglátszik imitt-amott. Nem csoportosítja kellőképen mindazt, mi együvé tartoztk, de mindamellett nem lesz zavart s az összefüggés is nem sokat szenved. Leginkább meglátszik ez a *Lusus mundiban*, hol Apor családja történetével foglalkozik. Ő, a ki levelezésben állott Timon jezsuitával ²⁾ s korának tudományos mozgalmaiban részt vett, ³⁾ meleg szeretettel csüngött családja régi dicsőségén, s a rendszer

¹⁾ Szilágyi Sándor, Erdély irodalomtörténete különös tekintettel történeti irodalmára. Budapesti Szemle V. k. 1859. évf. 57. l.

²⁾ Levelezéseit Timon adta ki az „*Antiqua et nova Hungaria*“ cz. művében.

³⁾ Csik-Somlyón 1715. július 2-án az ő védnöksége alatt tartanak bölcséleti vitatkozást Szinder Bonaventura, Csátó Elek és Ács János szentferenczrendi atyák. E vitatételek (összesen 51) egy, sz. Józsefet ábrázoló képen láthatók a csiklázárfalvi r. kath. templomban.

hiányát iml'tt-amott még egy kis családi elfogultsággal is tetézi, mely azonban szintén megbocsátható.

Nem végezhetnők jobbal ezen értekezésünket, mint azon néhány szóval, melyet a *Lusus mundi* 112. lapján családjához intéz: „Nec mihi quidem sol plane Aporianus in nubem abiit; luxisset fors clarius, ni peccatum primi hominis in aliquorum cordibus regnasset. Age, ergo, posteritas, orto iam tantisper sole rursum Aporiano, ne patiaris eundem iterum ecclipsim pati.“

E szavakat megérté családjá, de meg nemzete is. Amaz kiváló hazafiakat ad a honnak, emez kegyelettel ragaszkodik e múlt emlékeihez s a jó öreg nyugodtan alhatik sirjában. Jós szavai — fájdalom — beteljesedtek ugyan, de a nemzet hasznára, tanulságára, melyet keserű tapasztalatok árán lehetett megszerezni. S a késő unokák igazat adunk Apornak, kinek porai fölött örökké virraszt a nemzeti Genius.

II. Adatok a lefolyt tanév történetéhez.

1. A tanév tartama.

A tanulók szeptember 1. 2. és 3-án iratkoztak be, összesen 361, kik közül 358 rendes, 3 magántanuló. A létszám gyarapodása a mult tanévhez képest 47.

Ez évben állittatott be az első párhuzamos osztály, miután a megelőző 4 éven át az I. osztályos tanulók létszáma a 60-at meghaladta, úgy hogy ez évben az I-ső osztályra már 89 tanuló jelentkezett.

Javitó vizsgát tett a tanév elején 23 tanuló; a polgári iskolából felvételi vizsgára jelentkezett 3 tanuló közül kettő sikerrel vizsgázott.

Szeptember 4-én igazgató a tanévet ünnepélyes „Veni sancte“-val nyitotta meg, mely után a gymnasium fegyelmi szabályai az egybegyűlt ifjuságnak a tanártestület jelenlétében felolvastattak, az előadások megkezdődtek s az ünnepek és engedélyezett szünnapok kivételével megszakítás nélkül folytak junius 15-ig. A VIII. osztálynak osztályvizsgálója május 15-én, az írásbeli érettségi vizsgát május 17-től május 21-ig, a vallástani érettségi vizsga május 22-én, a többi tárgyból junius 1. 2. és 3-án tartatott meg. A vallástani érettségi vizsgán Bodó Alajos püspöki biztos, a többi tárgyak érettségi vizsgálatán Kuncz Elek tanker. kir. főigazgató elnökölt, mely vizsgán az erd. kath. státust Györfly Gyula országgyűlési képviselő és az erd. kath. status igazgató-tanácsának tagja képviselte. A tanév végi vizsgálatok junius 16—25-ig folytak le. Junius 28-án „Te Deum“ és tanév záró ünnepély volt, melyen az iskolai bizonyítványok, a jutalmak és az „Értesítő“ kiosztattak.

2. Valláserkölcsei állapot.

A gymnasium ifjusága a pap-tanárok által naponként végzett szent misén, a téli hónapok kivételével, minden nap megjelent. Az év vásár- és ünnepnapjain a délelőtti istentiszteletet megelőzőleg exhortatíot hallgatott, melyet P. Kopatz I. Pátrik gymn. hitoktató tartott, továbbá részt vett a délelőtti isteni tiszteletekben is. A tanéven át Kisasszony napján, Mária szeplőtelen fogantatása ünnepén és Husvétkor gyónt és a legméltóságosabb Oltári szentséghez járult. A husvétgyónást és áldozást szent gyakorlatok előzték meg, melyeken a gymnasium tanárkara is megjelent és az ifjúsággal együtt példásan gyónt és áldozott. A tanártestület vezetése mellett résztvett az ifjúság az egyház körmeneteiben, valamint a paduai szent Antal tiszteletére 9 kedden át tartatni szokott búcsú áhitatosságban is. Mária ünnepein és vigiliáin a „Mária Társulat“ jelvényeinek elővitele alatt ünnepélyes ingressussal vonult az iskolából a templomba és onnan vissza. A másfél század óta fennálló dicséretes szokás szerint e tanévben is az ifjúság egy részét Mária neve napján épületes szertartások mellett, megelőző gyónás és áldozás után, avatta fel a „Mária Társulat“-ba Murányi Kálmán felcsik-kerületi főesperes-plébános; a felvételre dr. Kopatz I. Pátrik társulati elnök készítette elő az ifjakat.

Az ifjúság vallásos élete buzgó, erkölcsi viselete megfelelő volt, mihez hozzájárult a tanárok jó példáján kívül az, hogy e faluhelyen hiányzik az ifjúság erkölcsének megmételtyezésére szolgáló alkalom.

3. Egészségi állapot.

Két difteritis esetet kivéve, melyek felgyógyulással végződtek, gymnasiumunkat ez évben megkímélte a járvány, a betegedések jobbra könnyű esetek voltak, úgy hogy az egészségi állapot ez évben kielégítőnek mondható. A kettős finevelő intézetben lakó ifjúság egészségi állapotát, a tisztaságot és megfelelő élelmezést dr. Kolonics Dénes intézeti orvos gondosan ellenőrizte, a gymnasiumi ifjúságot idő-

közönkint megvizsgálta. Mély fájdalommal sujtotta gymnasiumunkat egy jóreményű növendékének Drágos Gyula VII. osztályos tanulónak tudóvész következtében történt elhunytá. Az örök világosság fényeskedjék neki!

4. Iskolai ünnepély és látogatás.

Gymnasiumunk ifjusága szent Katalin mint védszentje ünnepén szini előadást rendezett, melynek végén táncmulatság volt; a sikerült előadást nagy közönség élvezte; a begyűlt tiszta jövedelem az internátusi segély-alap javára fordított.

Márczius 15-én délelőtt ünnepélyes isteni tiszteleten volt az ifjuság, délután pedig nagy közönség jelenlétében felolvasás szavalati, ének és zenedarabokból álló előadást tartott.

A finevelő-intézet is védszentjének szent Mihálynak ünnepét az intézet nagytermében hagyományos szokás szerint ülte meg, melyen az igazgató az ifjusághoz buzdító beszédet tartott.

Az évváró ünnepen az ünnepélyes „Te Deum“ után az ifjuság szintén szavalati, ének és zenedarabokat adott elő.

Május 20—22-én Pál István igazgató tanácsi előadó meglátogatván gymnasiumunkat. beható vizsgálatai után következetes haladást constatált. Május 29., 30. és 31-én Kuncz Elek tanker. kir. főigazgató végezte hivatalos látogatását, meghallgatta az előadásokat, megtekintette a könyv- és szertárakat s a finevelő intézet helyiségeit, s a tapasztaltakról jegyzőkönyvet vétetett fel.

5. Személyzetiek.

E tanévre Balló István okleveles tanár felvételével a tanári létszám 14-re egészítettett ki. Az I-ső párhuzamos osztály beállítása folytán felmerült óra többletet a tanártestület helyettesítés útján töltötte be s a helyettesítési díjat nemes Csikvármegye nevelési alapja fedezte. Az állam folyó tanévre a csiksomlyói gymnasiumnak 4000 frt segélyt adott.

6. Fontosabb rendeletek és átiratok.

1896-ik év.

A gymnasium Csik-Szeredába vitele czéljából Csik-vármegye részéről megszavazott százezer koronára vonatkozólag a gymn. igazgató által tett jelentésre válasz 2256. püspöki szám.

Csathó János a természetrajzi és földrajzi szakra rendes tanárrá kineveztetik. 2254. püsp. sz.

A 4000 frt államsegély kiutaltatik 2309. püsp. sz.

Az „Értesítő“ kiadása költségeire a tanulmányi- és ösztöndíj alapból 30—30 frt utaltatik. 2798. püsp. sz.

A minősítvényi táblázatok felterjesztendők, a tandíjból 3% kezelési díj levonandó 2800. püsp. sz.

A m. kir. kataszteri felméréseknél üresedésben levő állomásokra pályázat hirdettetik 711. főigazgatói sz.

Az erd. kath. status tanárainak Csik-Somlyón tartott 1895/6. tanévi kongresszusáról felvett jegyzőkönyvére a status igazgató-tanácsa válaszol 2909. püsp. sz.

A vall. és közokt. miniszter a közoktatás állapotáról szóló XXV. jelentését megküldi 2433. min. sz.

A tankönyvek megbírálása, használása és engedélyezése ügyében kiadott rendelet. 1940. min. sz.

Ripka Ferencznek „Gödöllő a királyi család otthona“ cz. műve a tanári könyvtárnak megvételre ajánltatik. 718. főigazg. sz.

Balló István a magyar-latin tanszakra helyettes tanárnak kineveztetik. 3023. sz.

Egy párhuzamos I. osztály felállítása engedélyeztetik. 3362. püsp. sz.

Az igazgató-tanács alelnöke hivatalos látogatásáról felvett jegyzőkönyvre észrevételek tételnek. 3227. püsp. sz.

A dr. Hajdu Tibor és dr. Zoltványi Irén-féle Lélektan és Gondolkodástan behozatalára engedély. 3363. püsp. sz.

A gymnasiumot és finevelő intézetet érdeklő összes alapítványokról jelentés teendő. 3445. püsp. sz.

Dr. Váradi Antal „Legendák könyvét“ szerző a könyvtárnak ajándékozta 896. főigazg. sz.

A két tárgyhól bukott tanulók kérései legkésőbb július 8-ig beterjesztendők. 3606. püsp. sz.

Az igazgató zárójelentése elismerés mellett tudomásul vétetik. 3604. püsp. sz.

Püspök Excellenciája a név- és születésnapjára küldött üdvözlét kegyesen fogadja s a tanártestületre és ifjuságra atyai áldását adja. 3734. püsp. sz.

A kiállított tárgyak átvételéről intézkedés teendő. 4187. és 4358. püsp. sz. 1054. és 1150. főigazg. sz.

A minősítvényi táblázatok beterjesztésének idejére vonatkozó rendelet. 1048. főigazg. sz.

Popu Aurél naszódi gymn. VIII. oszt. tanuló az ország összes középiskoláiból kizáratik. 1074. főigazg. sz.

Az 1885/6. tanévi „Értesítő“-t a főtanhatóság tudomásul veszi s a kiállítás fáradságos munkájáért elismerését fejezi ki. 3996. püsp. sz.

Csik vármegyének a finevelő intézethez tett és Madár Imréről elnevezett 2000 frtos alapítványát a felsőbb tanhatóság elfogadja. 1820. igazgató-tanácsi sz.

Az igazgató-tanácsi jelentés és zárszámadás 1 példánya a tanári könyvtárnak megküldetik.

A parallel I. oszt. beállításával felmerült helyettesítések díját Csikvármegye fogja fedezni. 4382. püsp. sz.

Ha a tanulók az orsz. kiállítást megtekintették, erről jelentés teendő. 4476. püsp. sz.

Az orsz. statisztikai hivatal grafikonokat küld. 4725. orsz. statiszt. hivatali sz.

Az ellenőrző tanácskozásokon a tanulók megintésére és rovására vonatkozó intézkedés 4551. püsp. sz.

Az első Ferencz császár-féle alapítványra pályázat hirdettetik 67,286. miniszt. sz.

Az internátusi költségek fedezésére 370 frtot, a franczianyelv és zenetanítására 400 frtot utal Csikvármegye. 12,018. a. i. sz.

1897-ik év.

A középiskolák számára engedélyezett tankönyvek 55-ik jegyzéke megküldetik 4821. püsp. sz.

Petres András tanárnak az első tizedéves pótlék megadatik. 4827. püsp. sz.

Püspök Excellentiája az ujévi üdvözetet kegyesen fogadja és főpásztori áldását adja az ujévi munkálkodásra 1. püsp. sz.

A képzőművészeti Társulat millenniumi kiállításának katalógusát megküldi.

A gymnasiumi ifjuság kiránduló egyesülete alapszabályai helybenhagyási záradékkal megküldetnek. 73,394. miniszteri sz.

Szent Imre a gymnasium vedőszentjéül kijelöltetik, ünnepe a legnagyobb iskolai ünnepnek tekintendő. 410. püsp. sz.

A gymnasium története megírásáért a mélt. vall. és közokt. miniszter Bándi Vazul igazgatónak megelegetését és köszönetét fejezi ki. 111. és 1254. főigazg. 4832. püspöki sz.

Simonides Ödön, Nemes Dénes és Kovács Gábor kolozsvári unitárius gymn. tanulók az ország összes gymnasiumaiból kizáratnak. 7051. miniszt. sz.

A kadétiskolában való felvételre vonatkozó röpivek küldését jelzi a főtanhatóság. 586. püsp. sz.

A tanári szolgálati és fegyelmi szabályzatra, valamint a tanulók fegyelmi szabályaira vonatkozó módosításait a tanári testülettől a főtanhatóság bekéri. 1054. püsp. sz.

Az igazgató kezelése alatti alapítványokról a kimutató minden tanév végén az Értesítőben közlendő s az új alapítványok bejelentendők. 1006. püsp. sz.

Katonai iskolákba és magyar alapítványi helyekre pályázatok hirdettetnek. Főigazg. 209. sz.

Az erd. kath. status igazgató-tanácsa a statusgyűlés elé terjesztett jelentése XIV. pontján változtatásokat tesz. 1059. püsp. sz.

A tanuló ifjuság nyilvános multságokat csakis felsőbb tanhatóság engedélyével tarthat. 1141. püsp. sz.

Az egyházmegyei főtanhatósághoz alapítványért folyamodók kérelmei július 10-ig beadandók. 1072. püsp. sz.

A honvédségi Ludowika-Akadémiába és a cs. és kir.

hadapród iskolába való felvétel tárgyában pályázat hirdet-
tetik. 247. főigazg. sz.

A csiksomlyói jótékony nőegyesületnek püspök excel-
lentiája főpásztori köszönetét és elismerését fejezi ki a
gymnasiumnak ajándékozott értékes zászlóért. 1439. püsp. sz.

A f. tanévben tartandó torna-versenyre utasítás jön.
20,302. min. sz.

Az érettségi írásbeli vizsgálatok tételei megküldetnek
s a vizsga idejéül junius 1., 2. és 3-ika tűzetik ki. 242.
főigazg. sz. 1926. püsp. sz.

A Pallas Lexikon részletfizetésre ajánltatik. 380.
főig. sz.

A Lähner-féle intézet nyilvánossági joga jövő tanévre
is kiterjesztetik. 415. főig. sz.

A sátoralja-ujhelyi róm. kath. főgymnasium és a hajdu-
nánási ev. ref. gymnasium az 5. 6. osztályra nyilvánosság
jogot nyert. 421. főig. sz.

A Högyes Endre orvoskari dekán által szervezett
Emlék-könyv a gymn. könyvtárának megküldetik. 606. sz.

III. Tanári kar.

1. **Bándi Vazul**, egyházi, okleveles rendes tanár, gymnasimi, szeminariumi és internatusi igazgató; tanítja a bölcsészetet a VII. és VIII. osztályban heti 4 órában. Tanit 1873 óta.

2. **Balló István**, világi okl. h. tanár, tartalékos m. honvédhadnagy, az önképzőkör vezetője, az I. B. osztály főnöke, tanítja a magyar nyelvet az I. B. V., VI., VII. a latint az I. B. osztályban. Heti óráinak száma 22. Tanit 1895 óta.

3. **Csató János**, egyházi, okl. rendes tanár, a természetrajzi szertár és a botanikus kert őre, a kirándulási egyesület elnöke, a VI. osztály főnöke, tanítja a hittant a II., III. és V. osztályban, a természetrajzot a IV., V. és VI. osztályban. Heti óráinak száma 18. Tanit 1892 óta.

4. **Glósz Miksa**, világi, okl. rendes tanár, a tanári könyvtár, az érem- és régiségtár őre, az V. osztály főnöke; tanítja a latint az V. és VIII., a görögöt az V. és VII. osztályban. Heti óráinak száma 21. Tanit 1874 óta.

5. **Haydn J. Hugó**, világi, okl. rendes tanár, az ifjúsági könyvtár-őre, tantestületi jegyző, tanítja a német nyelvet a III—VIII. osztályban. Heti óráinak száma 18. Tanit 1882 óta.

6. **Jakab Antal**, világi, okl. rendes tanár, a VIII. osztály főnöke, tanítja a mennyiségtant, az I. B. II., IV., VIII. a természettant a VIII. osztályban. Heti óráinak száma 19. Tanit 1879 óta.

7. **Kassai Lajos**, egyházi, okl. rendes tanár, az I. A osztály főnöke, internatusi felügyelő; tanítja a magyar

nyelvet az I. A. IV. és VIII. osztályban, a latin nyelvet az I. A. osztályban. Heti óráinak száma 20. Tanit 1886 óta.

8. **P. Kopatz Patrik**, szent Ferencz-rendi áldozár, jogosított rendes tanár, a Mária társulat elnöke, gymn. exhortator, a IV. osztály főnöke, tanítja a hittant az I. B. a IV., VI., VII. és VIII., a latint a IV. osztályban. Heti óráinak száma 18. Tanit 1880 óta.

9. **Nagy István**, egyházi, jogosított rendes tanár, finőveldei aligazgató, a III. osztály főnöke, a kölesönkönyvtár őre; tanítja a magyar nyelvet a III. osztályban, a latint a III., VI. és VII. osztályban. Heti óráinak száma 20. Tanit 1870 óta.

10. **Pap András**, világi, okl. rendes tanár, tanítja a földrajzot az I. B. a történelmet a IV., V. és VIII., a görög-pótlót, a VII. és VIII. osztályban. Heti óráinak száma 17. Tanit 1879 óta.

11. **Pál Gábor**, világi, okl. rendes tanár, a VII. osztály főnöke, a természettani szertár őre, a zenede pénztárnoka, tanítja a mennyiségtant az I. A. a III., V., VII., a természettani és mennyiségtani földrajzot a III. és a természettant a VII. osztályban. Heti óráinak száma 19. Tanit 1876 óta.

12. **Petres András**, világi, jogosított rendes tanár, a II. osztály főnöke, tanítja a magyar nyelvet a II., a latin nyelvet a II., a görög nyelvet a VI. VIII. osztályban. Heti óráinak száma 21. Tanit 1877. óta.

13. **Szász Károly**, világi, okl. rendes tanár, a történelem-földrajzi muzeum őre, tanítja a földrajzot az I. A. a történelmet a III. V. VI. osztályban, a politikai földrajzot VII., a görög-pótló magyart az V. és VI., szépirást az I. és II. osztályban. Heti óráinak száma 20. Tanit. 1877. óta.

14. **Sipos Sándor**, világi, jogosított tanár, a rajzeszközök őre, tanítja a rajzoló geometriát, az I—VI., a görög-pótló rajzot az V—VIII. osztályban. Heti óráinak száma 22. Tanit 1872 óta.

15. **Korber Imre**, világi, a torna- és zeneeszközök őre, tanítja az éneket, zenét, tornát és franczia nyelvet az I—VIII. osztályban. Heti óráinak száma 22. Tanit 1889 óta.

IV. A bevégzett tananyag.

I. Rendes tantárgyak.

I. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: az A-ban **Kassai Lajos**, a B-ben **Balló István**.

Hittan, heti 2 óra. Az ember rendeltetése és vég-célja; a hit; az apostoli hitvallás 12 ágazata; Istennek tiz és anyaszentegyház öt parancsa; a bűnök-, erények-, szentségek- és szentelményekről szóló tan. Részletek a kath. egyház történelméből. — Tankönyv: Egri Közép Katekizmus.

Tanította: **P. Kopatz Patrik**.

Magyar nyelv, heti 6 óra. a) Elbeszélő prózai és költői olvasmányok, különösen népmese, klasszikus mythosz, magyar történelmi monda, a földrajz és természetrajz köréből. Az olvasott darabok tartalmának magyarázása és elbeszélése. Versek szavalása. b) Nyelvtan. Egyszerű mondat és mondatrészek. A teljes alaktan. Szóképzés. c) Két hetenkint egy isk. dolgozat. Kézikönyv Dr. Szinnyei J. Kisebbségi Magyar nyelvtana, és Olvasókönyve.

Tanította: az A-ban **Kassai Lajos**.
a B-ben **Balló István**.

Latin nyelv, heti 7 óra. Olvasás: névragozás, melléknevek fokozása, névmások, számnevek, a „sum“ igének és a 4 rendes ige ragozás. A nyelvtan egyes részeinek megfelelő gyakorlatoknak és 36 mesének fordítása. Emlézve: Taurus et Musca. Sol et stella. Poena rixae. Vacca, capra, ovis et leo. Pastores et lupus. Het. 1 isk. dolgozat. — Kézikönyv: Dr. Szamosi János: Latin Nyelvtana és Olvasókönyve.

Tanította az A-ban **Kassai Lajos**.
a B-ben **Balló István**.

Földrajz, heti 4 óra. Tankönyv: Visontay-Borbás: „Földirat.“ Lange-Cherven: Iskolai atlas. Tananyag: Általános földrajzi alapfogalmak, a magyar állam, az osztrák császári birodalom és Európa többi államainak földrajza, a legjellemzőbb állat-, növény- és ásványvilág ismertetésével, főbb tekintettel a térkép készítés elsajátítására.

Tanította: az A-ban Szász Károly.
a B-ben Pap András.

Számtan, heti 3 óra. Tizes számrendszer. Római számjegyek. A négy alapművelet egész számokkal, tizedes és közőnséges törtekkel. Különböző mértékek és pénznemek és pénznemek ismertetése. Kézikönyv: Dr. Mocnik F. és Dr. Schmidt. Á.: Számtan.

Tanította: az A-ban Pál Gábor.
a B-ben Jakab Antal.

Rajzoló geometria, heti 3 óra. Kk.: Fodor L. és Dr. Wagner A. „Rajzoló Planimetria“. Planimetriai idomok különböző tételei, geometriai ornamentális rajzolás, egyenes és görbealaku idomok. táblarajz után rajzeszközökkel és szabadkézzel.

Tanította: Sipos Sándor.

Szépírás, heti 1 óra. Nagy S. szépírás mintái után, magyar folyóírás és a német írás alapvonalai, a szépírás szabályainak magyarázata mellett, táblai előírás nyomán.

Tanította: Szász Károly.

II. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: Petres András.

Hittan, heti 2 óra. A külső isteni tisztelet szüksége. A szent helyek, idők, egyházi készletek, és az isteni tisztelet szent cselekményei. Tk. Pokorni Emanuel: Katholikus Szertartástana.

Tanította: Csató János.

Magyar nyelv, heti 5 óra. Az I. osztály tananyagának ismétlése. Határozók, ragos és névutós határozók, összetett, mellérendelt, alárendelt és többszörösen összetett mondatok. Prózai olvasmányok: A kevély császár. A két hű barát. Erdei kunyhó. Éste. Hogyan fogott a huszár ellenséget? Géza fejedelem megtérése. Szent István király. Korona és kard. Görög-perzsa háborúk. A tülevelű fák. A koldus gyermek. A magyar alföldi puszták. A Tisza. A Balaton partján.

A tatárjárás. Deák Balázs és a kiesett kerékszeg. A magyar keresztes hadjárat. Kálmán és utódai. Külföldi gyümölcsfák. Leonidász. Nagy Sándor és orvosa. Egy pár papucs. Az arany bulla. Salamon király és a hercegek. Szent László és a kunok. Költői olvasmányok : Szent László füve. A rab. Diós-Győr. Kenyérkő. Éji látogatás. A gazdag. Születünk. Alkony. Emléztet darabok : A pusztta télen. A búvár Kund. Isten hozzád. Tavasszal. A megfagyott gyermek. Alkony. IV. Béla. Kéthetenként egy iskolai írásbeli gyakorlat. Tk. Dr. Szinyeyei József Iskolai Magyar Nyelvtana és Olvasókönyve.

Tanította : **Petres András.**

Latin nyelv, heti 7 óra. Az első osztály tananyagának ismétlése mellett az igék ragozása és áttekintése perfectumok és supinumok szerint. Rendhagyó, hiányos és személytelen igék. Elöljárók, határozók és kötőszók. Indulat-szók. Szóképzés. Olvasmányok : Pavo et Juno. Saturnus et Cuculus. Corvus et vulpes. Cervus ad fontem. A tavasz. Asinus et vulpes. De vitiis hominum. Canis fidelis. Musca et equus. Leo et vulpes. A holló és a róka. A fülemüle és a tengelicz. Leo, asinus et vulpes. Climax. Agricola et filii. Juppiter és a békák. Leo et mus. Asinus pelle leonis indutus. Gallus. Pica et columba. Lupus et haedus. Vulpus et ciconia. Mures et felis. Canis Carnem ferens. De septem Romanorum regibus. De Argonautis. Herculis duodecim labores. De bello Trojano. A farkas és a kecske. A háládatlan kigyó. Ki a barát? A kakuk és az ölyv. Merkur és a favágó. Az oroszlánbőrbe öltözött szamár. A medve és a méhek. Secessiu plebis in Sacrum montem. Coriolanus. Veji Capti. Falerii Capti. Az agg oroszlán. A páva és daru. A hazug fiu. A szarvas a forrásnál. A szolgálók és a kakas. Emléztet darabok : Pater et filius I. II. Stephanus et Martinus. A „De Argonautis“ című részből 23 sor. Secesio plebis in Sacrum montem. Hetenkint egy iskolai írásbeli gyakorlat. Tk. Dr. Szamosi János Latin Nyelvtana és Latin Olvasókönyve.

Tanította : **Petres András.**

Földrajz, heti 4 óra. Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália földrajza, oro-, hydro- és ethnographiai tekintetben, a természeti tárgyak kiváló figyelembe vétele mellett. Tan-
könyv : Visontai-Borbás.

Tanította : **Csató János.**

Számtan, heti 4 óra. Az I. osztály tananyagának ismétlésevel kapcsolatosan számolási rövidítések és korlátolt

pontosságú eredményhez vezető számtani műveletek. Közönséges tört átváltoztatása tizedes törtté és viszont. Egyszerű arányok és aránypárok. Hármasszabály. Százalék számítás száztól, százra és százban. Havonként két iskolai írásbeli dolgozat. Kézikönyv: Mocknik-Schmid: „Számтан.“

Tanította: **Jakab Antal.**

Rajzoló geometria, heti 3 óra. Stérometriai elemek. Kézik. Fodor L. és dr. Wagner A. „Rajzoló Stérometria.“ Egyszerűbb testidomok szemléltetése, ábrázolása, rajzolása, hálózata és modelljeinek elkészítése. Planimetria ornamentális rajzolás táblarajz után sodrony- és bádogtestminták távlati rajzolása, árnyékolva.

Tanította: **Sipos Sándor.**

Szépírás, heti 1 óra. Nagy S. mintái után. Kalligraphiai magyar és német folyóírási gyakorlatok, kellő magyarázatok mellett, táblai előírás után.

Tanította: **Szász Károly.**

III. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: **Nagy István.**

Hittan, heti 2 óra. Tankönyv: Róder F. „Ó és Ujszövetségi bibliai történetek“. I. r. Tananyag: az ó-szövetség története.

Tanította: **Csató János.**

Magyar nyelv, heti 3 óra. Az egyes beszédrészek ismételése után a mondattan egészen. Prózaí Olvasmányok: Égi háború. Egy régi udvarház. A magyar becsületszó. Mátyás király udvara. A mohácsi vész. A tűzokádó hegyek. Az északsark vidékek lakói. A rómaiak mindennapi élete. Költői olvasmányok: Zivatar. A félkezű koldus. Kont. Hunyadi. Mátyás (népmonda). Mátyás király Gömörben. A tudós. Szózat. Mátyás anyja. Ezek emlézése és szavalása. Kéthetenként egy iskolai írásbeli dolgozat. Tank. ifj. Szinnyei József „Rendszeres magyar nyelvtana és olvasókönyve“ III. r.

Tanította: **Nagy István.**

Német nyelv, heti 4 óra. Az alaktan megfelelő gyakorlatok alapján. Olvasmányok: Der Morgen. Der Abend. Der Frühling. Der Sommer. Der Herbst. Die halbgefüllte Flasche. Das Lamm im Walde. Ein theures Kopf und ein wohlfeiler. Die hirtentöte. Der Hirsch und die Mücke. Der

Blinde und der Lahme. Der Fuchs und die Weintraube. Die drei Brüder. Der Wolf und der Mensch. Des Königs Minister. Frisch gewagt ist halb gewonnen. Müsziggang ist allar Laster Anfang. Die Fahrt der Argonauten. Heracles Jugend und erste Thaten. Költemények: Der Fuchs. — An den Mei. Der Grenadier, emlézve. Kéthetenként egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézikönyv Felsmann J. „Német nyelvtana és gyakorló könyve.“ I. k.

Tanította: **Glósz Miksa.**

Latin nyelv, heti 6 óra. A szótan főbb vonásokban való ismétlésével egyidejűleg felvétel, a mondatrészek egyeztetése, az esettan és a viszonzyszók, a főnevek, melléknevek és névmások. Olvasmányok: Róma története. A királyok kora. A köztársaság kora. Költői olvasmányok: Lupus et agnus. Canis per fluvium carnem ferens. Vacca et Capella. Ovis et leo. Lupus et gruis. Vulpes et Corvus. Canis fidelis. Rana rupta et bos. Leo senex, aper taurus et asinus. Musca et mula. De vulp et uva. Viatores et latro. Calvus et Musca. Vulpes et Caper. Phaedrus meséiből 6 dbt emléttetett is. Minden héten egy iskolai írásbeli gyakorlat. Tankönyv: Dr. Szamosi János „Latin Mondattan“-a és Elischer József „Olvasókönyv“-e.

Tanította: **Nagy István.**

Történelem-földrajz, heti 4 óra. a) Történelem. Magyarország története a honfoglalástól az 1867-iki kiegyezésig; különös tekintettel hazánk művelődési és alkotmányos viszonyaira. Kézikönyv: Ribáry „Magyarország története“. — b) Földrajz. Az osztrák-magyar monarchia földrajza. Mindkettőnek hegy és vízrendszere. Magyarország vármegyéi és az osztrák örökös tartományok egyenkint. A legnevezetesebb községek felemlítése után népességi viszonyok, vallás, mezőgazdaság, ipar, közlekedés, kereskedelem, szellemi műveltség, alkotmány, törvényhozás és közigazgatás. Tankönyv: Cherven „Az Osztrák-Magyar monarchia földirata“.

Tanította: **Szász Károly.**

Mathematikai és physikai földrajz, heti 2 óra. Physikai előismeretek: természet, erő, gravitatio, a föld vonzása, a nehézség hatása, súlypont, cohaesio, halmazállapot. A folyadék tulajdonságai közül: fenéknymás, oldalnyomás, közlekedő csövek, felfelé gyakorolt nyomás. A levegő nyomása s nyomásának meghatározása. A hőről: hőmérséklet, hőmérők, áramlás, halmazállapot változások. A fényről: a fény egyenes vonalú terjedése, visszaverődése, törése és

a szinszóródás. A lencse, a nagyító és a messzelátó megismertetése. A delejes és villamos tüneményekből: a delejes vonzás törvénye, az iránytű, dörzsölés és osztatás által keltett villamosság és ezek alapján a légköri villamosság. Érintkezésből származó villamosság és ennek alapján Morse távirója és a telephon. A matematikai földrajz elemei: a föld alakja, ábrázolása. Szárazföld, víz, levegő. Az égboltozat látszólagos mozgása, a föld mozgása saját tengelye és a nap körül. Földünk állása a naprendszerben. Kézik. Scholtz Albert és Ráth Arnold: A matematikai és physikai földrajz elemei.

Tanította: Pál Gábor.

Számтан, heti 3 óra. Az összetett arányok és aránypárok. Összetett hármasszabály. Kamatszámítások. Leszámolás. Időhatárszámolás. Egyszerű és összetett vegyítési szabály. Láncszabály. Kéthetenként 1 isk. írásbeli dolgozat a legközelebb tárgyalt tananyag köréből. Kk. Mocknik-Schmidt: Számтан.

Tanította: Pál Gábor

Rajzoló geometria, heti 2 óra. Constructiv Planimetria. Kézik. Fodor L. és dr. Wagner. A. A planimetriai nevezetesebb idomok kibővítése, fontosabb constructiv feladatok; továbbá az idomok és a természetben a területek felmérése, ábrázolása és meghatározása mérő asztallal.

Tanította: Sipos Sándor.

IV. OSZTÁLY.

Osztályfőnök P. Kopatz Patrik.

Hittan, heti 2 óra. Az új szövetség története. Tankönyv Róder Florent: Új szövetség története.

Tanította: P. Kopatz J. Patrik.

Magyar nyelv, heti 4 óra. Tárgy: Az egyszerű és szép irányú kellékei, megfelelő olvasmányokkal. A hangsúlyos és időmértékes vers ismertetése. Olvasmányul s beható fejtegetésül Arany Toldija. Kéthetenként 1 isk. írásbeli dolgozat. Emlézésül több válogatott költemény. Tankönyv. Névy László. „Stilisztika I. r.” és Arany Toldija, magyarázza Lehr Albert.

Tanította: Kassai Lajos.

Német nyelv, heti 3 óra. Az alaktan folytonos ébrentartása mellett a mondatтанból a szóegyeztetés, szóvonzat,

szórend, igeidők és módok használata, megfelelő gyakorlattal. Olvasmányok : Der Gotteskasten. Der kleine Friedensbote. Einer oder der andere. Der Fischer. Meister Hämmerlein. Deutsche Treue. Kaiser Karl in der Schule. Der fromme Graf von Habsburg. Die Einkehr. Swert und Pflug. Der Reisende. Der Vater und die drei Söhne. Der Herbst. Der Winter. Ein Blumengarten im Frühling. Der Sommermorgen. Die belohnte Redlichkeit. Graf Richard Ohnefurcht. Der getreue Eckart. Die Kapelle. Der Vater und die drei Söhne. Die belohnte Redlichkeit. Die Kapelle. Emlézés. Kéthetenkint egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézikönyv : Felsmann J. „Német nyelvtana“ és „Deutsches Lesebuch“ II. k.

Tanította : **Haydn J. Hugó.**

Latin nyelv, heti 6 óra. Az igeidők és módok. A mellékmondatok. Az infinivus. Gerundium és gerundivum. Supinum. Participium. Kötszók. A szórend. Prozodia és metrika. Olvasmányok. Liviusból : A plebeiusok és patricziusok egyenetlenkedése. A decemvirek. Ovidiusból : Romulus és Remus megmentése. Remus halála. Gabii városának bevétele. A Fabiusok veszte. Phaëton 1—225 v. „Dedalus és Icarus“. Hetenkint egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézikönyv : Dr. Szamosi János „Latin mondattana“ Elischer J. „Latin olvasókönyve“ és Pirhala „Latin gyakorló“.

Tanította : **P. Kopatz J. Pátia.**

Történelem, heti 3 óra. A keleti népek és görögök történelme egészen ; a rómaiaké a császárság felállításáig. Tankönyv : Vaszary Kolozs Világtörténelme. I. r.

Tanította : **Pap András.**

Algebra, heti 3 óra. Alapfogalmak. A négy alapművelet egész algebrai számokkal, a szorzásnál kiterjeszkedve a kéttaguak négyzetének és köbének kiképzésére s az osztásnál a geometriai haladvány ismertetésére. Tényezők felbontása, legnagyobb közös osztó s legkisebb közös többsz. A négy alapművelet törtszámokkal. Elsőfoku egyismeretlenű egyenlet. Havonkint 1 isk. írásbeli dolgozat a megelőzőleg tárgyalt tananyag köréből. Kk. Mocnik-Klamarik-Wagner Algebra.

Tanította : **Jakab Antal.**

Rajzoló geometria, heti 2 óra. Constructiv Planimetria szerkesztések, testmértani alaptételek tárgyalása. Ellipsis, hyperbola és parabola — származása, szerkesztése s külö-

böző tételei. A pont, egyenes és görbe vonal, szög és lapidomok s testek ábrázolása, helyzete és projectioi a síkon. Építmények, homlok és alaprajzok és azok átmetszeteinek ismertetése.

Tanította : **Sipos Sándor.**

Természetrájkz, heti 3 óra. Tankönyv Kriesch-Koch : „Ásvány-, kőzet és földtan.“ Az alapvető vegytani elemi ismeretek megszerzése után az ásványok alaki, physikai és vegyi tulajdonságainak ismertetése. A leíró ásványtan. Egyszerű és összetett kőzetek. A földtanból a korok és a földtani alakulások tényezőinek ismertetése. Kedvező időben geologiai kirándulások.

Tanította : **Csató János.**

V. OSZTÁLY.

Osztályfőnök : **Glósz Miksa.**

Hittan, heti 2 óra. A kath. vallás alaptana, nevezetesen : Jézus istensége és a róm. kath. egyház isteni tekintélyének bebizonyítása. Kk. Dr. Wappler Antal : A kath. egély. tankönyve. I. rész.

Tanította : **Csató János.**

Magyar nyelv, heti 3 óra. A szép irány kellékei. A szerkezet törvényei ; az anyaggyűjtés, a tétel kidolgozása, az előadás főbb formái. Vázlatok készítése. A prózai műfajokat megvilágító olvasmányok. A magyar balladák olvasása és fejtegetése. Szavallatok. Havonként egy házi írásbeli dolgozat. Kézikönyv : Névy László „Stilisztika“ II. r. Greguss Ágost és Beöthy Zsolt „Magyar balladák“.

Tanította : **Balló István.**

Német nyelv, heti 3 óra. Herder Cid-románczaiból 1—9., 15—18., 21—39., 42—48., 50—56., 62—70. Prózai olvasmányok : Karl d. Grosze, Das Ritterwesen, Die Auswanderung der Schweitzer, der Sängerkrieg a. d. Wartburg, Araber in Spanien, Nagy. négy. ford. Fay. A. 15 meséje. Szavallatok. Havonként egy iskolai írásbeli dolgozat, fordítás magyarról németre. T. k. Heinrich : „Herder Cid-románczai“ és Harrach J. „Német olvasókönyv“. III. R.

Tanította : **Haydn J. Hugó.**

Latin nyelv, heti 6 óra. Kézi könyv : 1. „Titi Livii ab urbe condita“ edidit Stephanus Dávid. Vol. I. Libros XXI—

XXV. continens. 2. „Anthologia latina“ Pirchala Imre III. kiadás. Olvasmányok: *Liviusból* a XXII. és XXIII. könyvből szemelvények; az Antológiából: *Cn. Naevius és Qu. Ennius*: Saját sirjára. *G. Vallerius Catullus-ból*: Lesbia verebének halálára. Hymnus Dianára. A hajó dicsérete. Panasz. *Furius* Lakodalmi dal. Ariadne panasza. *Vergiliusból*: A szükség élesíti az emberek találékonyságát. A zivatar. *Horatiusból*: Vergiliushoz. Tavaszi dal. Élethőlcesség. Hála a muzsának. Mulandó tavasz, Mulandó élet. A rómaiakhoz. Kiki elégedetlen a maga sorsával. *Albius Tibullusból*: A költő boldogsága. Ambarvalia ünnepe. *Sextus Propertiusból*: A költő műve halhatatlan. *Ovidiusból*: A költő halhatatlan. A vizözön Arion. *M. Valerius Martialisból*: Arria és Paetus Marcus Antoniusra. Egyezünk meg. Julius Martialis birtoka. Emlézve: Livius XXII. könyvéből a 10. és 11. fejezet. Vergiliushoz. Ambarvalia ünnepe. Julius Martialis birtoka. Kéthetenként egy írásbeli iskolai dolgozat. Szemléltetés Baumeister Rich és egyéb művek nyomán. Extemporálék. Régiségtanból a hadügy.

Tanította: Glósz Miksa.

Görög nyelv, heti 5 órában. Kézi könyv: Dr. Szamosi János Görögnyelvtan és Olvasó könyve. Az attikai alaktanból a mi végzetű igékig. Olvasmányok: Az összes egyes gyakorlatok. Erkölcsei mondások. Az anyaország és a róka. A szegény asszony tyukja. A hangyák és a tücsök. Ki erősebb? Anekdoták a scholasticusról. Bellerophon hős tettei. A három alvilági bíró. Anachasis mondásai. Tantalos. Cleobis és Biton. Achilles mint gyermek. Az ifjabb Cyrus szemlét tart. Prometheus és Deukalion. Az aggastyán és a halál. A gólya és a darvak. A szamár árnyéka. Demades a szónok. Az idegen tollakkal ékeskedő csóka. A földmivelő és fiai. A jámbor Aeneas. A sabin nők elrablása. Dionysos és a tengeri rablók. Tisztelet az öregeknek. Az argonauták. Emlézve: „Erkölcsei mondások“. „Bellerophon hős tettei“ és „Tisztelet az öregeknek“. Kéthetenként egy írásbeli iskolai dolgozat. Szemléltetés az összes rendelkezésünkre álló művek nyomán.

Tanította: Glósz Miksa.

Görögötpótló tanfolyam. Magyar irodalmi olvasmányok, görög irodalom és művelődés történelem. Heti óraszám 2. Kézikönyvek: Dr. Jancsó Benedek. Magyar irodalmi olvasmányok. — Szilasi Mór. Szemelvények Thukydidesből. Olvasmányok: A Hunyadiak kora, Salamontól. Baróti Szabó

Dávidtól : Egy ledőlt diófához ; Rajnistól : Egy igaz magyar ruhába öltözött leánynak képéről ; Révaitól ; A lélek halhatatlansága ; Virágtól : Változás. Lantomhoz, Bátorítás, A bölcsről, Nunkovits György emlékezete ; Berzsényi nevezetesebb ódái mind. Kazinczy és Berzsényi levelezéseiből 19 levél. — Kölcsény szónoki műveiből : Védelem P. J. számára, Magyar játékszin, Emlékbeszéd Kazinczy felett, Emlékbeszéd Berzsényi felett, A magyar nyelv ügyében. — Kármán műveiből, Urania, A nemzet csinosodása, Remekek a düsseldorfi képpalotában. Tukydidésből : II. könyv, VI. és VII. könyv. Emlézésül : Berzsényinek 3 költeménye. Három írásbeli házi dolgozat.

Tanította : Szász Károly.

Történelem, heti 3 óra. a) Az ó-kor történelméből a római császárság kora a nyugat római birodalom bukásáig. (476.) b) A középkor története. A népvándorlás korszakától a fölfedezések korszakáig. (1492.) Tankönyv. Vaszary Kolos. „Világtörténelem”. II. rész.

Tanította : Pap András.

Mennyiségtan, heti 4 óra. a) Algebra h. 2 óra. A több ismeretlenű határozott egyenletek megfejtési módjai. A határozatlan egyenletek megfejtésének osztási módja. Hatványmennyiségek : a kéttaguak magasabb hatványai ; Pascal-féle háromszög és ezzel kapcsolatban a számtani haladvány ; a több taguak 2-ik és 3-ik hatványra emelése. Gyökmennyiségek : a gyökvonás fogalmából folyó tantételek, négyzetgyök és köhgyök kivonása és ezzel kapcsolatban a négyzetes egyenletek megfejtése. b) Mértan heti 2 óra. A pláanimetria. Havonként 1 iskolai írásbeli dolgozat az eltárgyalt tananyag köréből. Kk. Mocnik-Klamarik-Wagner : Algebra és Mértan.

Tanította : Pál Gábor.

Természetrajz, heti 2 óra. Az organographia fogalmai. A növények szövettana. A nevezetesebb virágtalan és virágzó növények ismertetése és rendszerbe foglalása. Kirándulások növénygyűjtésre és munkálatok a botanikus kertben. T. k. Kriesch-Simkovich „A növénytan iskolakönyve”.

Tanította : Csató János.

Szabadkézi rajz, heti 2 óra. Mint a görög-nyelvet helyettesítő tárgy. Általában a diszitmények körvonalai, az árnyékolt és világított rész különböző fokozatainak általános

ismertetése. Görög, arab, goth és középkori stilú síkdisztmények, továbbá stilizált levelek, szalagdiszek és virágok rajzolása falitáblák után.

Tanította: Sipos Sándor.

VI. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: Csató János.

Hittan, heti 2 óra. Isten léte és tulajdonai, a Szent-háromság tana. Az angyalok, anyagvilág és az ember terem-tése. Az összülok bünbeesése, a bün következményei, az emberi nem megváltásának ígérete, teljesedése, az ember ujjaszületése, megszentelése, a szentségek és szentelmények által. A négy utolsó dolgokról szóló tan. K. k. Dr. Wappler: A kath. egy. tankönyve. II. r.

Tanította: P. Kopatz J. Pátrik.

Magyar nyelv, heti 3 óra. A drámai költészet elmé-lete, a történetírás, szónoki beszéd és értekezés elmélete és története. Olvasmányok: Mutatványok a régibb és újabb történetírókból, Kölcsy, Eötvös, Deák, Kossuth, gr. Széche-nyi beszédeiből; Molière „A tudós nők”; értekezések. Sza-valatok. Havonként egy házi írásbeli dolgozat. T. k. Névy L. „Rhetorika“, „Olvasókönyv a retorikához“ és Molière „A tudós nők“.

Tanította: Balló István.

Német nyelv, heti 3 óra. Bürger, Goethe és Schiller életrajzának, a német ballada és románcz fejlődésének is-mertetése után olvastattak: Lenora. Der wilde Jäger. Das Lied vom braven Mann. Der Lootse. Der Fischer. Lied des Fischerknaben. Erbkönig. Mignon. Der Sängcr. Der Zaubcr-lehrling. St. Peter mit der Geiss Die wandelnde Glocke. Psaumis und Puras (Kopisch). Der Szekler Landtag (Cha-misso). Hans Euler (Seidl). Eine Wildschützengeschichte. Der Seiler von Fürfeld. Die erste Seeschlacht der Römer. Erste Olynthische Rede. Des Pericles Leichenrede. Denkrede auf Jean Paul Magyarrol ném. ford. „Thukydides.“ (Hunf. P. T. O. T.) Szavalatok. Havonkint egy iskolai írásbeli dol-gozat, fordítás magyarrol németre. K. k. Heinrich G. „Né-met balladák és románczok“ és Deutsches Lehr und Lese-buch. I. K.

Tanította: Haydn J. Hugó.

Latin nyelv, heti 6 óra. Olvastatott Sallustius Jugur-thájából 60 fejezet; Vergilius Aeneisének II.—III. könyve;

Cicerónak Catilina ellen II. beszéde. Emléztetett Jugurthából 14 fejezet; Vergilius Aeneisének II. könyvéből 18 vers. Sallustiusból 6 fej. és Cicero II. Catillina ell. beszédből 2 fejezet. A rómaiak vallása. Szemléltetés Rich és Bameister nyomán. Kéthetenként egy isk. dolgozat. K. k. Sallust ed. Holub M. Vergil. ed. G. Némethy. Cicero ed. Steph. Dávid.

Tanította: **Nagy István.**

Görög nyelv, heti 5 óra. Az V. osztály tananyagának ismétlésével kapcsolatban felvettük az „omega“ és „mi“ végzetű igék rendes és rendhagyó alakjait; továbbá az ékezeteket és a mondattant főbb vonásokban. Olvasmányul Xenophon Anabasisából következő részek szolgáltak: Az ifjabb Cyrus. Vonulás a király ellen. A kunaxai ütközet. Cyrus jelleme. (Anab. I—V. k.) Emléztett részek; I. 1—31. III. 1—26. IV. 1—5. Tk. Dr. Szamosi János „Görög nyelvtan“-a és Horváth-Elischer Xenophon Chrestomathiája. Havonként két iskolai írásbeli gyakorlat.

Tanította: **Petres András.**

Görögpótló tananyag. Magyar irodalmi olvasmány, görög irodalom és művelődési történelem, heti 2 óra. A görög állam régiségek rövid ismétlő áttekintése után a görög vallás és művészet. Olvasmányok: I. Mutatványok a régibb és újabb magyar történetírókból. u. m. Mindszenty Gábor naplója, Szilárdi siralmas krónikája, Kemény János Önéletrrásából, Cserei Mihály Historiájából, Apor Péter Metamorphosisából, Mikes, Zrinyi Miklós, Pázmány, Faludi F. Horváth M. — és Salamon Ferencz műveiből. 2. Homéros Iliásából szemelvények. 3. Homéros Odysseiája egészen. — Évgharmadonként volt egy házi írásbeli dolgozat. Tankönyvek: 1. Dr. Geréb József, A görög vallás és művészet. 2. Dr. Csengeri János, Homéros Iliása. 3. Dr. Gyomlay Gyula, Homéros Odysseiája.

Történelem, heti 3 óra. Európa államainak története az új kor századaiban és a legújabb kor története 1897-ig. Tankönyv: Vaszary Kolos „Világtörténelem“ III. rész.

Tanította: **Szász Károly.**

Mennyiségtan, heti 3 óra. a) Algebra a hatványozás műveletének általánosítása. Számrendszerek összefüggésének ismertetése. A logaritmikusok és alkalmazásai: kitevői és logaritmusi egyenletek megfejtése. b) Mértan. A planimetriai tanulmányok kiegészítésül az ugynevezett kupszelet-

vonalak sajátosságainak ismertetése és a trigonometria egészen. Havonként egy iskolai írásbeli dolgozat. K. k. Mocknik-Klamarik-Vagner: Algebra és Geometria.

Tanította: **Jakab Antal.**

Természetrajz, heti 3 óra. Az állati test fejlődése és szervei élettani vonatkozásokkal. Az emberi test egyes részeinek ismertetése. Az állattípusok, osztályok, rendek és családok rendszeres ismertetése, neme és fajok felemlítése. Kirándulások rovargyűjtésre.

Tanította: **Csató János.**

Szabadkézi rajz, heti 2 óra. Mint a görög nyelvet helyettesítő tárgy. Renaissance s különféle stilű disztimé-nyek és építészeti részek rajzolása és grafikus és domboru mintákról egész árnyékolással.

Tanította: **Sipos Sándor.**

VII. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: **Pál Gábor.**

Hittan, heti 2 óra. K. k. Dr. Wapler: a kath. egély tankönyve. Tananyag: Az isteni akarat és teljesítésének feltételei; a cselekmények erkölcsi volta és beszámítása; erények és bűnök; a megigazulás szüksége és lefolyása, a külső isteni tisztelet erényei. Isten, önmagunk és felebarátunk iránt tartozó kötelmeink. A keresztény családi és társadalmi élete, a keresztény tökéletesedés eszközei.

Tanította: **P. Kopatz J. Patrik.**

Magyar nyelv, heti 3 óra. Rövid bevezetés az aesthetikába. A verstan tüzetes tárgyalása. A lyrai, epikai és drámai költészet elmélete és története. Olvasmányok: 1. Lyrai költemények. 2. Számos kisebb epikai költeményen kívül a „Szigeti veszedelem“ egészen, „Zalán futása“ szemelvényekben; mutatványok Dante „Pokol“ cz. költeményéből. a Kalevalából, és Camoens Luziadájából. 3. Katona „Bánk-bán“-ja és Madách „Az ember tragoediája“ egészen, mutatványok a jelesebb magyar drámákból. Szavaltattak kisebb elb. szélő és lyrai költemények. Havonkint egy házi írásbeli dolgozat. Tank. Név L. „Poetika“ és „Olvasmányok a poetikához.“

Tanította: **Balló István.**

Német nyelv, heti 3 óra. Bevezetés Goethe „Hermann und Dorothea“-jához. Ezen idyli eposz olvasása szük-

séges magyarázatokkal. Gudrun, Lohengrin, Michael Kohlhaas. Das Wunder, Der sterbende Schwan, Herr v. Münchenhausen erzählt. Der erste Gesang aus dem „Oberon“, Die Frühlingsfeier, An Ebert, Kassandra. Magy. ném. ford. Kisf. K. „Csalódások“ (O. K.) Szavaltatok. Havonként egy iskolai írásbeli dolgozat, fordítás magyarról németre. K. k. Wéber R.: Goethe „Hermann und Dorothea“ és Heinrich G. „Deutsches Lehr- und Lesebuch“ II. R.

Tanította: **Haydn J. Hugó.**

Latin nyelv, heti 5 óra. Olvastatott Ciceróból: a) Philippica in M. Antonium I. és XIV. b) 12 válogatott levél. T. Maccius. Plautus Trinumusa, nyelvi, tárgyi és aestetikai fejtegetések mellett. Vergilius V. k. Mindhárom szerzőtől olvasott tananyag részben emléztetett is. Római államrégiségek. Extemporalék. Kéthetenként egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézikönyvek: Ciceronis orationes selectae, edidit Stephanus. Dávid. Ciceró válogatott levelei, ed Köpöcsy T. Maccius Plautus Trinumusa, ed. Gerevics. Szemléltetés: Baummeister és Rich nyomán.

Tapította: **Nagy István.**

Görög nyelv, heti 4 óra. Kézikönyv: Dr. Csengeri János: Homér Iliása és Dávid István: Herodoti Epitome. Az ó-jon nyelvjárás ismertetése mellett olvastatott Homér Iliásából: Alexandros és Menelaos párviadala (III. 1—384.) Hector a városban (VI. é. 237—368.) Hector és Ajas párviadala (VII. é. 1—322 v.) Az új-jon nyelvjárás ismertetése mellett Herodotból: De Graecorum deorum et oracolorum origine Aegyptia. (Her. II. 50. 52. 58.) De crocodilo (Her. II. 68—70. De Rhampsinito, rege Aegyptiorum eiusque thesauris (Her. II. 121. Cheops, pyramidum maximae aedificator. (Her. II. 124—125., 227.) De Scytharum religione et moribus. (Her IV. 59—70. 76.) Havonként egy iskolai írásbeli dolgozat. Extemporalék. Emlézve Homérből 100 vers. Herodotból 3 fejezet. Szemléltetés Rich, Baummeister s egyéb művek nyomán.

Tanította: **Glósz Miksa.**

Politikai földrajz, heti 2 óra. Európa államainak, ugyszintén az európai államokhoz tartozó kül gyarmatoknak rövid történelmi áttekintése után azok földjének természeti jellemzése, őstermelés ipar és kereskedelem, lakosság és államszervezet. Hasogló módon Amerika államai és Ázsia azon államai, hol az európai befolyás érezhető, ugyszintén Afrika és Ausztrália. Tankönyv: Schultz A. Politikai földrajza.

Tanította: **Szász Károly.**

Mennyiségtan, heti 3 óra. a) Algebra h. 1 óra. A másodfoku egyenletek általános elmélete, a képzetes gyök mértani értelmezése, a másodfokuakra redukálható magasabb foku egyenletek. A haladványok és alkalmazásaik: tökefel- szaporodás, járadék és törlesztési számítások kamatos-ka- mattal. b) Mértan heti 2 óra. A testmértan egészben. He- tenkint egy iskolai írásbeli dolgozat. K. k. Mocnik-Klamarik- Wagner: Algebra és Geometria.

Tanította: Pál Gábor.

Természettan, heti 4 óra. Általános és részletes erő- műtan: szilárd cseppfolyós és légnemű testek egyensúly- és mozgástana. Hangtan. Fénytan. K. k. Fehély Ipoly: Kisé- reti Természettana.

Tanította: Pál Gábor.

Görögpótló-irodalom, heti 2 óra. Tárgy: Költői Ol- vasmányul szolgáltak: Vitézi énekek, Kuruczdalok, Gyön- gyössy István „Murányi Vénusz“-a, Kisfaludy Sándor Himfy szerelmeiből egyes részletek és Csokonai Vitéz Mihálytól is válogatva dalok és ódák.

A görög irodalmi termékekből: „Iphigenia Aulisban“, „Iphigenia Taurisban“, Agamemnon“ s „Antigone“ cz. drámák.

Az egész tanév folyamán íratott három házi dolgozat. Kézi K. dr. Jancsó Benedek: „Magyar irodalmi olvasmá- nyok, Eurypides: „Iphigenia Aulis“-ban, „Iphigenia Tauris“- ban.“ Aischilos „Agamemnon“-ja és Sophokles „Antigone“-ja magyar fordításban.

Tanította: Pap András.

Bölcsészet. Heti 2 óra. Kk. Dr. Hajdu Tibor és dr. Zoltványi Irén: Logika és Gondolkodástan.

A lélektan fogalma, felosztása; a mozgás tényei; a megismerés tárgyai; az érzéki megismerés; érzetek, szem- lélet, képzelet; értelmi megismerés, érzéki és eszes törek- vés; az érzelmesség tényei; lelki életjelenségek alapja; az emberi természet közönség módosulásai.

Tanította: Bándi Vazul.

Szabadkézi rajz, mint a görög nyelvet helyettesítő tárgy, heti 2 óra. Diszitmények folytatása bővebb ismerte- tésekkel. Kéz, láb és az emberi fejnek rajzolása jó graphi- kus mintákról: megelőzőleg a különféle részek felosztásai és arányainak magyarázata mellett.

b) **Ábrázoló geometria**. Heti óra sz. 2. K. k. Adamo- vics János. A térelemek derékszögű ábrázolása és viszony- lagos vonatkozásaik. A középsíkok és a téralakok helyzet-

változásai. Metsző parallel és kitérő deréklő egyenesek. A sík nyomvonalai. Egyenesen fekvő pont és egyenes, a sík metszés pontja, síkon fekvő pont, egyenes és idom. Sík képsíkszögei. Az egyenes vonal valódi hossza, a kör és szabályos idomok valódi nagysága forgatás által.

Tanította: **Sipos Sándor.**

VIII. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: **Jakab Antal.**

Hittan, heti 2 óra. A kath. egyház története annak alapításától a legujabb korig. K. k. Wappler: A kath. egyház története.

Tanította: **P. Kopatz J. Pátrik.**

Magyar nyelv, heti 3 óra. A magyar irodalom története s ezzel kapcsolatban mutatóványok a fontosabb írókból, kiválóbb irodalomtörténeti értekezésekből. A magyar nyelv törvényeinek rövid ismertetése. Havonkint egy írásbeli házi dolgozat. Kéziköny: Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése.

Tanította: **Kassai Lajos.**

Német nyelv, heti 2 óra. A német vigjáték elmélete és fejlődésének ismertetése után olvastatott: Lessing „Minna von Barnhelm“-je. Griechenland nach Natur und Bevölkerung, Was ist Aufklärung? Die deutsche Literatur und 1770. Die Sage. Das Märchen, Wodan. Szavalatok. Magyar-német ford. Kisf. K. „Pártütők.“ (O. K.) Havonkint egy iskolai írásbeli dolgozat, fordítás magyarról németre. K. k. Heinrich G.: Lessing „Minna von Barnhelm“ és „Deutsches Lehr- und Lesebuch“ III. K.

Tanította: **Haydn J. Hugó.**

Latin nyelv, heti 6 óra. Kk. Horatius: Pozder féle kiadás. David-Pozder: Tacitus szemelvények. Horatius életrajza s működéseinek ismertetése után a Satirák I. könyvéből az 1. 4. 5. satira; a II. könyvéből a 2. 6. Liber Épononból az 1. 4. 13. ódája. Az ódák I. könyvéből az 1. 3. 8. 11. 12. 18. 23. 26. II. 12. III. 7. 12. 19. 30. IV. 4. 7. 10. De arte poëtika. Tacitusból: Augustus. Tiberius. A felségsértésre vonatkozó törvények. Livia és a Senatus. Nyelvi tárgyi és aestetikai fejtegetésekkel. Extemporalék. Szöveg-

emlézés. Kéthetenként egy írásbeli iskolai dolgozat. Szemléltetés: Baummeister, Langl, Rich, Polgár s egyéb szerzők nyomán.

Tanította: Glósz Miksa.

Görög nyelv, heti 4 óra. A szó- és mondatnán főbb pontjainak éhrentartása mellett költői olvasmányul Homeros Odysseájából a következő részeket vettük fel: IX. ének 1—566. X. ének 1—405. XI. ének 1—233. Prózai olvasmányok: Szemelvények Plató, Socrates védelméből és Critonjából. Emléztett részek: Homeros Odysseája IX. é. 1—38. XI. é. 1—33. Havonként egy iskolai írásbeli gyakorlat. Tankönyvül szolgált Dr. Csengeri János Homer Odysseája és Dr. Szamosi János: Platója.

Tanította: Petres András.

Görögpótló irodalom, heti 2 óra. Tárgy, Olvasmányul szolgáltak: Széchenyi Hiteljéből, Wesselényi „Balitéletek” cz. művéből, Kölcsey „Országgyűlési Naplójából,” Br. Eötvös József „Reformjából,” Kemény Zsigmond „Tanulmányaiból” válogatott részletek. A görög irodalomból: Platon és Aristoteles szemelvények. Iratott egész tanévben 3 házi dolgozat. Kézikönyv Dr. Jancsó Benedek: Magyar irodalmi olvasmányok. Alexander Bernát: Pláton és Aristoteles szemelvények.

Tanította: Pap András.

Történelem, heti 3 óra. Magyarország oknyomozó történelme a magyarok bejövételétől 1867-ig. Tankönyv Horváth M. „A magyarok törtéte rövid előadásban.”

Tanította: Pap András.

Mennyiségtan, heti 2 óra. Kapcsolástan. Newton binomialis tételének lefejtése és alkalmazása, mélyebb fokú gyökkivonásra. Az algebra alkalmazása a mértanra. A pont helyzetének és két pont távolságának elemző meghatározása. Ezután az egész algebrai és mértani tanulmányok csoportokba szedett és gyakorlati példák kidolgozásával kapcsolatos ismétlése. Havonként egy iskolai írásbeli dolgozat. K. k. Mocknik-Klamarik-Wagner: Algebra és Mértan.

Tanította: Jakab Antal.

Természettan, heti 4 óra. A vegytan alapvonalai: a vegyületek törvényei, egyszerűbb vegyületcsoportok, ezek összetétele és főbb tulajdonságaik. Továbbá a hőtan, a mágnesség és villamosság tüneményei és röviden a Cosmographia. Tankönyv; Fehér Ipoly: Kísérleti Természettan.

Tanította: Jakab Antal.

Bölcsészet, heti 2 óra. Kk. mint a VII. osztályban. A logika fogalma és felosztása; a fogalom általában; elemi dialektika, a tételek, a deduktív és induktív fogalom alakulás szabályai; módszeres dialektika és kritika.

Tanította: **Bándi Vazul**.

b) **Szabadkézi rajz**, folytatólag: kezek, lábak és fejek rajzolása különféle állásban jó graphikus minták és öntvények után.

a) **Ábrázoló geometria**, szögletes, szabályos és gömbölyű testek ezek sikkal és egyenessel való átmetszései és kifejtések. Az eltanult testek saját és vetett árnyékainak meghatározása és ábrázolása. Ezek vonatkozásai, a térelemek és kifejtések.

Tanította: **Sipos Sándor**.

Tornászat.

A gymn. ifjuság 4 külön-külön csoportra osztatott, még pedig az I. A. és B. oszt. az 1-ső, a II. és III. oszt. a 2-ik, a IV. és V. oszt. a 3-ik; és a VI. VII. VIII. osztály beléik a 4-ik csoportba.

1. Csoport: I. osztály, heti 2 óra. Rend-, járó- és szabadgyakorlatok; Kirándulások, labdázás, kötélhuzás és társas játékok.

2. csoport: II., III. osztály heti 2 óra. Sor-, rend-, szabad- és szergyakorlatok; kirándulások, labdázás, kötélhuzás és társas játékok.

3. Csoport: IV., V. osztály, heti 2 óra. Rend- és szabadgyakorlatok ismétlése; kanyarodás, fejlődés; műrend és társas gyakorlatok; támfekvés, vívó és rohamállások; futás. Szertornázás csapatokban: a) Mászás: az előbbi gyakorlatok ismétlése; versenymászás. b) Korlát; ismétlés; támszőkdelés, lóbálás; szögtámaszgyakorlatok, ülésből; henger; korlátugrás. c) Nyújtó: ismétlés: kelepfellendülések; lóbálás és függéscsere; forgások és átugrások zsinegre, d) Gyűrűhinta: ismétlés; hintázás közben egyszerű gyakorlatok. e) Ugrások: magasan és messzebb akadályokon át; versenyugrás. f) Ló; ismétlés; ülécserék; átugrások, nehezebb kivittel; szabad átugrások. Távgyaloglás. Kirándulások. Birkózás. Társas játékok.

4. Csoport: VI., VII., VIII. osztály, heti 2 óra. Ugyanaz, mi az V., VI. osztálynak, csak hogy nehezebb kivittel; menetgyakorlatok: távgyaloglás; kirándulások; társas játékok.

Tanította: **Korber Imre**.

2. Rendkívüli tárgyak.

É n e k.

1. Gymn. ifjuság az énekben 2 csoportra osztott, ugymint: kezdők, a) haladók és b) haladók, miután zenetanár által a mult tanévben a 4 alsóbb osztály a kezdők és a 4 felsőbb osztály a haladók oktatásában részesült.

1. *Kezdők.* Az I. osztály tanulói és oly ifjak, kik más intézetből jöttek. Ehhez képest az alapismeretekből u. m. vonalrendszere, a hangjegyeknek ezen rendszerbe való beillesztése; a hangjegyek írásmódja, mennyisége és értéke, ütemek, térközök; továbbá az egyszerű és kettős keresztek jelentősége és használata; feloldó jel, hegedű vagy g-kulcs, pontok különféle helyei, szün-, ismétlő-, zár-, köt- és előadásjelek, segédelőadásjelek hangkapocs, (syncope). A hangjegyek és lépcsők gyakorlati kifejezése, a hangszervek idomítása, előbb előhangoztatás és éneklés mellett, később az egyeseknél, azután csoportokban. — Fokozatos gyakorlatok a rendszeres hangjegyolvasáshoz és énekléshez. Egyházi énekek és választékos irányu könnyebb világi dalok betanulása.

2. a) *Haladók.* A II., III. és IV. osztály tanulói, mint-hogy ezek a mult tanévben már a kezdők oktatásában részesültek, röviden ismételtetett a mult elméleti és gyakorlati rész. A már énekelt egyházi és világi énekek áttanulmányozása s ujjabaknak betanulása. K. k. Zsasskovszky-Bartalus.

3. b) *Haladók.* Az V., VI., VII. és VIII. osztály tanulói. Ugyanaz, mi a haladóknak, csak-hogy nehezebb kivitellel; szigorubb átvitele, alkalmazása és összeolvasztása az elméleti résznek a gyakorlati részbe. Heti egy óra.

4. *Dalkör.* Az ifjusági dalkör a haladók jobbjaiából alakítottatott (78 ifju), kik ünnepélyesebb alkalmakkor választékos irányu dalokat adtak elő, szóló, kettős, négyesben, továbbá férfi- és vegyeskarban: különben az egész ifjuság is egy „monstre-dalkört“ képezett, a mennyiben 4 külön hangu (Soprán, Alt, Tenor és Bassus) együtt több egyházi és világi dalt tanult be, s azt ünnepélyek alkalmával együttesen adta elő.

Tanította: Korber Imre.

Z e n e.

A zenei oktatásnál is az ifjuság (56 ifju), a folyó tanévben, épen ugy, mint az éneknél, mint „kezdők“, „a) haladók“ és „b) haladók“ tanítottak. Összesen heti 7 órában.

1. *Kezdők.* A kezdőknek a jelen tanévben (szám szerint 20 ifju) előadattak: a zenei alapismeretek oly forma egymásutánban, mint az éneknél jelezve van, azon különbséggel mégis, hogy a hol az énektanításnál a hangszervi gyakorlatok kezdődnek; ott a zenénél a hangszerek alkalmazása és kezelése vette kezdetét. A hangszer leírása és egyes részeinek elnevezése, a test és hangszer tartása, felszerelése és hangolása, a nyirettyü egyensúlyos kezelése, az ujjak szabályszerű elhelyezése. Ezután a rendes gyakorlati zene, zeneiskola fokozatos, de minél biztosabb haladásal. K. k. Huber Károly.

2. a) *Haladók.* A haladók csoportja a mult tanévben sikerrel végzett kezdők sorából alakítottatott (17 ifju). A mult tanévi elméleti és gyakorlati rész rövid ismételése után folytatása az Etudesnek egy, két, három b-vel és kereszttel, nyolczadok, tizenhatodok és harminczkettedek játszása a kötött, és staccatő-hangjegyek kivitele, továbbá a második fekvés ismertetése, végre összjáték. úgy mint duett, quartett és egész zenekarban. K. k. Huber K.

3. b) *Haladók.* Ugyanaz, mi a haladóknak. Azon felül keresztek és b-k teljes számbani használata. A második és harmadik fekvés ismertetése és betanulása. Összhangtan elemei.

4. *Zenekar.* Az ifjusági zenekar az a) haladók és b) haladók jobbjaiból alakítottatott (19 ifju), kik ünnepélyesebb alkalmakkor a nemzeti és classicus zenéből vonó hangszereken darabokat adtak elő ugymint: szóló, duett, quartett és egész zenekarban. Folyó tanévben az ifjusági zenekar 1 egyházi, 21 magyar népdalt és 14 classikus zenedarabot tanult be s adott elő.

Tanította: Korber Imre.

Francia nyelv.

A francia nyelvet tanuló ifjuság 35 ifju ezen tanévben is 3 csoportra azaz „kezdők“, „haladók“ és b) haladók csoportjára osztatott. Összesen heti 4 óra.

1. *Kezdők,* heti 2 óra. K. k. Dr. Ploetz; Syllabaire. Tananyag: Hangtan a francia olvasás szabályai. Az egyszerű mondatból kiindulva az igehajlítás, állító, kérdő, tagadó és kérdő tagadó alakban. Körülírt igeragozás. A határozott, határozatlan és részelő névelő. Főnevek ejtegetése. A melléznevek neme, egyeztetése és fokozása. A számnevek. A névmások. Szótanulás. Fordítások. Havonként egy írásbeli iskolai dolgozat.

2. *Haladók*, Heti 1 óra. K. k. Hofer Károly „Rendszeres franczia nyelvtan; a beszédrészek nyelvtana részletesen, a rendes és rendhagyó igék ragozása behatóan. Olvasmányok. Szótanulás. Fordítások. Költemények és mesék betanulása. Havonkint egy írásbeli iskolai dolgozat.

b) *Haladók*, heti 1 óra. K. k. Hofer Károly „Rendszeres franczia nyelvtan és Kohn Adolf olvasókönyve“; rendes és rendhagyó igék ismétlése behatóan. Olvasmányok fordítása francziából magyarra és magyarból francziára. Költemények és mesék betanulása. Franczia társalgás.

Tanította: **Korber Imre.**

V. Írásbeli dolgozatok.

1. Magyar nyelv.

V. OSZTÁLY.

1. „Non seholae, sed vitae discimus.“ 2. Az ezredévi országos kiállítás jelentősége. 3. Kont, Garay hasonczimű balladája után. 4. Zrinyi önfeláldozása. 5. A tél örömei. 6. A szülők iránti szeretet. 7. A Kis-Somlyó leírása. 8. A tavasz. 9. A pápaság és császárság küzdelmei. 10. A kirándulások fontossága és haszna.

VI. OSZTÁLY.

1. Csik-Somlyó fontossága tekintettel a gymnasium történetére. 2. Ezer éves történelmünk tanulságai. 3. A történetírás törvényei. 4. A „Tudós nők“ tartalma (Molière után). 5. Hunyadi Mátyás uralkodása. 6. A mohácsi vész. 7. Az új ezredév küszöbén. (Buzdító beszéd.) 8. Egy szabadon választott szónoki beszéd szerkezetének elemzése. 9. A gerinczesek homolog és analog szervei. 10. A csiki vasút hatása.

VII. OSZTÁLY.

1. „Poëta non fit, sed nascitur.“ 2. Egy szabadon választott költemény tárgyalása aesthetikailag. 3. A verstan lényegesebb törvényei. 4. Petőfi lyrai költeményei. (Aesthetikai értekezés.) 5. Székely népmesék. 6. Az Épopoeia törvényei. 7. A Zrinyiász szerkezete. 8. Arany János Toldi-trilógiája. 9. A regény, eposz és dráma hősei. 10. Bánk-bán jellemzése Katona József hasonczimű tragoediája nyomán.

VIII. OSZTÁLY.

1. Művelt lélek nem lehet vallástalan. 2. A magyar ker. középkori irott emlékek nyelvének sajátosságai. 3. Miért kelle-

mes Pázmány műveinek olvasása? 4. Széphalom. (Elmélkedés Kazinczy F. életéről és munkásságáról.) 5. Közigazgatásunk fejlődése. 6. Miféle tényezők hatottak a reform korszakban a nemzeti öntudat felébresztésére? 7. Női jellemek Vörösmartynak a „Vernász“, Marót-bán“ és az „Áldozat“ című drámaiban. 8. A fény és hő hatása az ember testi és szellemi életére. 9. Arany János jelleme lyrai költeményeiben. 10. Az életpályák az eszményiség és a haszon-elviség szempontjából. (A 6., 7., 8. számú tétel february havában szabad választásra tűzettek ki.)

2. Az írásbeli érettségi vizsgálat tétellei.

a) *A magyarból*: 1. Miért korszakalkotó Kisfaludy Károly munkássága?

Jelesen dolgozta 6, jól 9, elégségesen 2.

2. Szent István történeti jelentősége a magyar nemzet életében.

Jelesen dolgozta 2, jól 3, elégségesen 1.

3. Minő különbség és hasonlatosság van a folyékony és a légnemű testek között?

Jelesen dolgozta 1, jól 3, elégségesen 1.

b) *A német nyelvből*: Az arab és fogadott fia (Fáy A.). Fordítás magyarról németre. Jelesen dolgozott 2, jól 3, elégségesen 16, elégtelenül 7.

c) *A latin nyelvből*: „Cyrus halála.“ Fordítás magyarról latinra. Jelesen dolgozott 5, jól 9, elégségesen 14.

d) *A görög nyelvből*: „Herodott II. könyv 156. és 157-ik fejezet; jelesen dolgozott 7, jól 9, elégségesen 9.

e) *A mennyiségtanból*: 1. Két tőkét, 7865 frtot 4°/_o-ra és 6930 frtot 5°/_o-ra, egyszerre adnak ki; hány év múlva lesz a két tőke kamatos-kamatjával együtt egymással egyenlő?

2. Valamely egyenoldalu háromszög egyik oldala 8 dm; meghatározandó a köré és a beírható körök által képezett gyűrű területe?

Jelesen dolgozott: 11, jól 12, elégségesen 5.

VI. Önképzőkör.

A szeptember 9-én tartott alakuló gyűlésen a tisztviselők megválasztása a következő eredménnyel történt meg: elnök lett Bartha Balázs VIII. o. t., főjegyző Szabó Lajos VIII. o. t., titkár Puskás József VIII. o. t., aljegyzők Nagy Károly és Tódor Béla VII. o. t., pénztáros Szász Gyula VII. o. t., bírálók Bándi Ignác, Koródy István és Márton Gábor VIII. o. t. és Daradics Félix VII. o. t.

Az alakuló gyűlésen kívül volt 10 rendes, 3 nyilvános és 1 diszgyűlés. A körnek volt 34 rendes és 62 rendkívüli tagja.

Az egész év folyamán bírálat alá került 72 mű, melyek közül 46 próza és 26 vers. A verses művek mind eredetiek, a prózaiak közül 2 német fordítás. A bírálók a „Hataladás” lapjaira méltónak ítélték 25 művet, és pedig 21 prózát és 4 verset. A prózai művek között vannak emelkedett hangú beszédek, tudományos értekezések, aesthetikai fejtegetések, elbeszélések, leírások, 2 német fordítás, egy életkép és egy novella. A verses művek, dalok, epigrammák, ballada, idyll és elegia.

Figyelemre méltóbb művek: 1. Bartha Balázs elnöki megnyitója. 2. „A nyugalom élvezet; az unalom az ördög párnája”, írta Szabó Lajos VIII. o. t. 3. „Buzdítás a hazaszeretetre”, írta Márton Gábor VIII. o. t. 4. „Elmélkedés 1849. okt. 6.”, írta Bartha Balázs VIII. o. t. 5. „Magyarország ezredéves multja állandóan lelkesítsen minket”, írta Daradics Félix VII. o. t. 6. „Októbernek elsején be kell rukkolni”, írta Erőss József VIII. o. t. 7. „Az emberi szenvedések forrásai”, írta Veress Árpád VIII. o. t. 8. „Szülőföldemről”, írta Erőss József VIII. o. t. 9. „Szent László király”, írta Drágos Gyula VII. o. t. 10. „Egy gonosztévő, ki becsülete elvesztése miatt lett azzá”, fordította Daradics Félix VII. o. t. 11. „Nyelvében él a nemzet”, írta György Gyárfás VIII. o. t.

A kör dicséretes munkásságot fejtett ki a szavaltban. Csaknem mindenik tag lépett fel kellően megválasztott és tanulmányozott darabbal. Különösen kitűntek szavadataikkal Bartha Balázs, Bándi Ignác, Váradi Albert VIII. o. t., Daradics Félix, Szász Gyula VII. o. t., Zlamál Károly VI. o. t. és Márton Venczel, Pók Gyula V. o. t.

A kör egy alkalommal „A millenniumi ünnepek és a kiállítás jelentősége“ cz. tétel fölött vitatkozást is tartott, melyen Korber Ernő, Márton Gábor VIII. o. t. és Potovszky András VII. o. t. tűntek ki.

A munkakedv fokozására a vezető tanár az ötödik rendes gyűlésen a következő pályatételeket tűzte ki: 1. „Az új ezredév küszöbén“ (Buzdító beszéd), jutalma 3 frt. 2. „Ódai költészetünk“ (Aesthetikai fejtegetés), jutalma 5 frt. 3. „Érzelmek“, jutalma 2 frt. Az elsőre beérkezett pályamunka szerzője Szabó Lajos VIII. osztályu tanuló 2 forint szorgalmi díjat kapott, a második pályadíjat Bándi Ignác, a harmadikat Váradi Albert VIII. o. t. nyerték el dicséretes műveikkel. Bartha Ignác veszprémi kir. törvényszéki bíró ur 20 frtját, melyet egy természettudományi tételre tűzött ki, „A víz“-ről irt szép munkáikkal Korber Ernő VIII. o. t. és Daradics Félix VII. o. t. nyerték el. A nemes tanügybarátnak meleg érdeklődéséért e helyt is hálás köszönetet mondok. Hasonlóan köszönetemet kell kifejeznem Gombos J. urnak, ki a kör vagyonát 1 frttal gyarapította.

Októberben az aradi vértanúk emlékére nyilvános gyűlés, február 7-én pedig a „Toldi“ megjelenésének félszázados évfordulója alkalmából diszgyűlés volt; az előbbin Bartha Balázs VIII. o. t. olvasott fel érdekes dolgozatot a 13 aradi vértanuról, az utóbbin ugyanó a negyvenes évek küzdelmeit és állapotát rajzolta, Eröss József VIII. o. t. a Toldi-tribegjáról irt magvas tanulmányával gyönyörködtette a hallgatóságot. Mindkét gyűlés műsorának többi számait jól sikerült szavaltatok, ének és zenedarabok töltötték be.

Régi szokáshoz hiven megültük márczius 15-ét; a helybeli és vidéki közönség oly nagy számban jelent meg, hogy még a rajzterem előtti folyosó is zsufolásig tele volt. A műsor a következő volt:

1. *Hymnus.* Énekli a vegyes kar.
2. *Talpra magyar.* Szavalja Zlamál Károly VI. o. t.
3. *Költő és paraszt* Soupéetól. Hegedűn játszák Fejér József VIII. o. t. Pitter Ferencz VII. o. t. Lakatos János VI. o. t. Gombos József V. o. t. és Tóth Vilmos VIII. o. t.
4. *Alkalmi beszéd.* Tartja Bartha Balázs, a kör elnöke.

5. *Honfidal.* Hegedűn játszák Fejér József VIII. o. t. Pitter Ferencz VII. o. t. Éneklik Zakariás Jenő I. o. t. (soprán), Péter József I. o. t. (alt), Pók Gyula V. o. t. (tenor) és Tamás Lázár VIII. o. t. (bassus).

6. *Pusztán.* Irta Tompa Mihály. Szavalja Váradi Albert VIII. o. t.

7. *Nemzeti hymnus.* Énekli a vegyes kar.

8. *Márczius 15.* Irta Jakab Ödön. Szavalja Daradies Félix VII. o. t.

9. *Czigány nők kardala* Verdi G.-tól. Énekli a vegyes kar.

10. *Marseillaise.* Játssza a zenekar.

A kör munkássága általában kedvező volt. Kiváló elismerést érdemel Bartha Balázs elnök, ki majdnem mindenik gyűlésen szerepelt, felolvasott vagy szavalt és sokoldalu tevékenységével buzdító hatást gyakorolt a kör minden egyes tagjára. Munkásságát körünk 5 frttal jutalmazta meg.

Körünknek igen szomorú kötelességet kellett teljesítenie két esetben. Bánatos kebellet állotta körül Drágos Gyula VII. o. t. tagtársnak ravatalát s a fájdalomtól lesújtva küldött koszorút megalapítójának Adorján Imre nyug. tanárnak koporsójára, kinek emlékét mindig hálás kegyelettel őrzi meg.

Jakab Antalné úrnő, Bándi Vazul igazgató úr, Jakab Antal, Glósz Miksa, Kopatz J. Pátrik és Korber Imre tanár úrak becses látogatásukkal többször szerencséltették körünket. Fogadják ezért hálás köszönetünket!

A kör járatta a *Magyar Szemlét*, *Vasárnapi Ujságot* és *Tanulók Lapját* s Kassai tanár úr szíves adománnyából megkapta a *Jelenkor* múlt évi folyamát.

A pénztár állása:

a) Bevétel:

1. Múlt évi maradék	70 frt 08 kr.
2. Bartha bíró úr adománya	20 „ — „
3. Gombos J. úr ajándéka	1 „ — „
4. Az 1896/97. évi tags. és birságdijakból	68 „ — „
Összesen	159 frt 08 kr.

b) Kiadás

1. Vasárnapi Ujságért	8 frt — kr.
2. Magyar Szemléért	6 „ — „
	10*

3. Tanulók Lapjáért	4	—	„
4. Hat fiú jutalmazására	34	—	„
5. Drágos és Adorján temetésére . .	13	90	„
6. Postai költségekre és más dologi kiad.	—	„	90 „
Összesen	66	frt	80 kr.

A kiadást a bevételből levonva, marad készpénzben
92 frt 28 kr.

Csik-Somlyón, 1897. június hó.

Balló István,
az önképzőkör vezetője.

VII. Tanszerek gyarapodása.

I. A tanári könyvtár az 1896—97. iskolai évben a következő művekkel gyarapodott:

1. **Hittudomány**: Ackermann-Gebe: Bibliai régisegtan. Eger. 1890. (V. u.) — *Dr. Bitta D.* A keresztény vallás isteni eredete és szükséges volta korunk tévélyeivel szemben. Budapest. 1875. (V. u.)

2. **Magyar nyelv és irodalom**: A kiskaludi Társaság Évkönyve. Uj folyam I—XXVII. k. Pest. 1860—1893. (V. u.) — Pétzeli József: Hervay sirlamai és elmékedése. Budán. 1821. (A. u.) — Várad Antal: Legendák könyve. Budapest. 1895. — Pétzeli József művei. Komáromban 1790. (Tóth V. aj.)

3. **Classica philologia**: *Brambach W.* Hülfsbüchlein für lateinische Rechtschreibung. Leipzig 1884. (V. u.) — *Dr. Koch*: Griechische Schulgrammatik. Leipzig. 1893. (V. u.) — *Dr. Kohl*: Griechisches Lesebuch vor und neben Xenophons Anabasis. Halle a. S. I u. II. r. 1896. (V. u.) — *Lattmann-Müller* Kurzgefaszte lateinische Grammatik. Göttingen. 1890. (V. u.) *Dr. Menge*: Materialien zur Repetition der lat. Grammatik. Wolfenbüttel. 1888. (V. u.) — *Schneider A.*: Das alte Rom. Leipzig. 1896. (V. u.) — *Weissenborn*: Titi Livii ab urbe condita libri. Pars I—VI. Lipsiae. 1894. (V. u.) — *Wolf E.* Weller's lateinisches Lesebuch aus Herodot. Leipzig. 1893. (V. u.) — *Dr. Zimmermann*: Übungsbuch im Anschlusz an Cicero, Sallust und Livius. Berlin. 1896. I—IV. R. (V. u.)

4. **Modern philologia**: *Radó Antal*: Az olasz irodalom története. Budapest. 1896. Akad. I. II. k.

5. **Történelem és régészet**: Monumenta Hungariae Historica. Budapest. 1897. (V. u.) — *Szilágyi S.*: Erdélyi országgyűlési emlékek XII. kötet. Budapest. 1896. — Bakk Endre. Emléklapok. Budapest. 1892.

6. **Földrajz**. Utleírás. Statiska: *Hankó V.* A Székelyföld. Budapest. 1896. 8. r. — *Dr. Havas Rezső*: Magyar földrajzi könyvtár. Budapest. 1895. (V. u.)

7. Mennyiségtan és csillagászat: *König Gy.*: Analízis. Budapest. 1887. (V. u.) — *Dr. Klug L.*: A projectiv geometria elemei. Budapest. 1892. (V. u.)

8. Természet- és vegytan: *Avéd Jako*: Alsófehérvármegye éghajlata. Nagy-Enyed. 1896. (A. u.) *Dr. Hosvai L.*: A chemia alapelvei. Budapest. 1888. (V. u.) — *Dr. Kayser H.* Lehrbuch der Physik. Stuttgart. 1894. (V. u.) — *Dr. Ring A.*: Bevezetés a mennyileges vegyelemzés módszereibe. Budapest. 1888. (V. u.) — *Ugyanattól*: A minőleges elemzés alapvonalai. Budapest. 1879. *Dr. Thanhoffer Lajos*: A mikroszkop és alkalmazása az általános szövettani technika vezérfonala. Budapest. 1897. (V. u.)

9. Természetrajz és orvostudomány: *Apáthi és társai*: Értesítő az Erdélyi-Muzeumegylet orvos-természettudományi szakosztályából. Kolozsvárt. 1896. (V. u.) *Hazslinszky Fr.*: A magyar birodalom zuzmoflorája. Budapest. 1884. *Dr. Hőgyes E.*: Emlékkönyv a budapesti kir. magyar tud. egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Budapest. 1896. *Dr. Karsch A.*: Die Insektenwelt. Leipzig. 1883. — (V. u.) — *Dr. Klug N.*: Az érzékszervek élettana. Budapest. 1896. 8. r. *Kohaut R.*: A magyarországi madarak meghatározó könyve. Budapest. 1894. — *Tanhoffer L.*: Előadások az anatómia köréből. Budapest. 1896. (V. u.) — *Ugyanattól*: A szövetek és szervek szerkezete és azok vizsgáló módszerei. Budapest. 1894.

10. Bölcsészet. Nevelés-tudomány. Aesthetika *Bánóczi-Burckhardt*: A renaissanczekori műveltség Olaszországban. Budapest. 1896. Akad. — *Benedek I.*: A megyei tanszer-múzeumok szervezése és értékesítése. Beszterczén, 1895. — *Baumeister A.*: Handbuch der Erziehungs und Unterrichtslehre für höhere Schulen. München, 1897. V. u. — *Hollo-Ribot*: A lelki átöröklés. Budapest. 1896. Akad. — *Kemény J.*: Die Mittelschulen Ungaris. Pozsony. 1896. — *Veress J.*: Roman középiskoláink nevelési eszközei. Budapest. 1897. — A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszternek XXV. jelentése. Budapest. 1896.

11. Jogtudomány és nemzetgazdaság: 1896-dik évi országgyűlési törvényczikkek. Budapest, 1896. — A képzőművészeti osztály képes tárgymutatója. Budapest, 1896. A. u. — 1896. évi ezredéves országos kiállítási katalógus. Budapest.

12. Művészeti szakmák: *Dr. Ottó József*: Ifjusági játékok középiskolák számára. Budapest, 1897. V. u. — *Geöcze S.* — *Ruskin*: Velence kövei. Budapest, 1896. I. k. Ak.

13. Folyóiratok és lapok: Akadémiai Értesítő. Budapest, 1896. — Archaeologiai Értesítő. Budapest, 1896. —

Bölcsészeti folyóirat. Budapest, 1896. — Budapesti Szemle. Budapest, 1896. — Egyetemi philologiai Közlöny. Budapest, 1896. — Egészség. Budapest, 1896. — Ellenzék. Kolozsvár, 1895. Ngos Imets F. J. kanonok úr ajándéka. — Földrajzi Közlöny. Budapest, 1896. — Herkulesz. Budapest, 1896. — Irodalomtörténeti Közlöny. Budapest, 1896. — Magyar Állam. Budapest, 1895. Ngos Imets F. J. kanonok úr ajándéka. — Magyar Irók élete és munkái. Budapest, 1896. — Magyar Nyelvőr. Budapest, 1896. — Magyar Történeti Életrajzok. Budapest, 1896. — Matematikai és természettud. Értesítő. Budapest, 1896. — Matematikai Értesítő. Budapest, 1896. — Nyelvtudományi Közlemények. Budapest, 1896. — Országos közléptanoda Tanáregyesület Közlöny. Budapest, 1896. — Osztrák-Magyar-Monarchia. Budapest, 1896. — Századok. Budapest, 1896. — Természettudományi Közlöny. Budapest, 1896. — Történelmi Tár. Budapest, 1896.

14. **Vegyesek**: Az erd. róm. kath. Status 1896. nov. 11-én Kolozsvártt tartott évi rendes közgyűlésnek jegyzőkönyve. Kolozsvártt, 1897. — Az erd. róm. kath. alapok és uradalmak 1897. évi költségvetése és 1896. zárszámadása. Kolozsvártt, 1896. — Az erd. róm. kath. Státus igazgatótanácsának évi jelentése az 1896-ik évi nov. 11. napjára összehívott status-gyűlés alkalmából. Kolozsvártt, 1896. — Szabó M. Régi magyar könyvtár I—III. k.

Az ifjusági könyvtár gyarapodása. a) Vétel útján:
Polgár Gy. Ó-kori hitéleti és művészeti régiségek képgyűjteménye 4 pld. *Szilágyi S.* A magyar nemzet története 30 f. *Pajeken F.* Messze nyugaton 1 k. *Szterényi H.* Ifjusági olvasmányok 1 k. *Cooper F.* Az utolsó Mohikán 1 k. *Cseréy S.* Arany János életéből 1 k. *Gaal M.* Hunyadiak 1 k. *Czigler J.* Művelődés történet 2. pld. *Földes G.* A fekete király 1 k. *Callagi A.* A m. kir. testőrség története 1 k. *Fraknoi V.* Bakócz Tamás 1 k. *De Gerandó A.* Velenceze 1 k. *Győry J.* Százötven rövid elbeszélés 1 k. *Mikszáth K.* Tekintetes Vármegye 1 k. *Bródi S.* Az egri diákok 1 k. *Busch-Cziklay* Ugri Matyi 1 k. *Kincs S.* A vadon gyermeke 1 k. *Garay J.* Szent László 1. k. *Baján M.* László főherczeg élete és halála 1 k. *Jókai M.* Életemből 1 k. *Kazinczy F.* Erdélyi levelek. *Hoffmann F.* Rossz lelkiismeret 1 k. A kivándorlók 1 k. Az elveszett fiu 1 k. Kis mesekönyv 1 k. Tarka könyv 1 k. *Gaal M.* Csontos Szigfrid 1 f. Mindent a hazáért 1 k. Both bajnok árvája 1 f. Daczó uram számára 1 f. Az utolsó próba 1 f. Terhat aga kincse 1 f. Koldus herczeg 1 f. A murányi tolvajsorda 1 f. Menyhárt uram 1 f. A király szeme 1 f. A jedicula

rabja 1 f. A furfangos diák 1 f. A prágai rab 1. f. Siralmas Erdély 1 k. A kereszténység hőse 1 f. A fekete ember 1 f. A ki birja, marja 1 f. A vitéz szász 1 f. Nehéz idők 1 k. *Csánki D.* Rajzok Mátyás király korából 1 f. A peleskei nótárius 1 f. *Arany J.* Keveháza 1 f. Az első lopás 1 f. *Botka J.* Utazás egy más világrész felé 1 k. *Atzél J.* Szomorú idők 1 k. *Hermann O.* Úti rajzok és természeti képek 1 k. *Fraknoi V.* Magyarország a mohácsi vész előtt 1 k. Vitéz János 1. k. *Jókai M.* Milton 1 f. A janicsárok végnapjai 1 k. Felfordult világ 1 k. Gr. Benyoszy Mórincz élete 2 k. A köszivü ember fiai 1 k. A fekete sereg 1 f. A rútak rútja 1 f. *Kristian M.* Tamás bátya kunyhója 1 k. *Erődi B.* Utazásom Szicilia és Málta szigetén 1 k. *Hetyei G.* Mondák regék 1 k. *Beniczky J.* Mokandah 1 k. A világ népei 1 k. *Ney F.* Gyermekek könyve 1 k. *Hanusz J.* Dél-Európából 1 k. A nagy magyar alföld 1 k. *Mayer M.* Családi kör 1 k. *Brehm A.* Az éjszaki sarktól az egyenlítőig 1 k. *Dr. Schmidt* Az emberi test 1 f. *Hertvig R.* Messze tul a tengeren 1 k. Az öt világrész 1 k. *Zsilinszky M.* A széptan előcsarnoka 3 pld. *Mikszáth K.* Almanach 2 k. Huszár a temetőben 1 k. *Bródi S.* Kis Almanach 3 k. *Szemák J.* Képek Róma őskorából 2 pld. *Bázel J.* A gyermekrábló 1 k. *Bánfi J.* Ágyudörgés között 1 k. Kegyetlen büntetés 1 f. *Krón K.* Az élet iskolájában 1 k. *Pintér K.* Irodalmunk a milleniumig 1 f. *Földes G.* Porból lettünk 1 k. *Kincs S.* Testvérek 1 k. *Shakspeare* A sz. Iván-éji álom 1 k. *Kisfaludi Á.* Az olvasásról 1 k. *Jakab Ö.* Argirus 1 k. *Toldi I.* A magy pol. szónoklat kézikönyve 2 k. *Jósika M.* A végváriak 1 k. *Moliér* Vigjátékai 1 k. *Csiky G.* A vadrózsa 1 f. Petneházi 1 f. A Stomfay család 1 f. *Bárcsony I.* Erdőn mezőn 1 k. Jó az Isten 1 k. *Bodonyi N.* A kistornyai lelkész 1 k. Matyi meg Kati 1 kötet *Zempléni P. Gy.* Vitorlásan a föld körül 1 k. *Przsewalszkij M. N.* Zájzánból Tibetbe 1 k. *Radó V.* Magyar népmondák 1 k. *Sohn J.* A szentgothárdi csata 1 f. *Stevenson R. L.* A kincses sziget 1 k. *Baróthi Patrich* Szigetje 1 k. *Richter W.* A görögök és rómaiak játéka 1 k. *Gáspár F.* Negyvenezer mértföld vitorlásan és gőzzel 1 k. *Tom Tit.* száz kísérlete és produkeziója 1 k. Újabb száz kísérlete 1 k. *Flammarion C.* Csillagászati olvasmányok 1 k.

b) **Ajándék utján:** *Bakk Endre*, pleb. urtól: Emléklapok 1 k. *Császár D.* min. számvizsgáló urtól: Badiés, Magyar irod. olvasókönyv 1 k. Bunyitay, A gyulafehérvári székesegyház 1 f. Krátky, Kossuth Lajos 1 k. *Orsz. magy. képzőműv.* *Társulatól.* Milleneumi képes tárgymutatója 1

k. *Bándi Vazul*. igazgatótól: A csiksomlyói r. k. főgymnasium története 1 k. *Kassai Lajos* tanártól: P. Didon, Jézus Krisztus 2 k. *Gaal M.* VIII. oszt. tanulótól: Simonyi, Idegen népek között 1 k. Jankó, Stanley utazásai 1 k. *Kotta S.* III. o. tanulótól: P. Didon Jézus Krisztus 2 k.

Ez évi gyarapodás: 130 példány 48 füzet 115 kötet.

Mult évi állomány: 1047 „ 402 „ 1161 „

Összes állomány: 1177 példány 450 füzet 1276 kötet.

2 Szertárak.

A) Történelem-földrajzi szemléltető eszközök.

1. Európa átnézeti térképe. Rajzolta Koguvitz Manó 15 frt 50 kr.
2. Európa a renaissance korában. Raj. Kog. M. 7 frt 50 kr.
3. Európa a népvándorlás korában. R. Kog. M. 7 frt 50 kr.
4. Európa a reformatio korában. R. Kog. M. 7 frt 50 kr.
5. Európa a francia forradalom és a császárság kor. 7 frt 50 kr.

Összen: 45 frt —

Szemléltető földrajzi tájkép.

1. A Magas Tátra északi oldala Ára 3 frt.

Összesen 3 frt.

B) **Az érem- és régiségtani gyűjteményhez adakozott:** Bardocz István csikkozmasi plebános ur 2 ezüst és 1 rézpénzt, Császár Dénes min. számvizsgáló ur 11 ezüst és 28 rézpénzt, Szabó Lajos VIII. o. t. 1 ezüst pénzt, Filep Imre VIII. o. t. 1 ezüstpénzt, Potovszky András VII. o. t. egy lengyel ezüst hámas garast, Gaal Miklós egy ezüst 20-ast, Tóth Vilmos VIII. o. t. két Kossuth bankót és 2 réz pénzt, a VI. Osztályból: Antal Áron 1 Kossuth bankó, Albert László hasonlóképen, Lárencz László egy ezüst pénzt, Madár József egy ezüstpénzt és egy agyag kehely felet, Veress Domokos 1 rézpénzt. Az V. osztályból: Élthes Zoltán 3 drb rézpénzt, Kedves Péter 1 bankót, László Dezső 1 ezüstpénzt, Kovács Albert 1 rézpénzt, Márkos Endre 1 rézpénzt, Péter Antal 2 rézpénzt, Veress Gyárfás 2 rézpénzt. A IV. osztályból: Kovács József 1 ezüst, 1 réz és 1 papírpénzt. A III. osztályból: Fazekas Aandrás 1 réz, Koos Ferencz 1 réz, Rácz László 2 rézpénzt, Székely András 1 ezüstpénzt, Székely Jenő 1 Kossuth-bankót. A II. osztályból: Lukács József 1 bankópénzt. Ezenkívül Tóth Vilmos VIII. o. t. egy 1738-beli tanuvallomási ivet.

C) **Természettani szertár gyarapodása:** Római mérleg mintája; az ék mintája; a csavargép mintája; rugós

erőmérő; ütközőgép (márványlap elefántcsont golyóval); hydraulikus sajtó mintája; chemiai harmonika; két darab nyelvsíp; optikai pad a lencsék tulajdonságainak, a nagyítók és messzelátók szerkezetének, valamint a fényintenzitás meghatározásának ismertetéséhez; declinatorium és incinatorium; Fechner-féle elektroszkop; sulysorozat a taramérleghez; kénaether 1 kg. sósav 1 kg. angolkénsav 5 kg. és üvegcsövek a chemiai kísérletekhez.

D) **Természettrajzi szertár gyarapodása:** a) **Ajándék útján:** Egy drb. barna kőszén Máthé Ambrus erdőszől. Praeperatum szekrény Dr. Kolonics Dénes körorvostól. 20 drb. verespataki kőzet Fuchs Jánostól. Borszesz- és száraz készítmények a szaktanártól. Szerszámszekrény felszerelve az V. osztály tanulóitól. Egy fészekalj süketfajd tojás Bálint Péter VI. oszt. tanulótól. Egy fészekalj éjjeli bagoly tojás Bándi Vazultól. Egy fészekalj magtörő pinty tojás Korber Imre 1 éves önkéntestől. Arnyttartalmu kőzet Kálnoky Jánostól.

b) **Vétel útján:** Agyvelő term. nagys. (Papirmache). Gége és nyelv (papirmache). Tüdő és. szív (papirmache). Gyomor (papirmache). Egy kérődző gyomra (juh). Egyszerű gyomor és bélcsatorna (macska). Egy félszeguszó hal (rhombus laevis). Echinus aesculentus bőrváza. Aquarium, fedőlemezek.

Botanikus kertben az V. osztály tanulói természetek 175 faj növényt.

A gymnasiumi kölcsönkönyvtár állása 1896—7-ik tanév végével.

a) Pénzben :

A mult tanévről maradt	67	frt	75	kr.
Használati díj a könyvekről	408		91	
Kamat ezimen bejött	83		02	
Könyvszállítmányok után való 10%	29		23	
Az 1896. február 12-én elárverezett könyvekből befolyt	47		97	
Tőketörlesztés	130	"	—	"
Összes bevétel	766	frt	81	kr.
Ebből kiadatott	735		81	
Ebből a csikszeredai takarékpénztárban tőkésítettett	4		92	
Egyeseknél el van helyezve	921		07	

b) Könyvben :

A mult tanév végén volt	3285	kötet.
Jelen évi szaporodás vétel utján	243	"
Az elárverezett könyvek levonásával a je- lenlegi összes könyvállomány	3354	kötet.
A kölcsönkönyvtár kezelője Nagy István tanár volt.		

VIII. A főgymnasium kiránduló egyesülete.

Gymnasiumunk tanártestülete azon czélból, hogy a tanulóifjúságnak módot és alkalmat nyújtson, minél több hasznos ismeretet szerezni és szellemi látókörét lehetőleg kibővíteni a sikeresebb és rendszeresebb kirándulások és tanulmányi utak által, az ifjúság kebelében „Kiránduló Egyesületet” alakított, melynek alapszabályait a nmélt. vall. és közokt. Miniszter 1896. decz. 31-én 73.894. sz. a. megerősítette. Az egyesület elnökévé Csató János tanárt választotta, ki az egyesület megalakítása körül Haydn Hugó tanárral együtt sokat fáradozott. A rendes tagok száma jelenleg 93, kik havonként 5 kr tagsági díjt fizetnek. Az egyesület pénztárába befolyt adományokból 64 frt 82 kr, pártoló tagsági díjából 11 frt. Alapító tagsági díjából 50 frt, tagsági díjából 15 frt 20 kr, összesen 141 frt 2 kr, mihez hozzájárul még a nemes Csikvármegye törvényhatósági bizottsága által megszavazott 50 frt. Az egyesület ez évi kiadása 48 frt 53 kr volt.

Az egyesület céljaira ajándékozott tetemesebb adományokról ezen értesítő *jótekonyság* című rovatában számolunk el.

A gymnasium ifjúsága már szeptember 19—26-án rendezett egy tanulmányi kirándulást a millenniumi kiállítás megtekintésére, melyben Csató János és Haydn Hugó tanárok vezetése alatt 42 tanuló vett részt.

A már megalakult egyesület tagjai közül 31 tanuló Csató János mint elnök és Pál Gábor tanár vezetése és felügyelete alatt június 7—9-én kirándult Brassóba, melynek kultur intézeteit és gyárait tekintette meg, továbbá a Czenketőn a millenniumi emlék-oszlop talapzatára hazafias ének és szavalat mellett koszorút tett le. Együttal kirándult Zernyestre is, hol a cellulose gyárat tekintette meg. Az ifjúságot a brassói magyarság intéző bizottsága magyaros vendégszeretettel fogadta, miért e helyen is hazafias köszöntét fejezi ki intézetünk.

IX. Finövelő intézet.

1. Seminarium.

A csiksomlyói róm. hath. főgymnasium mellett fenálló kettős finövelő intézetnek a sz. Mihályról elnevezett seminariumi részében a növendékek gondos nevelésben és teljes ellátásban részesültek, kik közül nyilvános alapítványos volt 36, magánalapítványos 18, fizető növendék 36, szolgálattelvő 5 összesen 95. Az alapítványos növendékek évi 97 frt 20 kr. a fizetésesek 120 frtéért, a szolgálattelvők pedig az asztalnál való, felszolgálásért teljes ellátást nyertek. A felügyeletet Bándi Vazul gymnasiumi igazgató és finöveldei regens és Nagy István finöveldei subregens vezették.

A nyilvános alapítványosok közül élveztek:

Közalapítványt:	Gergely Tamás, Korber Ernő, Márton Gábor, Veress Árpád . . . VIII. oszt.
	Daradics Félix, Potowszky András . . . VII.
	Bálint Péter, Botár Béni, Gábosi Dénes, Klára András Kovács András VI. „
	Benke Antal, Kurkó Ignác, Petrics Gusztáv, Ráduly Mózes, Veress Károly V.
	Pap Béla . . . III.
Báthori-félét	Madár József VI.
Biró-félét	Bodó Ferencz VI.
Bors Bálint-félét	Csedő András . . . VI.
	Márton Sándor Tulit Áron V.
Csomortáni-félét	Kovács Gyárfás V.
Fogarassy-félét	Szabó Lajos VIII.
Fülöp Alajos-félét	Ferenczy Ernő VIII.

Fülöp Elek-félet	Fülöp József	IV. oszt.
Haller-félet	Pitter Ferencz	VII.
Kedves Zsuzsánna-félet	Tódor Béla	VII.
Kovács Miklós-félet	Bartha Balázs	VIII.
	Elthes Zoltán	V.
Lukács Mihály-félet	Gábosi Lajos	VI.
Molnár József-félet	Márton László	VII.
	Lakatos János	VI.
Madár Imre-félet	Bándi Ignác	VIII.
Sántha-félet	Eröss József	VIII.
Tankó-félet	Kóródi István	VIII.

A magán alapítványosok közül élveztek :

Bocskor Elek-félet	Szöke Mihály	VIII.
Bors Bálint-félet	Pál Ignác	IV.
Buzás Mihály-félet	Bodó Dénes	IV.
Eröss Elek-félet	Szász Gyula	VII.
Ferency-félet	Vértés Gyula	VII.
	Ferenczy Miklós, Tódor	
	Arpád	VI.
	Péter Antal	V.
	Tódor János	IV.
	Domokos Sándor	III.
Haller Mária-félet	Blénesi Balázs	IV.
Kedves-Barna-félet	Kedves Péter	V.
Molnár-Balázs-félet	Koós Ferencz, Molnár	
	Imre	III.
	Molnár Lajos	I.
Péterffy-félet	Antal Dénes, Eröss József	VIII.
	Veress Gyárfás	V.

A Nagy István féle alapítvány ez évben nem volt betöltve.

A seminarium az emeletes finevelő intézet földszinti részét foglalja el; van 4 tanterme, 10 hálóterme, konyha és étkező helyiségei. Felszerelése mintaszerű, élelmezés kifogástalan.

2. Internatus.

Az internátusban e tanév folytán 112 ifju nyert lakást, fűtést, világítást és kiszolgálást Bándi Vazul igazgató és Kassai Lajos felügyelő tanár gondos vezetése alatt. Az internátusi ifjuság a kettős finövelő intézet emeleti részét foglalta el 2 tanterem és 11 hálószobával; a betegek szobáját és az éttermet a seminariummal közösen használta.

A szomszéd községekből bejáró tanulók közül a téli hónapokon többen élveztek az intézet falai között déli szállást.

Erkölcsei állapot általán jó, az egészségi viszonyok általában szintén jók voltak.

Az internátus kiadásait fedezte Csikvármegye törvényhatósága által évenként adni szokott 370 frtból, továbbá az egyes növendékektől lakás és fűtési illeték czimén befizetett 8 frtból. A szolgálatot tevő növendékek 5 frtot fizettek.

Élelmezés tekintetében minden 8 fíu egy csoportba alakult, a csoport minden tagja sorra egy hétig élelmezte a csoportot a szülők által előre közösen megállapított és hetenkint természetben beszállított élelmi szerekből, vagy pedig élelmi szerek helyett 7 frtot fizettek; a kifőző asszonyok a nekik átadott élelmiszerek-, illetőleg a pénzből egy-egy hétig ellátták az egész csoportot. Folyó tanévben az ifjak 12 csoportba voltak beosztva, mindenik mellett egy-egy szolgálattelvő fíu, kik az ételnek a 2 főző asszonytól való behordásáért ellátásban részesültek. A főző asszonyoknak a fáradságért minden tarisnyaszeres növendék egy évre 6 frtot fizetett.

Az internátusi előljárásnak gondja volt rá, hogy az élelem minőség és mennyiség tekintetében kifogástalan legyen.

A seminariumba és internátusba való felvétel módzatai ezen Értesítő végén olvashatók.

X. Az ifjúság érdemsorozata.

Az érdemsorozásban előforduló számjegyek jelentése.

1. Erköcsi magaviselet:

1 = jó ; 2 = szabályszerű ; 3 = kevésbé szabályszerű.

2. Előmenetel az egyes tárgyakban:

1 = jeles ; 2 = jó ; 3 = elégséges ; 4 = elégtelen.

Rövidítések: al. = alapítványos ; int. = internátusi ; fiz. = fizető (a seminariumban) ; ism. = ismétlő ; fm. = felmentve.

1. osztály.

A tanuló neve	Magaviselet.	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számtan	Rajz, geometria	Szépirod.	Torna	Enek
Ambrus Ferencz	1	2	3	4	3	3	3	2	2	4
Ambrus István	1	2	1	3	3	3	2	3	2	1
Antal Vidor fiz.	2	3	3	3	2	2	2	3	3	4
Bartók Lajos	1	3	3	3	3	3	1	2	2	1
5 Benedek István	1	2	3	4	3	2	2	3	3	4
Botár Elek	1	3	4	3	3	3	2	2	3	—
Buzás József	1	1	1	1	1	2	1	2	2	1
Csedó Imre	2	3	4	3	4	4	3	2	2	—
Cseh István fiz.	1	3	3	3	3	3	1	2	2	2
10 Csergő Lajos int.	1	3	3	3	3	3	1	2	3	3
Dénes Imre	1	1	1	1	1	1	1	3	2	—
Ferencz József	1	3	3	4	3	3	2	3	3	3
György Ágoston	1	3	3	4	4	3	2	3	4	4
Györpál Károly	1	3	3	4	4	3	3	2	3	—
15 Iglódy Kálmán fiz.	1	3	3	3	3	2	1	2	3	3

I. A) osztály.

A tanuló neve		Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számtan	Rajzoló geom.	Szépíráás	Torna	Enek
	Imets Aladár	1	2	2	3	3	2	1	3	3	3
	Incze Gábor	1	1	2	1	1	2	1	1	4	4
	Incze Ignác	1	2	3	4	4	4	3	2	3	—
20	Karácsony Antal	1	3	2	3	2	2	3	2	4	—
	Karda Gergely	1	3	3	3	3	2	1	2	1	2
	Kovács Balázs	1	2	3	3	2	3	3	3	3	2
	Kovács Lajos int.	1	3	3	3	2	3	3	3	3	3
	Kristó Gábor int.	1	3	3	2	3	2	2	2	2	1
25	Lakatos József	1	2	1	1	1	1	1	2	2	—
	Mihály Dezső	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3
	Nagy Béla	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1
	Nagygalaczi János	1	3	3	3	2	3	1	3	2	3
	Pál Lajos	1	3	3	3	3	3	2	2	3	—
30	Pocker János	2	1	3	3	2	2	1	2	2	3
	Pohl Antal	2	1	1	1	2	1	2	1	2	—
	Puskás Gábor int.	1	1	1	1	2	1	1	1	2	1
	Sánta Károly	1	3	3	3	3	3	1	2	1	2
	Székely Károly	1	3	3	3	3	2	1	2	3	1
35	Szultán Péter	1	3	3	3	3	3	3	2	3	3
	Ujfalvi László	1	1	2	2	2	2	1	2	2	—
	Zakariás Jenő	1	1	1	1	2	1	1	2	3	1
	Zsigmond Márton	1	3	3	4	3	3	3	3	2	3

Kiléptek : Csutak András, Farkas Károly, Gábos Géza.

Vizsgálatlan maradt : Jakab Konrád

Összesen : 41.

I. B) Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajz. geometria	Szépírá	Torna	Ének	Zene
Adorján István int. serv.	1	1	2	3	3	3	1	3	3	3	—
Albert Vilmos int.	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	—
Antal István int. serv.	1	3	3	4	3	3	2	3	3	3	—
Balló János int. serv.	1	3	3	3	4	3	1	3	3	2	—
5 Bara Albert	1	3	3	4	3	4	2	2	3	4	—
Barcsay Béla fiz.	1	2	2	3	3	3	1	3	2	1	1
Bodó József int. szerv.	1	1	2	2	3	2	1	2	2	3	—
Bors Ignác	1	3	4	4	2	3	2	3	3	4	—
Botár Ignác	1	3	3	4	3	4	2	3	2	—	—
10 Csáki Béni int.	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	—
Csergő Bálint	1	3	3	4	4	4	3	4	2	4	—
Daradics Ignác	1	3	3	4	4	4	2	3	3	—	—
Dobos Gáspár	2	3	3	4	4	4	3	3	3	4	—
Farkas János	1	3	3	3	4	3	2	2	2	3	—
15 Farkas László	2	2	3	4	4	2	1	2	1	—	—
Fuchs Jenő int.	2	3	3	3	3	3	3	3	2	3	—
Hajnód Pál	1	2	2	3	2	3	2	2	1	—	—
Ilyés András	1	1	3	3	3	2	1	3	2	2	—
Jánó Béla int.	1	1	2	3	3	2	3	2	2	3	—
20 Keresztes Márton	1	3	4	4	3	4	3	2	2	—	—
Kosza István	1	2	3	3	3	2	1	3	2	3	—
Kovács Gábor	1	1	1	1	1	2	1	2	fm	—	—
Kovács Gergely	1	3	2	3	3	3	1	2	2	4	—
Köllő Ignác	1	2	3	3	3	3	2	3	2	3	—
25 Kristó Béla fiz.	1	2	3	4	3	3	3	3	2	2	—
Kristó Péter	1	1	2	2	3	2	1	2	2	2	—
Lacz Kálmán int.	1	1	3	3	3	3	1	3	fm	4	—
Lakatos Elek	1	3	4	4	4	4	3	3	3	4	—
Léhner Gyula	1	3	3	3	3	4	3	3	3	2	—
30 Márton Elek	1	2	1	1	3	2	2	3	2	—	—
Molnár Lajos al.	1	1	1	1	2	2	2	2	3	2	—
Petres Elek ism.	1	2	3	3	2	3	2	3	2	3	—
Péter József	1	3	3	3	3	2	1	3	2	1	—

I. B Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számtan	Rajz. geometria	Szépíráás	Torna	Enek	Zene
35 Potyó Antal int. ism.	1	1	1	1	1	2	1	2	1	1	—
Sándor Balázs int.	1	2	2	3	2	3	3	3	2	4	—
Simon Géza	1	3	4	4	3	3	1	3	3	3	—
Solnay Dénes	1	1	3	3	3	2	2	3	3	3	—
Szabó Dénes	1	1	1	1	1	2	1	2	3	—	—
40 Szopos Dávid	1	3	3	3	3	3	1	3	3	—	—
Szöcs Albert int.	1	1	1	2	2	2	1	2	2	3	—

Kimaradtak : Benedek Domokos, Hadnagy Dezső, Pocker Ferencz, Puskás Sándor, Szabó Lajos, Sztoján Viktor és Zöld János.

Vizsgázatlan maradt : Csomortáni Ignác.

Összesen : 48.

II. osztály.

A tanuló neve	Magaviselet									
	Hittan	Maganyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló geom.	Szépírá	Torna	Enek	Zene
Balazs Lázár int.	1	2	1	2	2	2	1	3	3	4
Balló Károly int. serv.	1	2	2	2	2	2	2	2	2	—
Beke Miklós int.	1	1	1	1	1	1	1	2	2	—
Bicsak József int. serv.	1	2	1	1	2	1	1	2	2	—
5 Biró Ferencz int. serv.	1	1	1	1	1	1	1	3	1	—
Bocskor Gyula int.	1	1	3	3	2	2	2	3	3	—
Bors István int.	1	2	1	2	2	2	1	3	1	—
Botár Gáspár	1	2	1	2	2	2	1	3	3	—
Bőjthy Ödön	1	2	1	1	2	2	1	2	fm	—
10 Csató János int.	1	2	2	3	2	3	2	3	3	—
Csedő Gergely	2	3	3	4	4	4	3	3	3	—
Csergő Venczel int.	1	2	3	3	2	3	1	3	2	—
Csibi Károly	1	3	4	4	4	3	3	3	4	—
Csiszér Abel int.	1	1	1	1	1	2	1	2	3	—
15 Cziriák Gyula	1	3	2	3	3	3	3	3	3	—
Daczó Ernő	1	1	3	4	2	3	2	3	3	—
Dávid Dénes int.	1	1	1	1	1	1	1	2	3	—
Dávid Károly	1	1	3	3	2	1	1	2	3	—
Dávid László	1	1	1	1	1	1	1	2	3	—
20 Elekes Márton int.	1	1	1	1	1	1	1	3	2	—
Feigl Imre int.	1	2	1	2	2	2	2	2	3	—
Fekete János int.	1	2	3	3	2	2	2	3	2	—
Ferencz Imre int. serv.	2	3	2	3	3	3	3	2	fm	—
Fodor Izra int.	1	2	2	3	2	3	3	2	3	—
25 Földes Zoltán	1	3	1	2	3	3	2	2	2	—
Gál Béni	2	3	3	4	3	3	3	3	4	—
György Gábor	1	1	2	2	1	2	1	2	3	—
György István	1	3	3	3	3	2	2	3	1	—
Hajnód László	1	2	3	4	3	3	1	2	2	—
30 Hochbaum László fiz.	1	1	2	2	1	2	1	2	fm	—
Holló Gábor	2	2	3	4	3	3	2	3	4	—
Imre János	2	2	3	3	2	2	1	3	3	—
Koncsag Károly	2	3	3	4	3	2	1	2	3	—
Kovács András	2	2	4	3	2	3	1	2	3	—

II. osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló geom.	Szépíráás	Torna	Enek	Zene
35 Kovács Kálmán int.	1	2	2	3	2	3	1	2	3	3	—
Kovács Miklós	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—
Kőszegi Lajos int.	2	3	3	3	3	3	2	3	3	3	—
Lukács József int. serv.	1	1	2	3	1	2	1	2	3	1	—
Márton Ferencz int.	1	1	2	3	1	2	1	2	2	3	—
40 Márton Tamás	2	2	3	3	2	2	1	2	3	—	—
Mezei Ferencz int.	1	2	2	3	3	3	2	3	3	1	—
Pap Árpád	1	1	1	1	1	2	1	3	1	1	1
Pap Béla al.	1	1	1	1	1	1	1	2	3	2	—
Péter Sándor	1	1	2	2	1	2	1	2	2	—	—
45 Rusz János int.	1	2	2	3	2	2	1	3	3	3	—
Simon Sándor int.	1	1	2	3	1	3	2	3	3	3	—
Sprencz György	1	3	3	3	3	3	3	2	fm	—	—
Szőke Antal	1	3	1	2	3	3	3	3	3	—	—
Tompos Péter int.	1	3	4	4	3	3	2	3	3	3	—
50 Vizi Ferencz int.	1	2	3	4	2	3	1	2	3	3	—
Wéger Béla	1	3	3	3	3	3	2	2	2	3	—
Zakariás Kristóf	1	2	2	2	2	2	2	3	2	3	—
Vass András	2	3	3	4	3	3	1	3	2	—	—

Kimaradtak : Id. Imre János, Jakab Antal, Sándor István, Vitos Pál.

Összesen : 57.

III. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Term. földrajz	Számítan	Rajz. geometria	Torna	Enek	Zene
35 Oláh Gyula int.	1	2	3	3	3	3	3	3	1	2	2	—
Orbán Mihály	1	2	2	2	2	3	1	1	1	1	2	1
Orosz Lajos int.	1	2	3	3	3	3	3	3	1	2	1	1
Rancz László	1	1	1	2	1	2	2	2	1	3	—	—
Sándor Adolf int.	2	3	3	3	4	3	3	3	3	2	2	—
40 Sipos Lázár int.	1	1	2	2	2	2	3	2	1	2	2	—
Solnai János int.	1	3	3	3	3	3	2	3	1	2	2	—
Székely András	1	2	4	3	4	4	3	2	3	3	—	—
Székely Jenő	1	1	3	3	3	2	1	3	2	3	1	1
Szultán János fiz.	1	3	3	2	3	3	2	2	2	3	3	—
45 Takó Albert int.	1	1	1	2	3	2	2	1	2	3	—	—
Tompos Gábor serv.	1	1	1	2	2	2	1	2	1	2	1	2
Vadai László int.	1	3	3	3	4	3	3	3	2	3	3	—
Zakariás András	1	1	2	3	3	3	2	2	2	3	3	—
Zselinszki József int.	1	2	3	3	4	3	2	2	2	2	1	1

Kimaradtak: Fejér Lajos, Koródi János és Köllő Rudolf.

Vizsgáztatlan maradt: Beke Konrád.

Összesen: 53.

IV. osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Természetrájs	Mennyiségtan	Rajzoló mértan	Torna	Ének	Zene	Francia nyelv
Anda Géza int.	1	2	2	2	2	2	2	3	2	2	2	—	—
Baka János int. ser.	1	2	2	3	3	2	3	2	3	3	3	—	—
Balázs Béla int.	1	3	3	3	3	3	2	3	3	3	3	—	—
Balázs István	2	3	4	4	4	3	3	3	2	3	—	—	—
5 Bálint Alajos	1	1	1	2	1	1	1	1	1	2	2	—	—
Bálint Sándor int.	1	2	1	2	3	2	2	2	3	2	1	—	—
Beke András	1	3	4	3	4	2	3	2	1	3	—	—	—
Blénesi Balázs al.	1	1	2	2	2	2	1	2	1	3	2	—	—
Bodó Dénes al.	1	1	2	1	2	2	1	1	1	1	2	—	—
10 Botár Adolf	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—
Csibi Lajos int.	1	3	3	3	4	3	3	3	3	3	3	—	—
Deáky Lajos int.	1	2	2	3	2	1	2	2	2	2	3	—	—
Veres-Erősz J. fiz.	2	3	3	3	3	2	3	3	3	3	3	—	—
Erősz Lázár	1	2	3	3	3	3	3	3	2	fm	—	—	—
15 Élthes Károly	1	3	3	3	3	3	2	3	2	fm	3	—	—
Fülöp József al.	1	2	3	2	3	2	2	3	1	2	2	—	—
Glósz Miksa	1	1	2	2	1	2	1	1	1	1	2	—	—
Incze György fiz.	1	1	1	2	1	2	1	1	1	2	1	1	—
Jakab Jenő	1	3	3	3	3	3	3	1	2	2	2	2	2
20 Kórodi Mih. int. ser.	1	2	3	3	3	2	2	3	1	3	3	—	—
Kovács József	1	1	2	2	2	1	1	1	1	1	—	2	—
Mánya Márton fiz.	1	1	2	1	2	1	1	2	1	1	2	—	—
Minier Lajos fiz.	2	3	3	3	3	3	2	2	3	2	4	—	—
Nagy Tamás int.	1	2	3	3	3	2	2	3	1	1	3	—	—
25 Orbán Sándor	2	3	4	3	4	3	3	3	3	2	—	—	—
Pál Gábor	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	2	—	—
Péter József int.	1	1	2	2	2	2	2	2	2	1	3	—	—
Pók János fiz.	1	1	1	2	3	2	1	3	1	1	2	—	—
Potovszky Dávid fiz.	1	2	3	3	3	3	3	3	2	2	1	—	—
30 Potovszky Fer. fiz.	1	2	3	3	3	2	3	2	2	3	1	—	—
Salamon Márton	1	3	3	3	3	3	3	3	2	1	3	—	—
Sándor Árpád int.	1	1	2	2	1	2	1	1	1	1	1	—	—
Sántha Bénéiam int.	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	2	—	—
Tatár János serv.	1	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	—	2
35 Tódor János al.	1	2	2	2	2	2	1	1	1	1	2	—	2
Vass Dénes	1	3	4	2	3	3	3	2	1	fm	—	—	—

Kimaradtak : Pál Gyula, Zsögön Zoltán.

Összesen : 38.

V. osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Vallásan	Magyar nyelv.	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Görögptőló magyar	Természetrájj	Mennyiségtan	Görögptőló rájj	Torna	Ének	Zene	Francia ny.
Bajkó András int.	3	2	3	3	3	—	2	2	2	3	1	2	3	—	2
Balázs Dénes int.	1	2	3	3	3	—	2	2	3	3	2	1	3	—	—
Benke Antal al.	2	1	2	3	2	2	1	—	1	2	—	1	1	1	—
Elthes Zoltán al.	1	2	2	2	3	—	2	3	3	3	2	1	2	—	1
5 Ferencz Domokos	1	3	2	3	3	2	2	—	3	2	—	3	—	—	—
Gál András	3	2	3	3	3	—	3	3	3	3	1	3	2	—	—
Gergely Győző int.	1	2	2	2	3	2	2	—	3	2	—	3	1	—	—
Gombos József fiz.	1	3	3	1	3	2	2	—	3	2	—	1	—	1	2
Gondos Sándor int.	1	2	3	3	3	3	2	—	2	3	—	1	2	—	—
10 Kedves Péter al.	1	2	2	2	2	1	2	—	2	2	—	2	3	—	2
Kovács Albert int.	1	2	2	2	3	2	2	—	2	2	—	2	3	—	2
Kovács Gyárfás al.	1	2	2	2	2	2	2	—	2	2	—	1	3	—	—
Kozma Péter int.	1	2	3	3	3	3	2	—	2	3	—	3	1	—	—
Krausz István	1	2	3	3	3	2	2	—	3	3	—	1	—	2	—
15 Kurkó Ignác al.	1	1	2	1	1	1	1	—	1	1	—	2	1	—	2
László Dezső int.	1	2	3	3	3	—	2	2	2	3	1	2	2	2	—
Lázár Jenő fiz.	1	2	2	2	2	2	2	—	2	2	—	1	1	—	—
Márkos Endre	1	2	3	2	2	2	2	—	2	1	—	2	2	—	—
Márton Sándor al.	1	2	3	2	3	3	2	—	2	2	—	2	3	—	—
20 Márton Venczel int.	1	1	1	2	2	1	2	—	2	2	—	2	1	2	2
Nagy Sándor int.	2	2	3	1	2	2	1	—	3	1	—	3	—	2	—
Pál Dénes int. serv.	1	3	3	3	3	2	3	—	3	3	—	2	3	—	—
Pál Gergely int.	1	2	2	3	3	3	2	—	3	3	—	3	3	—	—
Pál Ignác al.	1	3	3	3	3	3	3	—	3	3	—	3	3	—	—
25 Péter Antal al.	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1	—	1	1	—	1
Péter Sándor serv.	1	2	3	3	3	3	2	—	3	3	—	2	1	—	—
Petricus Gusztáv al.	1	2	2	2	2	1	1	—	2	2	—	2	3	—	—
Pók Gyula fiz.	1	3	3	3	3	—	2	2	3	3	1	1	1	—	—
Ráduly Mózes	1	1	2	2	2	1	1	—	2	1	—	3	2	—	1
30 Szász Rezső fiz.	1	3	2	3	3	—	2	3	3	2	1	3	2	—	—
Szopos Gáspár	1	2	2	3	2	2	1	—	2	2	—	1	—	—	—
Szopos Sándor	1	2	3	2	3	—	2	2	2	2	1	3	—	—	—
Tulit Áron al.	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1	—	3	2	—	—
Turóczi Albert int.	1	2	3	3	3	3	3	—	3	2	—	2	2	1	—

V. osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Görögpótló magyar	Természettud.	Mennyiségtan	Görö.-pótló rajz	Torna	Enek	Zene	Francia nyelv
35 Veress Dénes int.	1	2	3	3	3	2	2	—	2	3	—	1	1	—	—
Veress Gyárfás al.	1	1	1	2	1	1	2	—	2	2	—	3	3	—	—
Veress Károly al.	1	1	3	2	2	2	1	—	1	2	—	3	3	—	—
Vida József Zs.	1	1	1	2	1	1	1	—	1	1	—	1	1	1	1

Zsögön Jenő magántanuló.

Kimaradt: Nagy Balázs.

Összesen : 40.

VI. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Görög pótló	Történelem	Természettud.	Mennyiségtan	Rajz	Torna	Ének	Zene	Francia nyelv.
Albert Gábor int.	1	2	3	2	3	2	—	2	3	2	—	2	2	—	—
Antal Áron fiz.	2	2	2	2	2	2	—	1	1	2	—	3	3	—	—
Antal Imre fiz.	2	2	4	3	3	4	—	4	3	3	—	2	3	—	—
Balázs András ism.	1	2	3	3	3	3	—	3	2	3	—	3	—	3	—
5 Bálint Péter al.	1	2	3	3	3	2	—	3	3	3	—	3	1	—	—
Bocskor Béla int.	3	2	1	1	2	1	—	2	1	1	—	1	1	—	—
Bodó Ferecz al.	1	1	1	1	1	1	—	1	1	1	—	3	1	—	—
Botár Bénéiam al.	1	1	2	1	1	1	—	2	2	2	—	3	2	—	1
Buttyán Sándor	2	3	3	3	3	2	—	3	3	3	—	2	—	2	2
10 Czimbalmos And. int.	2	2	3	2	3	3	—	3	2	3	—	2	1	—	—
Csedó András al.	1	2	3	1	2	1	—	2	1	2	—	3	3	—	—
Darvas Dávid fiz.	1	3	2	3	3	—	2	3	3	3	1	2	3	—	—
Dóczy Kálmán	1	1	2	2	2	—	1	2	1	2	1	2	—	2	—
Fejér Gyula fiz.	1	2	3	2	3	—	2	2	2	3	2	2	2	—	—
15 Ferenczy Miklós al.	2	3	3	3	3	4	—	3	3	3	—	3	3	—	—
Gábosi Dénes al.	1	1	1	1	2	1	—	1	1	2	—	2	1	—	—
Gábosi Lajos al.	1	3	3	3	3	3	—	3	3	3	—	1	3	—	—
Glósz Oszkár	1	2	3	3	3	3	—	3	3	3	—	1	1	—	—
20 Jánó Gergely	1	2	2	2	3	—	2	2	3	2	1	3	2	—	—
Keresztély János	1	3	3	3	3	3	—	3	2	2	—	2	1	—	—
Klára András al.	1	1	1	1	1	1	—	1	1	1	—	2	1	—	—
Kovács András al.	1	1	2	2	3	1	—	3	3	2	—	3	3	—	—
Lakatos János al.	1	1	1	1	1	1	—	1	1	1	—	1	1	1	—
25 Lárócz László	2	3	3	3	3	—	3	3	3	3	2	1	—	1	—
Madár József al.	1	2	3	2	3	—	2	2	1	3	1	1	2	1	—
Onács Aurel	1	3	3	2	3	3	—	3	3	3	—	2	3	—	—
Opra Vilmos int.	1	1	2	2	3	3	—	1	2	3	—	3	2	—	2
Simon Sándor serv.	1	2	3	2	2	2	—	3	3	3	—	3	1	—	—
30 Szántó István fiz.	1	2	2	2	2	2	—	2	1	3	—	2	2	—	2
Szebeny Lukács int.	1	2	3	3	3	4	—	3	3	2	—	2	3	—	—
Székely András int.	1	3	3	3	3	4	—	4	3	4	—	2	2	—	2
Tódor Arpad al.	3	3	2	2	3	—	3	3	2	3	1	1	2	3	—
Veress Domokos	1	2	3	3	3	—	3	2	2	3	2	2	—	—	—
35 Zlamál Károly int.	2	3	2	3	3	3	—	3	3	3	—	3	3	—	—
Zsögön Jenő fiz.	2	2	3	3	3	—	3	3	3	3	2	2	2	—	—

Vizsgáztatlan maradt: Imre Béla

Összesen: 36.

VII. osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Görögpótló magy.	Görögpótló rajz	Földrajz	Természettan	Mennyiségtan	Bölcsészeti előtan	Torna	Enek	Zene	Francia nyelv
Antal Dénes al.	1	3	3	2	2	3			3	3	2	2	1	1		
Becze László	1	3	3	2	3	2			2	3	3	3	fm			
Biszak János int.	1	2	3	2	3	2			2	3	3	3	3	2		
Daradics Félix al.	1	1	1	1	1	1			1	1	1	1	1	2		2
5 Erős Béla int.	1	3	2	3	3	3			3	3	3	3	1	2		
Erős József al.	1	2	2	2	2	2			1	2	2	2	2	1		
Gaál Miklós fiz.	1	2	3	2	3	3			2	3	3	2	2	3		
Gábor János int.	1	1	3	2	3	3			2	3	2	2	1	3		
Gegő Bénéiam	1	1	2	2	3	2			2	2	2	1	2			
10 Jakabfi András fiz.	1	2	3	2	2	3			3	2	2	2	1	2		
Miklós Hugó fiz.	1	1	2	2	3		1	1	1	1	2	1	2	3		
Nagy Károly int.	1	2	2	2	2	1			2	2	2	3	1	1	1	
Pitter Ferencz al.	1	1	2	2	2	2			1	3	2	1	1	1	1	
Potovszky Andr. al	1	1	1	1	1	1			1	1	1	1	2	1		
15 Szász Gyula al.	1	1	3	2	3		1	1	2	3	2	1	2	2	1	
Tódor Béla al.	1	1	1	1	1	1			1	2	2	1	3	2		1
Vértess Gyula al.	1	2	2	2	3		1	1	2	3	2	2	3	2		
Voloncs István fiz.	1	3	3	3	3	3			2	3	3	3	3	3		

Elhalálozott: Drágos Gyula.

Összesen 19.

VIII. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Vallásan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Görög pótló m.	Görög pótló rajz.	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Bölcsészeti előt.	Torna	Enek	Zene	Francia nyelv.
Barta Balázs al	1	1	1	1	1	1	—	—	1	1	2	1	1	1	—	1
Bálint János	1	2	3	3	2	2	—	—	3	2	3	1	3	2	—	—
Bándi Ignác al.	1	1	1	1	1	1	—	—	1	2	1	1	1	1	—	—
Bátory Oszkár fiz.	1	1	1	1	2	—	1	1	1	1	2	1	2	1	—	—
5 Blénesi Péter int.	1	2	2	2	2	2	—	—	3	3	3	1	3	2	—	—
Kröss József al.	1	1	1	2	1	1	—	—	1	1	1	1	1	2	—	—
Fejér József fiz.	1	3	3	2	3	3	—	—	3	3	2	3	1	1	1	—
Ferenczy Ernő al.	1	2	2	2	2	2	—	—	1	1	2	2	2	1	—	—
Filep Imre fiz.	1	2	2	3	3	3	—	—	3	3	3	3	1	1	—	—
10 Gál Zsigmond fiz.	1	3	3	2	3	—	2	1	2	3	3	2	2	1	—	—
Gergely Tamás al.	1	3	3	3	3	3	—	—	3	3	3	3	2	1	—	—
György Gyárf. int.	1	3	3	2	2	2	—	—	3	3	2	1	1	1	2	2
Györfal Arpad int.	1	3	3	3	3	3	—	—	3	3	3	3	3	2	—	—
Korber Ernő al.	1	1	2	1	1	1	—	—	1	1	1	1	1	1	—	1
15 Korodi István al.	1	2	2	2	3	3	—	—	2	2	2	3	2	1	—	—
Kopatz Mózes int.	1	2	3	3	3	3	—	—	3	3	3	3	1	2	—	—
Lajos Ignác int.	1	3	2	3	3	3	—	—	3	3	3	3	1	2	—	—
Márton Gábor al.	1	1	1	1	1	1	—	—	1	1	1	1	2	1	—	2
Márton László al.	1	2	2	2	2	2	—	—	2	2	2	1	2	2	—	—
20 Puskás József int.	1	2	1	2	2	2	—	—	2	2	3	1	3	2	—	—
Szabó Lajos al.	1	2	2	2	2	2	—	—	2	2	1	2	1	1	—	—
Szopos Lajos int.	1	3	3	3	3	3	—	—	3	3	2	3	1	—	—	—
Szöke Mihály al.	1	2	3	2	2	2	—	—	2	3	3	1	2	2	—	—
Tamás Lázár int.	1	3	3	2	3	3	—	—	3	3	3	2	2	1	2	—
25 Tóth Vilmos	1	1	1	1	1	1	—	—	2	1	2	1	2	1	1	1
Várad Albert	1	2	2	3	2	2	—	—	2	2	2	1	1	1	—	—
Veress Arpad al.	1	1	1	1	1	1	—	—	1	2	2	1	2	1	—	1

Magántanuló : Laurentzi Vilmos.

Összesen : 28

XI. Jótékonyság.

1. Adakozás.

Az internátusi segélyalap e tanévben 285 frttal gyarapodott. A nagylelkű adományozók közül kiemelendők különösen a csikszeredai birtokos és választó urak, kik egyenkint 35 frt 50 krt együttesen 270 frtot adtak. A csikmadarasi közönség adakozó ivén begyűlt 8 frt 90 kr, melyből 5 frt Puskás Tamás lelkész adománya; adakozott még Mayer Lipót kereskedő 5 frtot. Buzás Elek tanító 1 frtot.

Az Önképzőkörnek jutalomdíjul Bartha Ignác törvényszéki bíró 20 frrot tűzött ki. Tanulók jutalmazására adott még Koncz István plebános 10 koronát, Csató János 20 koronát és Bándi Vazul 6 koronát. Bakk Endre vizaknai esp. pleb. „Emléklapok“ czimű becses művéből 16 drbot küldött a tanuló ifjuság között leendő kiosztás végett.

A jelen tanév folytán felállított ifjuság kiránduló egyesület pénztárát gyarapították: a csiksomlyói jótékony nőegyesület 30 frttal, Mikó Bálint főispán 20 frttal, dr. Györffy Gyula orsz. képviselő, dr. Bocskor Béla tiszti ügyész, dr. Molnár József megyei főorvos 10—10 forinttal mint alapító tagok; Mihály Ferencz megyei főjegyző 5 frttal, Endes Antal csendőrhadnagy 3 forinttal; Deáky Sándor min. osztálytanácsos 2 frttal; Both Ferencz kanonok, Kovács Mihály plebános, Beke Bénéám tanár, Székely János tanító, Platz József és Pivár Ignác 1—1 frttal.

2. Segélyezés.

Segélyben részesültek:

1. A Röck Szilárd alaphól: Tóth Vilmos VIII. oszt. tanuló 120 frt.

2. A Fogarasi Mihály püspök alapból: Szabó Lajos VIII. oszt. tanuló 30 frt.

3. A jövedék-bírsági alapból: Várady Alajos VIII. o. t. 100 frt, Bocskor Béla V. o. t. 100 frt, Sipos Lázár III. o. t. 60 frt.

4. Allami segélyből: Kővári László III. o. t. 100 frt.

Csikvármegye részéről segélyben részesültek.

a) A ruházati alapból: Szárhegyi Nagy Károly 20 frt, szárhegyi Czimbalmas András 20 frt, szentléleki Márkos András 20 frt, szárhegyi Puskás József 30 frt, gyimesbükki Bálint Péter 20 frt, szárhegyi Brassai Lajos 20 frt, szentgyörgyi Potoczki András 20 frt, várdotfalvi Tóth Vilmos 30 frt, gyergyó-szentmiklósi Blénesi Péter 30 frt, szeredai Nagy Balázs 20 frt, várdotfalvi Lakatos János 30 frt, csekefalvi Gábosi Lajos 20 frt, csekefalvi Szóke Mihály 30 frt, jenőfalvi Gábor János 20 frt, várdotfalvi Salamon Márton 10 frt, várdotfalvi Várad Albert 30 frt, karczfalvi Szabó Lajos 30 frt, dánfalvi Eröss József 40 frt, alfalvi Benke Antal 20 frt, madarasi Antal Dénes 20 frt, szeredai Szopos Lajos 20 frt, tusnádi Bartha Balázs 40 frt, taploczai Daradics Félix 30 frt, taploczai Gegő Béni 20 frt, szentmártoni Gondos Sándor 10 frt, szeredai Ferenczi Ernő 50 frt, gyergyó-szentmiklósi Tódor Béla 20 frt, szentsimoni Gergely Tamás 20 frt, csicsói Szebeni Lukács 20 frt, szeredai Lajos Ignác 20 frt, szeredai Márton László 20 frt, szeredai Veress Árpád 30 frt, szeredai Tamás Lázár 20 frt, taploczai Botár Béni 20 frt, szeredai Szopos Sándor 10 frt, pálfalvi Buttyán Sándor 10 frt, szentgyörgyi Györgypál Árpád 20 frt, szentgyörgyi Márton Gábor 30 frt, verebesi György Gyárfás 20 frt, szeredai Madár József 20 frt, csatószegei Kórodi István 20 frt, szentgyörgyi Tulit Áron 20 frt, szentgyörgyi Bándi Ignác 30 frt, szentsimoni Veress Gyárfás 20 frt, gyergyó-szentmiklósi Vértés Gyula 50 frt, mindszei Bocskor Béla 30 frt, csomortáni Ferencz Domokos 10 frt, kilyénfalvi Péter Antal 20 frt, gyergyó-szentmiklósi Vákár Artur 50 frt, tekerőpataki Forika Antal 50 frt.

b) a lóbeszerzési alaphól : Csatószei. Jánosi Lázár 30 frt, szentkirályi Csiszér Albert 15 frt, dánfalvi Antal Áron 25 frt, csicsói Buzás József 15 frt, csacsai Pál Dénes 15 frt, csobotfalvi Bartalis Béla 15 frt, taploczai Csedő András 20 frt. szárhegyi Mihály József 25 frt, taploczai Imre Kálmán 10 frt, gy.-szentmiklósi György Béla 5 frt, gy.-szentmiklósi Gyözgy Ignác 5 frt, taploczai Balás Béla 30 frt, verebesi Kovács Albert 20 frt, szeredai Jakab Konrád 5 frt, szeredai Kovács Kálmán 10 frt, szeredai Jakab Konrád 5 frt, szeredai Kovács Kálmán 10 frt, szeredai Incze Ignác 5 frt, csatószei Incze János 10 frt, csatószei Eröss József 25 frt, szttamási Biró Ferencz 15 frt, szentkirályi Simon Sándor 10 frt, szentkirályi Albert Gábor 20 frt, gyergyó-szentmiklósi Eröss Béla 20 frt, szárhegyi oláh Bálint 15 frt, borsovai Kovács Gyárfás 25 frt, Szárhegyi Csergő Venczel 15 frt, szárhegyi Székely András 10 frt, szárhegyi Fülöp József 10 frt, Somlyói Barta József 10 frt, sztmiklósi Márton Venczel 15 frt, szeredai Éltés Zoltán és Gyula 25 frt, szentmiklósi Ferenczi Miklós 10 frt, csekefalvi Pál István 10 frt, szentsimoni Dávid Dénes 15 frt, szentmártoni Márton Sándor 15 frt, szeredai Veres Domokos 15 frt, dánfalvi Bálint Károly 10 frt, szeredai Beke Konrád 10 frt, alfalvi Simon Sándor 15 frt. szeredai Dóczi Kálmán 15 frt, szentmiklósi Tódor Árpád 10 frt, taploczai Gál Sándor és Béni 15 frt, mindszei Nagy Tamás 10 frt, szentimrei Sándor Adolf 20 frt.

3. Jutalmat nyertek.

Imets-félét Tóth Vilmos VIII. o. t. mint a ki a német nyelvből jeles előmenetelt tett. 14 korona.

Béldy és társai-félét Daradics Félix, mint a ki VII. osztályt jelesen végezte. 14 korona.

Adorján-félét Potovszky András VII. o. t., mint a ki a magyar nyelvből legjobban dolgozott. 8 korona.

Koncz István-félét Eröss József, mint a ki a legjobb érettségi vizsgát tette. 10 korona.

Csató János tanártól Madár József VI. o. t. a legszebb rovargyűjteményért, Vida József V. o. t. a legrendezettebb

növénygyűjteményért, Éltes Károly a legazdagabb ásványgyűjteményért és Kovács Miklós II. o. t mint legjobb térképiró. Egyenkint 5—5 korona.

Bándi Vazul igazgatótól Domokos Sándor III. o. t. ki a meteorologia észleletek vezetézésében egész éven át segédkezett. 6 korona.

A 40 frt jutalmi általányból vásárolt könyvekből: I. A osztályosok: Buzás József, Dénes Imre, Nagy Béla, Zsaszkovszky F. E. „Ima és énekkönyv“, Lakatos József, Puskás Gábor, Zakariás Jenő, „Ifjuság könyve“.

I. B. osztályosok: Csáki Béni „Ifjuság könyve“, Kovács Gábor, Potyó Antal, Zsaszovszky F. E. „Ima és énekkönyv“, Albert Vilmos, Szabó Dénes, Szöcs Albert, „Szentkoszoru“.

II. osztályosok: Beke Miklós, Biró Ferencz, Csiszér Ábel, Dávid Dénes, Papp Béla, Elekes Márton „Ifjuság könyve“, Pap Árpád „Szent koszoru“, Kovács Miklós „Toldi“.

III. osztályosok: Bálint Károly, Kővári József Kölesey válogatott prózai munkái, Bogády Gábor, Kardos Árpád, Rancz László „Arany, Ballódák“, Tompos Gábor, Domokos Sándor „Toldy“.

IV. osztályosok: Bálint Alajos, Botár Adolf, Sántha Bénéiam „Polgár, Ó-kori hitéleti és művészeti régiségek“, Bodó Dénes, Incze György „Költők lugasa“, Sándor Árpád, Glósz Miksa, Pál Gábor „Eötvös, Emlékbeszédei“,

Bakk Endre vizaknai plebános urtól 14 darab „Emléklapok“ cz. műve az utóbb említett 14 tanuló között osztott ki.

4. Tandijmentesség.

Egész tandij mentességben részesült 17, fél tandijmentességben 26 tanuló. Az elengedett tandij összege 247 frt 50 krajczár.

Tandijból befolyt 2111 frt 50 kr. tanári nyugdíj czimen 1074, beiratási illeték: 359 frt; az értesítőre 179 frt, az ifjusági könyvtárba 179 frt, összesen: 3901 frt 50. kr.

XII. Statisztikai táblázat.

I. A tanulók általános áttekintése.

Osztály	Létszám			Vallás ¹⁾				Nyelvi és nemzetiségi viszonyok			A szülők polgári állása				Előmenetel									
	beiratott	elmaradt	tanév végeig megmaradt	római katolikus	görög katolikus	ev. református	izraelita	magyar-székely	magyar-német	magyar-román	értelmiség	őstermelő	kereskedő és iparos	tisztviselő	szolgálatos és munkás	vizsgálatlan mar.	részletesen				általán			
																	jeles	jó	elégséges	elégtelen	haladó ²⁾	ismétlő ³⁾		
I. A)	41	3	38	35	—	3	—	37	1	—	5	16	8	3	4	1	2	7	20	8	35	3	38	
I. B)	48	7	41	39	2	—	—	40	—	1	5	20	7	8	1	1	4	6	15	15	30	11	41	
II.	57	4	53	51	1	1	—	53	—	—	5	28	7	11	2	—	9	16	11	11	50	3	53	
III.	52	3	49	45	2	1	1	47	—	2	9	15	13	11	1	—	2	12	21	13	41	7	48	
IV.	38	2	36	36	—	—	—	36	—	—	3	20	6	7	—	—	3	13	15	5	35	1	36	
V.	40	2	38	36	1	1	—	38	—	—	4	19	8	7	1	—	4	12	22	—	38	—	38	
VI.	36	—	36	35	1	—	—	35	—	1	7	20	3	5	1	1	3	5	23	4	32	3	35	
VII.	19	1	18	18	—	—	—	18	—	—	2	9	2	4	1	—	1	6	10	—	18	—	18	
VIII.	28	—	28	27	—	1	—	28	—	—	4	16	2	6	1	1	5	9	14	—	28	—	28	
I—VIII.	359	18	338	322	7	8	1	333	1	4	44	162	56	64	12	4	39	86	157	56	307	28	335	
Összesen																								

¹⁾ Ezen és a következő rovatokban is csak az év végeig megmaradt tanulók száma van felvéve.

²⁾ A haladók közé az egy tantárgyból megbukott és jó magaviseletű tanulók is felvételnek.

³⁾ Azaz: a kik több tantárgyból buktak, vagy egy elégtelen mellett szabályszerű viseletük volt

2. A tanulás eredményének tárgy- és osztályonkénti áttekintése.

T á r g y	I. a) osztály						I. b) osztály						II. Osztály						III. osztály								
	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. n. járt	kimaradt	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. n. járt	kimaradt	jeles	jó	elégséges	elégtelen	fölment v. n. járt	kimaradt	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. n. járt	kimaradt
Vallásstan	14	9	17	—	1	—	7	8	8	21	—	1	—	3	18	21	14	—	—	4	18	19	12	—	1	—	3
Magyar nyelv	8	8	20	4	1	—	7	8	5	24	—	1	—	3	17	15	18	3	—	4	7	12	25	—	1	—	3
Német nyelv																					2	15	27	4	1	—	3
Latin nyelv	6	4	18	12	1	—	7	8	2	21	6	1	—	3	11	12	20	10	—	4	4	12	21	11	1	—	3
Görög nyelv																											
Görögpótló irod. olv.																											
Történelem																					2	19	21	6	1	—	3
Földrajz	4	6	22	8	1	—	7	5	11	18	3	1	—	3	15	21	15	2	—	4							
Physikai földrajz																					10	20	18	—	1	—	3
Politikai földrajz																											
Természettud.																											
Természetrajz																											
Mennyiségtan	1	15	16	8	1	—	7	5	13	17	2	1	—	3	9	21	22	1	—	4	7	15	23	3	1	—	3
Rajzoló geometria	18	13	9	—	1	—	7	19	8	10	—	1	—	3	30	15	8	—	—	4	18	22	8	—	1	—	3
Szabadkézi rajz																											
Bölcsészeti																											
Szépírási	1	16	23	—	1	—	7	4	23	10	—	1	—	3	2	26	25	—	—	4							
Enek	3	8	12	8	1	9	7	8	4	10	5	—	11	3	9	8	16	1	19	4	9	13	10	1	1	—	3
Torna	3	21	14	—	1	2	7	2	16	16	3	1	—	3	4	13	24	8	4	4	4	21	22	1	1	—	3

2. Tanulás eredményének tárgy- és osztályonkénti áttekintése.

T á r g y	IV. osztály						V. osztály					VI. osztály					VII. osztály				VIII. oszt.					
	jeles	jó	elégséges	elégtelen	fölment v. n. járt	kimaradt	jeles	jó	elégséges	fölment v. n. járt	kimaradt	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment v. n. járt	jeles	jó	elégséges	fölment v. n. járt	kimaradt	jeles	jó	elégséges	fölment v. n. járt
Vallastan	13	12	11	—	—	2	9	23	6	—	2	8	17	10	—	1	—	8	6	4	—	1	8	11	8	—
Magyar nyelv	6	13	13	4	—	2	4	15	19	—	2	4	9	21	1	1	—	3	7	8	—	1	8	9	11	—
Német nyelv	5	14	16	1	—	2	6	14	18	—	2	7	14	14	—	1	—	3	13	2	—	1	7	13	8	—
Latin nyelv	7	9	16	4	—	2	5	13	20	—	2	4	7	24	—	1	—	3	5	10	—	1	7	10	11	—
Görög nyelv	—	—	—	—	—	—	8	13	17	—	2	8	6	4	4	1	—	4	5	6	—	1	7	9	9	—
Görögpótló irod. olv.	—	—	—	—	—	—	—	5	3	—	—	1	4	4	—	—	—	3	—	—	—	—	2	1	—	—
Történelem	6	19	11	—	—	2	8	26	4	—	2	6	10	17	2	1	—	—	—	—	—	—	9	8	11	—
Földrajz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Physikai földrajz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	10	3	—	1	—	—	—	—
Politikai földrajz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Természetrajz	13	11	12	—	—	2	6	17	15	—	2	10	8	17	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Természettan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	5	10	—	1	7	7	14	—
Mennyiségtan	10	12	14	—	—	2	8	16	14	—	2	4	10	20	1	1	—	2	11	5	—	1	5	11	12	—
Rajzoló geometria	19	10	7	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szabadkézi rajz	—	—	—	—	—	—	6	2	—	—	—	5	4	—	—	—	—	3	—	—	—	—	3	—	—	—
Bölcsészet	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	6	5	—	1	15	5	8	—
Szépírás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Enek	6	12	10	1	7	2	12	9	11	6	2	10	10	10	—	—	6	5	7	4	2	—	16	8	3	1
Torna	14	10	9	—	3	2	13	12	13	—	2	7	16	13	—	1	—	7	6	4	1	1	12	11	4	1

3. Magaviselet, életkor és szállás szerinti áttekintése.

Osztály	A tanév végeig megmaradt tanulók																
	Magaviseletre nézve*)		életkor tekintetében										szállás szerint				
	jó	szabályszerű	kevésbé szabályszerű	született										finövel- dében	interna- tusban	künn	Összesen
														alapítványos fizetési szervitor	tarisnyás	servitor kezi osztály a szülőknél	
I. a)	32	5	—	1	10	16	9	2	—	—	—	—	—	4	—	30	38
I. b)	37	3	—	7	10	16	7	1	—	—	—	—	1	2	—	26	41
II.	43	10	—	1	12	17	16	7	—	—	—	—	1	1	20	26	53
III.	43	5	—	—	4	4	21	15	5	—	—	—	1	3	15	27	49
IV.	32	2	—	—	—	—	11	11	3	—	—	—	4	2	9	12	36
V.	34	4	—	—	—	—	2	8	11	12	5	1	12	4	1	8	38
VI.	25	8	—	—	—	—	—	10	8	12	4	2	12	6	1	10	36
VII.	18	—	—	—	—	—	—	1	2	5	9	1	8	4	—	2	18
VIII.	27	—	—	—	—	—	—	—	—	9	9	6	3	1	12	4	28

4. Szarmazási hely szerinti áttekintése.

L a k h e l y	O s z t á l y								Összesen	
	I. A)	I. B)	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII. VIII.		
Helybeli	1	1	4	5	4	—	2	—	2	19
Csikmegyei	25	33	41	33	26	27	23	13	21	246
Alsó-Fehérm.	1	1	—	—	—	—	1	2	—	5
Aradmegye	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Brassómegye	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Csongrádmegye	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Győrmegye	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Háromsekm.	3	1	1	3	3	5	9	2	2	29
Hevesmegye	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Hunyadmegye	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Kolozsmegye	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Kis-Küküllőm.	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Maros-Tordam.	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Mármarosmegy.	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Nagy-Küküllőm.	—	1	1	2	—	—	—	—	—	4
Nógrádmegye	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunm.	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Temesmegye	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2
Tolnamegye	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Torda-Aranyosm	—	—	—	—	—	1	1	1	—	3
Torontálmegye	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Udvarhelym.	3	—	—	4	1	1	—	—	1	10
Ungmegye	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Zemplénmegye	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Románia	1	1	—	—	1	—	—	—	—	3
Összesen	38	41	53	49	36	38	36	18	28	338

5. Az érettségi vizsgálatok eredményének áttekintése.

T a n é v	Ezek közül szándékozik																																
	Jelentkezett		Visszahelyezett		javító írásbeli		Szóbeli		Érettség nyilvánít tatott																								
vizs- gálatot tett		jelesen		jól		egyszerűen		3 hónapra visszavetett		egyetemi		műegye- temi		akadémiai																			
										egyházi		jogi		orvosi		bölcseleti		építészeti		mérnöki		vegyészeti		erdészeti és bányászati		gazdászati		katonai		tisztviselői		közlekedési	
1896/7	28	2	—	28	28	4	6	13	3	2	7	1	6	—	2	—	1	1	4	2	2												

XIII. Meteorologiai észleletek.

A esik-somlyói állomás fldr. hossz.: 43°32'; fdr. szél: 46°22'; tenger feletti magassága 707 m.

Hónap	Légnyomat			Hőmérséklet C. sz.			Páranyo- más		Ned- vesség		Csapadék m. m.			Szélirány				Szélerősség (közép) Felhőzet (közép)	Jegyzet			
	közép	legnagyobb	legkisebb	közép	legnagyobb	legkisebb	közép	legnagyobb	legkisebb	közép	legnagyobb	legkisebb	havi	24 órai	ennek napja fő uralkodó)	másod "	harmad "			negyed "		
Január	708.5	711.6	685.9	-13.5	-1.0	-25.3	1.6	3.4	1.0	83	98	59	14.58	—	—	NW	NE	E	W	2	3	enyhe
Február	705.0	713.6	682.1	-8.6	3.0	-19.0	2.2	5.9	0.8	83	100	67	19.90	—	—	E	W	NE	S	1	2	mérsékelt
Márczius	691.6	697.9	688.9	3.1	-13.0	-5.2	4.7	6.5	2.1	51	100	54	41.50	13.6	29	W	E	NE	S	0	4	hideg
Április	698.4	700.1	697.8	8.2	19.3	0.1	5.8	8.8	2.9	73	96	38	35.39	20.6	12	S	SE	NE	SW	2	4	hűvös, szeles
Május	696.8	697.2	686.4	11.6	21.5	-3.2	7.8	12.4	5.4	80	96	35	31.16	19.3	13	S	E	NE	SW	3	3	nedves
Junius	700.0	715.3	699.4	14.3	25.3	6.1	9.1	14.5	5.9	73	98	43	30.87	9.7	4	SW	SE	S	W	2	3	nedves, hűvös
Julius	699.8	700.8	699.8	17.3	20.2	7.4	11.7	17.0	8.1	77	93	55	30.90	14.3	4	SE	W	S	N	1	3	kellemes
Auguszt.	699.7	701.2	690.2	16.1	26.4	11.2	10.6	14.4	5.5	75	94	37	1.4	—	—	S	SE	SW	W	3	0	száraz
Szeptem.	699.3	699.6	699.2	12.3	22.4	6.3	8.2	10.2	3.4	77	97	33	15.7	10.2	22	W	NE	N	NW	3	2	hűvös, szeles
Október	701.7	703.3	701.0	8.4	22.1	6.0	6.4	12.4	2.9	84	98	56	1.4	—	—	NW	W	N	NE	2	0	enyhe
Novem.	700.4	701.5	700.3	4.6	14.3	-12.0	4.1	7.1	7.9	81	95	58	15.1	—	—	E	NE	W	NW	2	2	változó
Deczem.	705.0	715.0	680.1	-6.9	3.5	-27.0	0.7	6.2	0.7	82	100	65	33.1	8.2	17	N	W	S	NW	1	3	hideg
Évi közép	700.5	704.8	692.1	-7.8	16.0	10.8	5.8	9.9	3.9	77	95	57	22.59	9.4	9	W	SE	NE	S	2	2	középszerű

Észlelő: **Bándi Vazul**, főgymn. igazgató.

XIV. Figyelmeztető.

1. A tanulók szabályszerű *felvétele* és beírása szeptember három első napján történik. A beírandó tanulók tartoznak az igazgatónál a keresztlevelüket vagy ezt helyettesítő hiteles okirat és a közelebbi osztályból nyert iskolai bizonyítványukat mulhatatlanul bemutatni.

2. Az 1887. évi XII. t.-cz. 4. és 5. §§-ai értelmében azon tanulók, kik nem igazolják, hogy életük 12 évéig újraoltottak vagy 5 éven belül sikeresen beoltva lettek, vagy valóságos himmlőt álltak ki az illetékes egészségügyi hatóságnak gymnasiumban véglegesen addig felnem vehetők, a míg a netalán kiérült hiány pótolva nem lesz, vagy nem igazolják azt, hogy az újraoltás kötelezettsége alól törvényszerűleg fölmentettek. — Közelebbi tájékozás céljából forduljanak a t. szülők és gyámok gyermekeikkel a legközelebbi járási- vagy körorvoshoz.

3. *Felvétel az internátusba.*

Mindazon nem-alapítványos gymn. ifju, kik nem a tanoda székhelyén vagy a tőszomszédos helyiségekben laknak *collegális benlakásban* (internátusba vagy semináriumban) lesznek beszállásolandók. Az internátusról tudni kell: a) hogy az ifjak az internátusban kényelmes lakást, fűtést, világítást és feltételeket nyernek; b) ellenben a kosztbeli ellátásról a régi tarisnyarendszer szerint maguk gondoskodnak; c) az internátusi ifjak együttes ételmezése céljából a szülők vagy gyámok szomszédsága szerint 8—9 tagu csoportokká alakulnak; d) minden csoporthoz 1 servitor-növendék osztatik be, kit szolgálat fejében a csoport ingyen lát el étellemmel; e) a csoportok számára lehetőleg az intézethez közel eső gazdákkal a kifőzésre nézve az internátusi előljáróságtól kikért előleges utasítás után a szülők szerződnek; f) az ételmezési csoportoknak két reudbeli abroszra van szükségük, melyeket vagy a szülők vagy a szerződés szerint a kifőzőházak szolgáltatnak; ellenben g) asztalkendőről és evőeszközről az egyes ifjak gou-

doskodnak; h) benlakási díj fejében minden internátusi növendék után 1 frt fizettetik; fűtési anyagul pedig 1 öl kemény tűzifa szállítandó be. Ha ezen illetmény szeptember 20-ig be nem szállíttatik: az illető szülő vagy gyám annak fejében egy öl fuarát a osiksomlyói árfolyam szerint köteles szeptemberben lefizetni.

4. Felvétel a semináriumba.

A semináriumra vonatkozólag megjegyzendő, hogy azon alapítványos tanulók, kik a semináriumban az alapítványos ifjakkal kívánnak lakni és kosztolni: az egész tanévre 120 frttért lakást és teljes ellátást nyernek a semináriumban, mely összeget előleges részletekben a semináriumi igazgatónál tartoznak lefizetni. Miután a semináriumban csak korlátozott számmal vétetnek kosztosok, azért a felvétetni akarók jó előre lehetőleg aug. elején legalább levél által jelentkezzenek.

5. Tandijra vonatkozó szabályzat.

Az 1894. évi státusgyűlés jegyzőkönyvének XXII. pontja alatt foglalt határozat alapján Püspök excellenciája az egyházmegyei Igazgató-tanáccsal egyetértőleg a gymnasiumok tandija ügyében következőleg intézkedett:

1. Minden tanuló kivétel nélkül minden tanintézetben és minden osztályban valláskülömbőség nélkül évenként a beírás alkalmával 1 frt beírási díjat fizet, a melynek fizetése alul senki sem mentetik fel.

2. Minden tanuló minden intézetben és minden osztályban fizeti az országos tanári nyugdíj alapba az 1894. évi XXVII. t.-cz. 3. §. c) pontja szerint fizetendő 3 frt évi járulékot; továbbá értesítő és ifjusági könyvtárdíj czímen fizet 1 frtot. Ezeknek fizetése alul sem mentetik fel senki.

3. A tulajdonképeni tandíjat illetőleg a tanintézetek közötti különbségnek fentartása mellett a felső négy osztály tandija magasabb, mint a négy alsóé.

4. Ezen 3. alatti pontnak alapján fizetnek a kath. vallású tanulók:

a) Csik-Somlyón, Maros-Vásárhelyen, Székly-Udvarhelyen és Kantában (Kézdi-Vásárhely) az I—IV. osztályban 5 frtot, az V—VIII. osztályban 10 frtot.

b) Brassóban, Gyulafehérvárt és Kolozsvárt az I—IV. osztályban 10 frtot, az V—VIII. osztályban 15 frtot.

5. Nem katolikus vallásuak ezen 4. alatt megállapított tandíjnak kétszeresét fizetik.

A fentebbiek szerint a kath. vallásuak összesen fizetnek:

a) Csik-Somlyón, Maros-Vásárhelyen, Székely-Udvarhelyen és Kantában az I—IV. osztályban $(1+1+3+5)$ 10 frtot, az V—VIII. osztályban $(1+1+3+10)$ 15 frtot.

b) Brassóban, Gyulafehérvárt és Kolozsivárt az I—IV. osztályban $(1+1+3+10)$ 15 frtot, az V—VIII. osztályban $1+1+3+15)$ 20 frt.

A nem kath. vallásuak összesen fizetnek:

a) Csik-Somlyón, Maros-Vásárhelyen, Székely-Udvarhelyen és Kantában az I—IV. osztályban $(1+1+3+10)$ 15 frtot, az V—VIII. osztályban $(1+1+3+20)$ forintot.

b) Brassóban, Gyulafehérvárt és Kolozsivárt az I—IV. osztályban $(1+1+3+20)$ 25 frtot, az V—VIII. osztályban $(1+1+3+30)$ 35 frtot.

6. Az 1. és 2. pont alatti díjak fizetése alól senki sem lévén felmenthető, ezek együtt 5 frtot tesznek, a mely 5 frt tehát minden tanév elején a beírás alkalmával minden tanlótól minden osztályban befizetendő. A 4. és 5. pont alatt részletezett tulajdonképeni tandíjak fizetése alul felmentésnek lévén helye; azok három egyenlő részletben is fizethetők, még pedig november 15-éig, január 15-éig és márczius 15-éig, mi által az 1200—1889 szám alatt kiadott tandíj mentességi szabályzat 7. §. módosul.

7. Tandíjmentességért azon tanulók is folyamodhatnak, a kik két tárgyból kaptak ugyan elégségest, de a többi tárgyból jó előmenetelt tanusítottak; ez által az 1200—1889. sz. alatt kiadott tandíjmentességi szabályzat 2. §-nak b) pontja és 4. §. módosul.

8. A tandíjmentességet illetőleg a főszűly a félmentességre helyeztetik, egész mentesség csakis kiváló szorgalom és előmenetel mellet valóban szegényeknek adatik.

9. A tandíjmentességről szóló szabályzatba felvétetik a következő pont: „A ki igazolja, hogy ez idő óta 3 fia jár közép- vagy felső iskolába (gymnasium, reáliskola, akadémia, egyetem, műegyetem) s ha az illető tanuló előmenetele a 2. §. b) (jelen rendelet 7. pontjával módosított) pontjának megfelel, a tandíj felének fizetésétől felmenthető egyszerű kérelemre, még ha nem is egészen szegény.

10. Az összes díjak beszolgáltatandók az igazgató tanáchoz a központi főpénztárba, mivel az egyes intézetek határozott évi átalányokat kapnak.

Ezen intézkedés az 1895—96. tanév kezdetével lépetteletbe.

Kellő tájékozás végett álljon még itt az 1889. évi ápril 1-ről 1200. sz. a. kiadott és a fennebbiekben is hivatolt.

„Tandijmentességi szabályzat.“

1. §. Az erd. róm. kath. status gymnasiumban a statusgyűlésről megállapított (Csik-Somlyón 6 frt) tandij fizetendő, mely alól rendszerint senki sem mentetik fel.

2. §. Kivételképen azonban a főtanhatóság elengedheti az egész vagy a fél tandij fizetést jó erkölcsi magaviseletű és egyuttal jó igyekezetű, tehetséges tanulóknak, ha :

a) a szülők vagyontalanságát az illető politikai hatóságtól kiállított (és a róm. kath. lelkésztől is aláírt) bizonyítvány igazolja¹⁾;

b) az előző tanévről szóló gymnasiumi bizonyítvány szerint erkölcsi magaviselete legalább szabályszerű volt, s az egyes tantárgyakból legfeljebb csak egyetlen elégséges osztályzatot bir, a többi jeles és jó lévén ;

c) a tanártestület a díjmentességre ajánlja.

4. §. Olyan tanulók kérvényét, a kiknek bizonyítványa kevésbé szabályszerű magaviseletet, avagy egynél több elégséges érdemjegyet tartalmaz, az igazgatók el nem fogadhatják ; hanem a jelen szabályzatra való hivatkozással visszautasítják, s a tandijfizetésre határidőt tűznek ki.

5. §. Elemi iskolai bizonyítványnyal kizárólag csak akkor lehet tandijmentességért folyamodni, ha annak érdemjegyei mind jelesek és jók.

6. §. A tandijmentességi kérvények minden tanév elején legkésőbb szeptember 15-éig az illető gymnasium igazgatóságánál adandók be. A tanártestület tartozik a kérvényeket még a szept. hóban tartandó ülésen lelkiismeretesen tárgyalni, s véleményét minden egyes folyamodóra nézve jegyzőkönyvbe venni. Az összes iratokat az igazgatók okt. 1-éig a főtanhatósághoz felterjesztik, hogy az igazgató-tanács októberi rendes közgyűlésén végleg határozhasson. Fel nem szerelt vagy később beadott kérvények figyelembe nem vétetnek.

7. §. A tandij beszédéséről az illető igazgatók felelősök.

9. §. A jelen szabályzat a gymnasiumi Értesítőben közzéteendő.

5. A tandijon kívül minden gym. tanuló tartozik ifjusági könyvtári illeték gyanánt 30 krt és „Értesítőre“ szintén 30 krt előre fizetni.

6. Vizsgálatok.

A pótló-, javító-, valamint főlvételi vizsgálatok augusztus 31-én tartatnak meg. A javító vizsgálatok iránt folyamodványo-

¹⁾ A melléklendő szegénységi bizonyítványban kitüntetendő folyamodó szülő által a legközelebbi évben fizetett adó összege.

kat és alapítványi kérelmeket is rendesen július 3-áig az igazgatósághoz be kell adni. A javító-vizsgálatokat a tanulók azon tanodánál kötelesek kiállani, melynél megbuklottak, vagy azokat elmulasztották. A fölvétel feltételei: jó sikerrel végzett elemi IV. osztály, vagy hasonfoku tanoda s az ezektől kiállított bizonyítvány. Különben pedig a mindenkire köteles fölvételi vizsgálat tárgyai: értelmes magyar olvasás, a magyar nyelvtanból, az alaktan főbb részeinek ismertetése, jól olvasható diktandó írás és a négy alapművelet közönséges és törtszámokkal: a polgári iskolából jött tanulók a latin nyelvből fölvételi vizsgát tesznek.

A tanulók, valamint a szülők és gyámok is figyelmeztetnek az iskolai bizonyítványok megőrzésére; minthogy ezek másolatai az eredeti elvesztését bizonyító kérelemmel és e mellett kivált az érettségi okmányé sok nehézséggel állitható ki. Figyelmeztetnek továbbá a szülők és gyámok, hogy az évharmadi Értesítőket szorgalmasan vegyék át iskolázottjaiktól és azokat jól betekintve, írják alá, vagy maguknak megmagyaráztatva, más hiteles ember, jelesen a plebános ur által irassák alá, hogy ne csupán az évvégi bizonyítványból és így későn ébredjenek arra, hogy a fiok vagy gyámoltjok elvesztegette a drága tanidőt és iskola évet.

Az ifjak tankönyveiket a *kölcsönkönyvtárból* illő % mellett nagyobbbrészt beszerehetik.

Csik-Somlyón, 1897. június 29-én.

Bándi Vazul,
főgymn. igazgató.

TARTALOM.

	Lap.
I. Az Apor család	7
Az ifjú évek	13
Erdély története 1676—1696-ig	20
A megpróbáltatások közt	28
Apor kitüntetése és működése	41
Apor művei általában	50
Lusus mundi	54
Synopsis	59
A Metamorphosis Transylvaniae	70
Báró Apor Péter jellemzése	105
II. Adatok a lefolyt tanév történetéhez.	113
1. A tanév tartama.	
2. Valláserkölcsei állapot.	
3. Egészségi állapot.	
4. Iskolai ünnepély és látogatás.	
5. Személyzetiek.	
6. Fontosabb rendeletek és átiratok.	
III. Tanári kar	120
IV. A bevégzett tananyag	122
V. Írásbeli dolgozatok	143
1. Magyar nyelv.	
2. Az írásbeli érettségi vizsgálat tétellei.	
VI. Önképzőkör	145
VII. Tanszerek gyarapodása	149
1. Könyvtárak.	
2. Szertárak.	
A gymnasiumi kölcsönkönyvtár állása 1896—7-ik tanév végével	155
VIII. A főgymnasium kiránduló egyesülete	156
IX. A finővelő intézet	157
1. Seminarium.	
2. Internátus.	
X. Az ifjuság érdemsorozata	161

	Lap.
XI. Jótékonyság	170
1. Adakozás.	
2. Segélyezés.	
3. Jutalmak.	
XII. Statistikai táblázatok	175
1. A tanulók általános áttekintése.	
2. A tanulás eredményének tárgy- és osztályon- kinti áttekintése.	
3. Magaviselet, életkor és szállás szerinti áttekintés.	
4. Származási hely szerinti áttekintés.	
XIII. Meteorologiai észleletek	144
XIV. Fegyelmeztető	145

